

12

MANUSCRIPTS

MISCELLANEOUS

DR. SATYA UDAT

A Note on

"The Onomatopoeia in the Jogavā^{is}tha"

I. Introductory

Onomatopoeia have roused the curiosity of linguistic authorities since centuries. Thus Yāska in 3-18 speaks of the word कर्क as शब्दानुकृति - but it is very interesting to observe that in the very next line he quotes the protest of शौपमय्यव - who challenged the very existence of Onomatopoeia (न शब्दानुकृतिर्विद्यत इत्यौपमय्यवः) ! Further, in 9.12 Yāska first takes द्युत्यिः as शब्दानुकरणम्, but only as an alternative possibility, for he at once begins to derive it in various ways.

On p. 1., regarding the characteristic feature of Onomatopoeia, our author says: "Imitation is the most important factor in Onomatopoeia." But the latest researches of Psychologists have exploded this "Imitation", if it is to be taken literally. Let us take a single imitative word, viz. the ^r Crowing of a cock. The following words for it may be noted -:

Panjabi	kukrū karhū
Hindi	kukrū kū
English	Cock-a-doodle-doo
German	Kikeri ki
French	cocorico
Malaya	kokokō.ko.
Telugu	kokkurōko:
Marathi	kukū kku
Russian	kukarēku:
Sindhi	kukrū kū
Jamil	kokkōra'ko.ko
Bengali	kō'kō:rkō
Rajasthanī (Bikaner)	kukrūkkū

That the above list has an imitative element, goes without saying. But it is equally clear that on this imitative element there is a superimposition of the speech habits and psychological trends of each particular speech group.

In order to ~~evaluate~~ evaluate exactly the nature of onomatopoeia, it will be desirable to consult the world's foremost English Dictionary, viz. Webster's -:

Onomatopoeia: the naming of a thing or action by a more or less exact reproduction of the sound associated with it.

Now un-associated is the essence of the concept of Onomatopoeia. This "association" will come from the peculiar psychological trend of each speaker, a trend which will finalize the shape of the word concerned.

II Psychological aspects of Onomatopoeia

We shall now catch firmly hold of Webster's "association" in the above definition, and turn to a greater master in our field, viz. the world-renowned German Psychologist Wundt who, in his masterly book, "Die Sprache", 1921, page 338, tells us plainly that it is auditory images rather than Onomatopoeia or exact imitations of sounds that actually play their part in these phenomena. If there is any imitation at all in these sounds, he says, it is imitation by a sound, not imitation of a sound. In another passage (p. 364) he adds that we have here to do with "suggestive" sound-gesture rather than imitative sound-gesture. It is this "suggestive" sound-gesture that led to those luxuriant sound pictures which impress us so much in the *Yogavāsistha*.

III. Pāṇini's designation of Onomatopoeia

Amazing indeed is Pāṇini's approach to Onomatopoeia, for it is similar to that of Wundt, as could be read in Pāṇini's term for this phenomenon, viz. अव्यञ्जनकरण - in 5.4.57 अव्यञ्जनकरणद्द्वयजवरद्वादनितोऽञ्.

अव्यञ्जनकरण - for onomatopoeia, was one of the happiest phraseologies of Pāṇini. To Pāṇini, this phenomenon was not imitation in the strict sense of the term, but only imitation-coloured, as modern Linguistics would term it.

Now it is a pity that Monier Williams, referring to this very Sūtra, has rendered अव्यञ्जनकरण - too literally, viz. imitation of inarticulate sounds. ~~It~~ It is no doubt true that Pāṇini would have used the term अव्यञ्ज - for inarticulate sounds, as is clear from his use of the opposite term व्यञ्ज in 1.3.48 व्यञ्जवाचं समुच्चारणे, on which Gatanjali refers to speech-sounds actually uttered by human beings (व्यञ्ज वाचि वर्णा येषाम्).

But the comments of Nyāsa on अव्यञ्जनकरण - happily refer to the same auditory images as mentioned by Wundt. Thus commenting on this Sūtra, the Nyāsa states that when, after the word पटत् in the imitative form पटपटा करोति, the suffix डञ् is in view, a mental image of the sound though it is not actually generated, leads to the (mental) repetition of the word पटत् in the form पटपटा (करोति).

[पटपटा इति विवक्षिते विषयभूते बुद्धिस्थानुत्पन्न
एव पूर्वं तावद्विचित्रं पटपटा इति कियते]

अव्यङ्गानुकरण- , therefore, in this context, can not mean "imitation of inarticulate sounds", but only "a visualized (literally not concretely perceived) imitation", what classical Sanskrit would term कर्तव्यानुकरण-.

The factual analysis of the concept of Onomatopoeia should involve two elements: sensuous and imaginative, the latter predominating. But in life it is the ratio that counts", said the great French philosopher Rousseau, and the real problem before the modern researcher is to discern the ratio between the sensuous and imaginative elements of an onomatopoeia.

IV Data from the Dhātupāṭha of Pāṇini
In order to face this challenging problem, Wundt unfortunately is unable to help the modern researcher, who has, therefore, to fall back on Webster's definition of Onomatopoeia, the main emphasis of which lies on "Association". In order to see how far "association" could help us in ascertaining the ratio between the sensuous and the imaginative in Onomatopoeia, the undersigned had to survey the whole of Pāṇini's Dhātupāṭha. The following data may have some remote bearing on this issue —:

(1) Only three categories of verbs in the Dhātupāṭha show the sensuous elements of an onomatopoeia. They are —:

(a) to laugh

करव्-, खकरव्-, छव्-, छव्-

Probably these phonetic differences had a dialectical basis.

(b) to cough

कश्-

(c) to hiccup

हिक्-

Now the author, on p. 1, has the following statement about

56

the ratio of onomatopoeic words in a language -: "Onomatopoeic words form not an insignificant part of the vocabulary of a language". Now if the author's expression "onomatopoeic" implies only the sensuous element of this phenomenon, the meagre ratio of verbs mentioned above would not confirm this statement. Moreover, in the article on the "French Language", *Encyclopaedia Britannica*, 14th Edition, p. 762, it is stated -: "Onomatopoeia has enriched French with a certain number of words; about 100 belong to this category, says the *Dictionnaire Générale*, e.g. *chuchoter* 'to whisper', *coquerico* 'cock-a-doodle-doo' but the advance of etymology may whittle down the number of these terms, some of which figure in this class for want of better knowledge." It is evident that in French the small ratio described here would hardly confirm our author's statement.

If onomatopoeia are considered from a wider, associative point of view, as Webster would have it, so that associated words with similar sounds could be also called onomatopoeic, one sound, suggesting another, the phenomenon then could be a pattern of "suggestive sound gesture", as explained in Para II above. In this wider sense, the ratio of onomatopoeic element in the *Dhatupāṭha* would be considerably increased, as the following data will show -:

शृणु- to sound	शृणु- to shout	शृणु- to sound	शृणु- to utter ^{utter}
तृणु- to tinkle	प्रह- to proclaim	प्रह- to praise	प्रह- to praise ^{praise}

a joyful sound

क- to cry कृ- to swear कृ- to speak कृ- to make noise
 कृ- to murmur कृ- to make any noise or sound कृ- to rattle कृ- to speak
 कृ- to hum कृ- to shed tears

कृ- to speak
 कृ- to speak
 कृ- to yell

Slight semantic differentiation by phonetic modification is a common phenomenon in all languages. The following examples from Awadhi, being investigated by the undersigned these days, may be of some interest:

kikiyāb to cry, said of a baby when crying out of hunger

kiki lāb to cry, of the baby, out of satisfaction

cīkhāb to cry bitterly, said of the baby

cīciyāb to cry owing to some unknown cause, said of a baby.

∇ New creations on onomatopoeic basis

On p. 179 Wundt has described new creations in language on the basis of ^{suggestive} sound ~~gesture~~ as explained above.

Similarly Paul in his "Prinzipien der Sprachgeschichte" 1920, page 177, has described young people's new creations, in their efforts to describe the phenomena of sounds and movements. Thus in German the word {Baum} means a tree which gives {bammel n} to swing, said of the swinging nature of a tree, while {bammel n} slightly modified, means to walk. Wackernagel has pointed out

how, in Vedic, new formations on an onomatopoeic basis
were possible, as in *ṭāṅkāra-*, *phāṭhāra-*, *ahkha-*
tihṣṭya (Altindische Grammatik, I, 1905, p. 7).

Our author, on p. 15 has given an interesting list of new
onomatopoeic words in *Yogasāsisṭha* -

kuca kucca- chirping of birds

krāṇ kāra- wind-burst

kvaṭ kāra- bamboo note

kukha kuka- ocean heaving

khada khada- whizzing of arrows

This challenging list of words would be headache
for all ^{these} researchers who are expected to
account for the shape of every word existing in
literature. Re: *kuca kucca*, the nearest
word given by BR in ~~the~~ Sanskrit-German

Dictionary is कृत्वा the name of a river
mentioned in Vishnu Purāṇa, parallel to

krāṇ kāra-, only an adjective कृत्वा - from
[कृत्वा] - is so far available in literature;

Re: *kvaṭ kāra-*, only कृत्वा is known
so far: Re: *kukha kuka*, only कुहा

being a imitative sound of the cry of the
cuckoo. Re: *khada khada*, only khada-

to Lurt, is said to have occurred in SB.
The elucidation of the psychological aspects of these
words, viz. to trace the exact notes, ~~impressions~~ the
auditory images of which have given these words,
is a baffling problem for forthcoming generations
of researchers.

V Onomatopoeia in Poetry

The paper before us suggests the need of a system^{atic} Plan for investigating the system of Onomatopoeia in Poetry taking the term in the wider sense of suggestive sound gesture. Moreover, the occurrence of a word like अट्टहास on p. 10 indicates that in Poetry the delicate shades of Semantics have also to be studied side by side. For the world-renowned French philologist Vendryes points out that "a word is not to be solely defined by the abstract definition found in a Dictionary. Around the logical meaning of each word there floats an emotional atmosphere, which envelopes and penetrates it."

(V.K. Golak: The poetical approach to Language, Oxford, 1952, p. 19) It seems that with अट्टहास , only the repetitive aspects of अट्टहास movements were enough for the poet to give the sense of अट्टहास . On the other hand, in Avadhi bhar bhar is used in the sense of rush and speed, e.g. $\text{bhar bhar mane nikare lag}$ "crowds of men began to rush in speed".

VI Prakrit parallels

It seems that the author of the *Jagavāsī* is the was in touch with Prakrit Poetry, and after the sight of this paper, the undersigned has started dreaming of a team so organized as to include Prakrit scholars as well, for only then justice could be done to such a work.

On p. 13 the author uses *ghuughuma* in the sense of thunder: cf. गुमगुमाउ "गुमगुम आवाज करनी" in the Lexicon पाइआसदूमहणवो .

हम हंम, which occurs on p. 6 in connection with
Tutkara-, may be compared to Phat हंम हंम हंम
हंम हंम आवाज करना

VIII. Points of interpretation

An overall study of the work should presuppose
a thorough study of such a work by a team
of sincere inquirers. This study should also
include a critical interpretation of the text

concerned. Thus on p. 3 the सीकर is said
to be used even for swords. But the inquirer
may ask if it may not be preferable
to connect सीकर only with the sparks
arising from the clashing of swords in the

text सीकर जलकण सण एतनि, so

that the statement on p. 3: "सीकर is
used even for the sound of arrows or the
swords" may have to be reconsidered. cf. also

on p. 4, where ~~हंम~~ - of a नगीर has been translated as 'rush'!

~~IX~~ The uniqueness of the onomatopoeic aspect

that the onomatopoeic aspect of the author of

~~the~~ Jogarāsītha- was unique is confirmed
by the fact that it was not further accepted or
used by other personalities on such a scale in

Sanskrit literature. This reminds the undersigned

of the Urdu poet Ghalib, some of whose masterly
expressions could not be followed or accepted by

other representatives in Urdu Literature. cf.
the undersigned's series of articles on Ghalib's
vocabularies in LITET, June 1963 pp. 152 ff;

Sept. 1963, pp. 163 ff.

10
X ~~III~~ Characteristic features of the Poet's Onomatopoeia
The striking feature of the trends of this onomatopoeia
may be illustrated by the word *ghuṇ ghuma* - onp. 12,
the beautiful extension of which ~~the~~ ranges
from the humming of a sound, buzzing of
mosquitoes, to sounds in the atmosphere.

It seems that the poet had an unusually
alive auditory sense to which a very
wide and refined imagination was
added.

XI Conclusion

The above study, it may be presumed, will
give us the following points -:

- (1) This paper is a refined analysis of onomatopoeia
used in *Yogavāsistha* - and serves as a
pointer to a unique phenomenon in Sanskrit
poetry.
- (2) A thorough and critical examination, on a
statistical basis, of all the onomatopoeic
phenomena in this work is desirable, in order
to arrange the phenomena from the distri-
butional point of view.
- (3) Such a thorough approach is possible only by
an organized team of workers.

Siddheshwar varma
13.6.1965

Onomatopoeic Sounds and words in Siraji Pakadi

Onomatopoeic or imitation sounds are not as common as it is generally believed ~~755~~¹. Good many examples of onomatopoeic sounds are nothing but reduplicated formations indicative of repetition of sounds imitated; ~~755~~² cf. a word-gargar; common to IE languages; (gargar-eddy;); Lat. gurgus; whirlpool; gurguli or gullet; Spanish gargara; or French gargonille, -water, sprout; English -gargle, -gargle; SKt. = ghrghrayate; (= ghurghurayate; etc³)

1. Onomatopoeic includes all types of formations covering also Amredita formations, Rhyme words with real significant rhyming simplicia, and echo words or jingle words; jingle compound words with one significant element; the onomatopoeic words formed as a result of reduplication and the onomatopoeic words in the names of relatives in Modern Indo-Aryan Languages.
2. By reduplication is meant not only doubling of an inflected word - forming a simple expression, but also jingle compounds and echo-words of rhyming element. See Dr. S.M. Katre, - 'Reduplication in Indo-Aryan, E.D.C.R.I. 1.1.60-70.

Reduplication in Modern Indo-Aryan Languages show to a great extent, nothing but continuation of the linguistic tendencies, current in Apabhramsa. Consult H. Guntret - 'Ueber Reimwortbildungen in Arischen und Ael Griechische; (Indo Germanische Bibliothek) (3. Heidelberg and W. Steds paper on reduplication composition in Pali; (Zeitschrift fur Buddhismus. 6. 89-94-1926) for historical cum structural amplification of the Subject. It is also important to study the stylistic aspect of this topic. Reduplication in Apabhramsa - by Bhandarkar may be noted in - 'Annals of Bhandarkar Oriental Research Institute, Vol. 29. 1948. Poona (147. -151).

3. See Walckenaag and Dehrunner. Band 2. P. 8.

~~the~~ ~~characteristic~~ ~~feature~~ ~~of~~ ~~the~~ ~~word~~ ~~family~~
cf. another Skt. word = Kṣava-t; sneeze; Old High German, niosan;
Modern German - niosan; niesen; English - sneeze; Lithuanian -
Ciaudeti; English - grunt; Lat. goundi; German, grunzen;
meaning (grunt). It will be observed that such types
of words run against the regular system of correspondence
s of Indo-European and Indo Aryan. In terming a
word, as onomatopoeic, the utmost caution may be
observed and in every case, criterion must be
not whether the word in a late form may seem to be
onomatopoeic but whether its Indo-European
base may fairly be considered as
imitative of the sound which its meaning
implies. 2.

1. In Indo-Aryan, N. I. A. languages, we have a
number of reduplications of this type, = jāntār
māntār; Hindi, = ah-tah; = ~~dh~~ dhar, udhar; = āna-
Jānā, etc. It is worth noting that in Ap. we have
a similar type of reduplication which may be
regarded as a precursor of these words, these
N. I. A. rhyme words. For example, = Kala - mala;
Kālasya; Īśasya; Janitā; Khodah, etc.; Frequentative
e.g. = gama - gama-i; to go, are not included in this;
= khala bhaliya; alarmed; startled; Jacobi on Bh.k.
245. 2. Verbs, = khala; Skt = skhala.

The very large number of such jingle expressions in Ap.
shows how vital is the study of this element in Ap., for the history
of similar formations in the developments of I. A. dialects. This
points out to the importance of chrono-regional study of
these Ap. formations in the history of each N. I. A. Dialects.

2. See Gray - 'Foundation of Language', - Vide changing
of meanings of words P. 275.

If this observation is sound, some words which now do not appear to be onomatopoeic perhaps had the character of that kind in the beginning; cf. English, laugh; Anglo Saxon, hlehhon; Gothic - hlajon; High German - hlahhan; Modern German - lachen; this hardly suggests a sound imitation. But the history of investigations shows that it is the form from the same base as that which gives the Latin, clang, or and is therefore, related to clang, and clink.

Of the onomatopoeic words which might really appear at first glance to be onomatopoeic are seen, when examined by the same method not to fall within this category. Take for example an Indo-European word - flow; Anglo Saxon - flawan; old Icelandic - floa; Old High German - flouen; might superficially be connected because of initial - fl; but its Indo-European base is *plene; cf. Skt. = plav to float; Kuehaen, - plewe, boat; Lat. - pluit; meaning - rains; Lithuanian - pluti - to ^(or watch) wash; Old Church - plav; Slav. - pluti, - flow; - to go by ship. This equation is neither sound nor in meaning suggests the motion or the sound of glowing². Any idea that the words of the type of flow, are all connected with the sounds of action or a state which they designate is due merely to a late association between sound and sense of a purely superficial character devoid of any linguistic values³.

1. See Gray - 'Foundation of Language.' - Vide - changing of meaning of words p. 276.

2. Ibid. Genesis 11.9. pp. 419.

3. Cf. Dr Verma - 'Phonetic observations of Indian Grammarians' p. 103.

The phenomenon of onomatopoeic is as old as the city of Jerusalem. Some of the onomatopoeic words in Vedic texts, based on sound imitation may be noted with interest; Cg. = akkhalakṛtya; shouting with joy; = alalā - lhalavanta, to rush or roar; = kikirā - krī; to turn to pieces; = cisca, - an indistinct sound; Samhitā = malmala; - Kath. malamala lhalavanta; shining or lightening; T. S. = kikkā ta; M. S. = hilihā lhanvant - Knistering sound of burning fire; = lurlhara lhlā, chaos; P. B. = halhalā; - stammering; Lat. - halha; - English, - haa - haa; bleat of the sheep; Skt. - harhara, stammering - foreigner; German - hahelen; French - hahiler; English - hahle; Cg. - Herbrew, popular etymology, - hahel, Babelone; meaning literally gates of Gods; Akkadian, hah-ilu, as Babel in Genesis; Samaveda = cūc cūc; the sound kiss; Skt. = cītkāra; Siraji - cik, = Caraccana - sound of dropping rain; = fhanatkāra, clanging sound; = tankāra - Skt. = pat patat; patapata; Skt. - phutkr; breathes heavily; - sit, śrat, hum; expression or exclamation of horror. Most of these words appear to be formed of auxiliary root - kr.

Besides the above words, some OIA roots may be noted which may be ~~regulated~~ regarded as pure imitations of sounds, Cg. = Panini Dhatupath; kakkhat; to ~~laugh~~ laugh; Lat. Cachinnare; Skt = 'sinj, clinging sound; Adh. B. = tateti; threatens! Skt. = hikkati, - soling.

1. See Wackernagel. Band. 2.

Hopkins in J. Phil. 14.16.35. a, cites many more sounds of imitations words, formed from reduplicated stems in MIA and NIA! cf. Pali, Morris. Of a large number of words of birds and animals in OIA are formed of sounds of imitations; Cf. Vedic = kiki-divi, the blue bird; koka; Cf. = cicika; kraka-vāku, meaning hen; Av. = kurkura; Cl. Skt. = kukkura, dog; Yajurveda = kakkat - bird; Skt. = titteri, titturi; Skt. = pipbaka - bird; ASBH.B. - kāka, crow; Grant. = tittihha; Kokila; Skt. ghūka, owl; Skt. = jhīngī, cricket; Hindi jhīngur; Sirāji - jagīndar.

It may be interesting to ~~note~~ compare some of the names of musical instruments in Skt. Cf. - dunduhī; Kinkinī; Kinkinī, - bells. Haka Huhu.

Yaska enters into controversy with Aupamanyava over the terminology of onomatopoeic words, if they are to be derived, Cf. = dadura, frog; which is not to be derived from the association with onomatopoeic words but from the root, = dr; (r-vocalic) meaning to burst².

-
1. Cf. Wackernagel and Dehrunner, 'Band. 2,
 2. Cf. Wackernagel And Dehrunner, 'Altindis Grammar, Band 2. P. 7.

The phenomenon of onomatopoeia is as old as the city of Jerusalem. Some of the onomatopoeic words in Vedic texts, based on sound imitation may be noted with interest; cf. = akkhalakṛtya; shouting with joy; = alalā - lhalavanta, to rush or roar; = kikirā - krī; to turn to pieces; = cisca, - an indistinct sound; Samhitā = malmala; - Kath. malamala lhalavanta; shining of lightening; T. S. = kikkī ta; M. S. = lilihā lhanvant - Knistering sound of burning fire; = lurlhara lha, chaos; P. B. = halhalā; - stammering; Lat. - halha; - English, - haa - haa; bleat of the sheep; Skt. - hahara, stammering - foreigner; German - hahelen; French - hahiler; English - hahle; C f. --- Hebrew, popular etymology, - hahel, Babel; meaning literally gates of Gods; Akkadian, ba-i-lu, as Babel in Genesis; Samaveda = cūc cūc; the sound kuss; Skt. = cītkāra; Siraji - cik, = Canaccana - sound of dropping rain; = fhanatkāra, clanging sound; = tankāra - Skt. = pat patat; patapata; Skt. - phutkr; breathes heavily; - sit, śrat, hum; expression or exclamation of horror. Most of these words appear to be formed of auxiliary root - kr.

Besides the above words, some OIA roots may be noted which may be ~~regulated~~ regarded as pure imitations of sounds, cf. = Panini Dhātupath; kakkhat; to ~~laugh~~ laugh; Lat. Cacheronaire; Skt = 'sinj, clinging sound; Adh. B. = tateti; threatens! Skt. = hikkati, - soling.

1. See Wackernagel. Band. 2.

Hopkins in J. Phil. 14.16.35. a, cites many more sounds of imitations words, formed from reduplicated stems in MIA and NIA! cf. Pali, Morris. Of a large number of words of birds and animals in OIA are formed of sounds of imitations; Cf. Vedic = kiki-divi, the blue bird; koka; Cf. = cicika; kraka-vāku, meaning hen; Av. = kurkura; Cl. Skt. = kukkura, dog; Yajurveda = kakkat - bird; Skt. = tittari, titturi; Skt. = pipbaka - bird; ASBH.B. - kaka, crow; Grant. = tittihha; Kokila; Skt. ghūka, owl; Skt. = jhīngī, cricket; Hindi jhīngur; Sirāji - jagīndar.

It may be interesting to ~~note~~ compare some of the names of musical instruments in Skt. Cf. - dundubhi; Kinkinī; Kinkinī, - bells. Haka Huhu.

Yaska enters into controversy with Aupamanyava over the terminology of onomatopoeic words, if they are to be derived, Cf. = dadura, frog; which is not to be derived from the association with onomatopoeic words but from the root, = dr; (r-vocalic) meaning to burst².

1. Cf. Wackernagel and Dehrunner, 'Band. 2,

2. Cf. Wackernagel And Dehrunner, 'Altindische Grammatik, Band 2. P. 7.

207

विशेषीयों, मुक्ति के दो चरण, पित्रोर्जन प्रतिवेष्ट - १०.
 दुःखों से सर्वमानुष, अस्तित्वों में उन, अस्तित्व में,
 अस्तित्व में, अस्तित्व में, अस्तित्व में, अस्तित्व में,
 अस्तित्व में, अस्तित्व में, अस्तित्व में, अस्तित्व में, अस्तित्व में

12. A 7 7 7 7 7

॥ ५५ ॥

[illegible]

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥
 ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥
 श्रीकृष्णार्जुनसंवादात्पञ्चमोऽध्यायः ॥

[illegible][illegible]

३. अथ नरमानस्य कथं विचार्यताम् ।
 अथ नरमानस्य कथं विचार्यताम् । शिवो नरमानसः ॥
 नरमानस्य कथं विचार्यताम् । शिवो नरमानसः ॥
 नरमानस्य कथं विचार्यताम् । शिवो नरमानसः ॥
 नरमानस्य कथं विचार्यताम् । शिवो नरमानसः ॥

१ (क) एक विचार है कि यदि हमें अपने देश में
नये, आदि-काल के अन्तर्गत वैज्ञानिक
रीत्या विचार करें तो हमें अनेक विशेष प्राप्त होंगे ।

[illegible][illegible]

२ वां अंगूठे नाला ने चरई मिलिने ये लुगट सदा
जब जल में प्रतिधारा मिलिसे। पर्यदाहो तो माया-
सीता से वरनिधि के दक्षयन - - - - - ५.

[illegible]

४ (२) चित्तत्रयीप्रसंगे स. १ इह. दत्तात्रयप्रसंगे चित्तत्रयः
स. १ इह. दत्तात्रयप्रसंगे चित्तत्रयः
स. १ इह. दत्तात्रयप्रसंगे चित्तत्रयः

[illegible]

२. अथ यन्त्रायां पूर्वः पृष्ठः, इष्टः पीठकश्च, मातुलान्तः
इत्येतां निष्कालोक्तः पूर्वः पृष्ठः, मातुलो गुणः पूर्वः
अथ चित्राणि; तयोः सः साधनम् एवम्

(१) देवमति यमनामं देवमति यमनामं देवमति
 यमनामं देवमति यमनामं देवमति यमनामं देवमति

[illegible]

From the quotations Nos. 1, 1 and 6 it is clear that the Samgraha was not entirely metrical as is generally supposed.

Aristotle defines time as the
measure of motions relative
to the sun and the stars. The
number of motions appears to be
what is measured.

— Encyclopaedia of
Philosophy and Letters
Vol. I Page 244.

The idea of Motion —

Time, according to Philo-
sophy, is generated by the
motion of the soul
seeking to express in matter
the infinite and eternal
possibilities of being. As it
moves so it is struck, it
is forced to a successive
series of acts. Time is
the life of soul be-
cause it is contained in it

Some Terminology:—

Days and nights, and months and years — there were not before heaven was made, — he contrived them then, as it was being fashioned.

All these are divisions of time, and 'was' and 'shall be' are created as parts of time; we unwillingly do ill when we attribute them to the real being. We say it seems, and it shall be, but if we would speak truly, only is belongs to it; 'was' and 'shall be' should be said of becoming and passing in time. Some say are motions.

{ Plato: *Timaeus* and
Critias.

Like a vein incorporated by
 Bhadracharya into the Kāla Sāma-
 dhya Naṣṭa accept Kāla
 ॥ शुभा समुद्रस्तः. Say the -

शुभा समुद्रस्तः व्यासः, पाणिनि-
 मेयः, इदानीं पश्यामि,
 जिघ्रामीत्यादि व्यवहारान् ॥

लाघु मन्त्रूषा पृष्ठ २४६
 - गौतमवा संस्कृत
 मीरीज

This view is accepted by
 Minardrakas too -

प्रातः कालो यं सायं कालो यम्
 इत्यादि प्रत्ययानां सूर्योदयादि-
 दशनिर्गृहीत नामनान्यत्वात्
 कालान्य प्रत्ययत्वम्, तस्य
 पाणिनिप्रज्ञासत्त्वं च न दन्ति ॥

मानमेवोदय
 पृष्ठ १६०
 मद्रास संस्करण.

दिग् विषय लोका परत्वात् तत्वेन व्याप्यते -

सुमीयत इति चेन्निर ॥

तदभावात् पृष्ठ ३१

But the philosophical
Jyotishbhatta etc. accept the
view that kala is प्रत्यक्ष.

इति चेत् प्रत्यक्षत्वं हि ऐन्द्रियवृत्तीति -

निरासं ननु चेत्येव । तत्रैव दत्तं कालात्

नीरवस्मापि प्रत्यक्षता चेन्न
व्यासते ?

न च नुद घाटिताश्च

। क्षिप्रादि प्रत्यक्षोदमा ।

तदभावात् नुविधानेन

तस्मात् कालस्य बाधः ॥

एतन्न एव तर्हि घटादिकं
अस्मान् गृह्यते इति चेद्

तस्यैव भाव एव न पर्यु-
पगच्छति ॥

समाप्तम् ॥

सूत्रभाष्य पृष्ठ ३२

Some scholars accept it as the
 as इत्युक्तम् while others
 accept it as अनुमेय.

Mahābhāṣyakas accept it as
 अनुमेय —

नित्यं माऽत्यन्तापरिदृष्टा
 प्रशङ्गा विण्डीमूलं निदर्शयितुं
 तत्रैव कालोऽपि।

and again,

सूक्तो हि मानोऽनुमेतेन
 उच्यते ॥

वतमाने लङ् ३।२।१२३॥

इति सूत्रस्य महाभाष्यम्

अत्रैवऽपि दृष्टं देवदत्तः, नील-
 मुल्लमिच्छादेवत् प्रियातिरेक-
 उपाशृङ्खाल् प्रत्यमतिशयस्य
 च पारोक्ष्यकालोऽपि तत्तत्
 च, एवमाद्येवमेतैः, अनुमेय
 एव कालोऽपि मन्थने।

It also does not accept
the Nityata and vibhuta of
kala —

आलम्बनित्वेन विमुक्ता-
दिभ्यश्च न युज्यते, आलम्ब-
नस्य चिद्व्यवस्था त्वेनैव 'तत्तत्त्वार्थ-'
पुति आरणात्तया उक्तार्थ-
पुति नानाविधित्वेन 'इदानीं वद-'
इत्यदि व्यवहारो पयोग्य-
विद्वत्सामर्थ्येन तत्परिच्छे-
दव्याप्तिसम्बन्धेन न नवस्वभावात्
दोषात् । १५ द्वैतवादे तदसम्भवाच्च ।
अतो नित्यत्वेन प्रकटनित्यता
ग्राह्या, ननु त्वस्वरूपनित्यता ॥

(लघुमञ्जूषा ६४८४)

—यो स्वभावात् सत्त्वं
सोऽस्ति—

संख्या - परिमाण - पृथक्त्व-
संयोग - विभाग - अविद्यालक्ष-
गुणा इति वैशेषिकप्रमाणम् ॥

and existing in, as,
in the mind, intensity of
the copy of intelligible being.
in the form, which is,
and which is in the form
of the

Revised: 2.2.1904
Philosophy and
Psychology
Page 700.

1.2.1904 -

There is an imaginary re-
presentation which is out
of the mind - significance.

Revised.

2.2.1904 of Philosophy
and Psychology.

Page 700.

The view of Leibniz —

Leibniz's view is that
there is a system of possible
positions of possible events,
related by before, after
and simultaneous with.

He holds that all possible
world must be in time,
though of course, the particular
temporal relations of one
world and another are contingent.

Leibniz's opinion of
Religion & Ethics.
Vol. 12, Page 344.

The view of Locke, —

According to Locke we
have ideas of time, space, and
dependence primarily on intuition;
but succession of ideas, and

of the mind in a state of rest.

and observations of dis-
tance either part of this
succession a moment
... at the time of one
idea is over in mind.

Essay 11-14

Baldwin's Dictionary
Page 700.

The view of Kant: -

Time is a necessary
representation, lying at the
foundation of all our
intuitions. With regard to presence
and in general, we cannot
think away time from
things and represent them to
be out of and un-
connected with time, but
we cannot quite well re-

present to ourselves the
world of phenomena. Time,
therefore, given a priori. In
it also is all reality of
phenomena possible. There may
be all annihilated with-
out time itself as the
universal condition of this
possibility, cannot be
annulled.

Kant's Critique of
Pure Reason
Translated by
Meiklejohn pp. 28-35.

17 - 30
~~Enter~~ ~~etc.~~ Space ^{direction} and time are ~~be~~
all ~~in reality~~ ⁱⁿ One ~~essentially~~
of ~~undoubtedly~~ ^{limiting} adjuncts. It is because
of ^{limiting} adjuncts that they appear
different.

Some say that time ~~Isvara~~
is the Cause, others look
upon Kāla ('time') and Sva-
bhāva (Prakṛti) ^{The time}
viewed as ~~that~~ ^{the} Cause is
to be

To

The Editor,
The Caravan,
Delhi.

Sir,

I am sending you an
article of mine entitled "Some
Rural Festivals and Ceremonies
at the Commencement of the Sow-
ing Season." The article is the
result of my extensive touring
in the countryside to study folk-
customs and manners. I hope
you will give it a place in your
esteemed columns and
oblige.

Temporary address:- Yours faithfully
3 Cross Road, Satya Vrat.
Punjabi Mohalla, Research
Anbala Cantt. College of In-
Dated 12. X. 54. Banarashi

Quotations gathered from
different works:—

येन मूर्तानामुपचयाश्चापचयाश्च न
शक्यन्ते ते कालप्रियादुः —

महाभाष्य 2/2/211

In the Rgveda we find such
words as कालर, परिवत्सर, भूत,
मत्स्य etc. In it is stated the
fact that देश & काल are the
different manifestations of
Kāla — विवर्तः । Purusa existed
even before Kāla and after
Kāla. Spring etc are its actions.

Purusa is Kāla —

युष्मद् एवेदं सर्वं यदूतं यन्म

भाष्यम् (Rg. 10/90/211)

In the Atharvaveda Kāla
is Paramadevata, Kāla &
Creator — त्रिष्टुप्, एव कालो
श्चोत्तमैव भूतः — In the

न इ पुरा ततः संवत्सरः प्राणः

At the end of the book
the following references to
Kata : -

आलो भूति मल्लजत

आले तपति सूर्यः ।

आले इति श्वा भूतानि

आले चरुर्विषयते ॥

(Rig. 10.
Atharva 19.53.6)

आलो इ सर्वे लोके श्वरो यः

पितामीत् पुजायते ।

(Atharva 19.53.8)

आलादायः सममवन्

आलाद ग्रह तपो दिशः ।

आले नौदेति सूर्यः

आले निनि शते पुनः ॥

(Atharva 19.54.1)

आले लोकाः इति क्षिताः

(Atharva 19/54/41)

In the Taittiriya Upanishad -

मूर्ते मरी निनाद ते

मवे स्माद् भवनादधि ।

तस्याः काल विशेषः

इतुं कालविशेषताम् ॥

(Taittiriya - 1.2.1)

Here Kāla is defined with
materialistic sense.

In the Upanishads the
Kāla is said to arise
from Virat -

सोऽवामयत द्वितीयो मेऽहोत्मा
जायेतेति, स मनसा वाचं प्रियुक्तं

समभवद्दशनामा मृत्युस्तद्मत्

रेतः प्राप्नोत् स संवत्सरोऽभवत् ।

न ह पुनः ततः संवत्सरः प्राप्नोत् ।

तमेतावन्तं कालमबिभ्रद्विना

संवत्सरः तमेतानन्तः कालं च परस्मा -

दाहजत ।

(Bṛhadāraṇyakaopaniṣad
1.2.4)

In our discussions as to what is
true we find references to
Kāla and the Upanishads. All
our actions & thoughts have
their origin in Kāla —

कालः स्वभावो निमित्तः
यदृच्छा मूलम् मोक्षः
युक्त इति चिन्ता ॥
(Shvetashvatara Upanishad
1/21)

In the Puranas, Kāla
is primarily dealt with as a
deity —

अथा विष्णुश्च महेश्च
कालश्चैव कला इव यः ।

नर्वेत्केन हि भावेषु
यत्तु मूर्तिमहे श्वरः ॥

(वायुपुराण, प्रथम स्कन्ध ३२)

In the Vishnu Purana too —

पुनादि भगवान् बालो
 तान्तेऽप्य द्विजविद्यते ।
 पुविच्छिन्ना स्नातस्त्वेते
 सर्ग द्वि त्मन्त सिंमसाः ॥

गुणसाम्ये ततस्तस्मिन्
 पृथक् पुंसि चकामिते
 बालस्त्वं तद्विद्यो -
 मैत्रिय ! बलेते ॥

(विष्णुपुष्पा, नागेशकृत -
 गौगसूत्रवृत्ति ४/३३ ॥)

Thus we see that
 the Vishnupurana Kāśī is
 described as anādi and
 Ishvara, a description that
 remarkably agrees with
 Bhartṛhari's.

In the Mahābhārata Kāśī's
 absolute and ,इतोऽनिक power
 is expressed as
 like बालः पञ्च भूतानि

इति च ॥

मालः संहरते पुनः॥

The Naiyayikas. and
Vaidika accept the
external existence of
the world. —

कालः परम्पर व्यतिरिक्त -
गौणपक्षे चिर द्विजादेष्टुत्पद्यमानम्।
तेषां विषयेषु पूर्वज्ञानमविलम्बितम् -
शुभाशुभकारणैः पुन्यनिमित्तमाका-
रैः काले निमित्तं स कालः।

प्रशस्तिपाद भाष्य

आत्मनः स्वत्वेन गुणधारात्वात्
। त्रिधा भवति परम्परविशिष्टादिज्ञानं तु
। १) ज्ञानेन परित्यजेत् स्वदेन ज्ञानमेतत् । २) ममेतद-
ज्ञानं अतएव तपनपारित्यक्तमेतत् -
चिन्तनजनमेति धीः परत्वकारणम्।
३) ममेतदज्ञानं अतएव तपनपारित्यक्त-
मिन्द्रियचिन्तनजनमेति धीः प्रपञ्च-
कारणम् । ४) उक्तचिन्तनं -

उम्बलु त्वम् । तुर्नगाते विदुको, तेन 13
नेन चित् समबन्धेन भाव्यम् ।

----- एवं वेतादृशमेवं
तुल्यं स्वीकार्यं यत्तावत् तद् तुल्यं
भावः ।

विदुषा बली भाव्यम्

पृष्ठ १३०

Certain doubts raised —
and answered —

अथ आदित्यपरिवर्तनमेवास्ति

विं कालेनेति चेन्न । युगपदादिप्रत्ययाः
नृमैयत्वात् । न च आदित्यपाटे-
वर्तनादेव युगपदादिप्रत्ययाः सम्भ-
वन्ति । एवास्मिन्नेवादिप्रत्ययपरिवर्तने
निर्वैषामुक्त्यात् व्यपदेशाभावाच्च ।

युगपत्काल इति व्यपदेशः, न

युगपदादिप्रत्ययपरिवर्तनमिति । न च

त्रिमैव काल इति भाव्यम्,

युगपदादिप्रत्ययानामनुपपत्त्यात् ।

न त्रिका काल इति

प्रतीयते ॥

The famous philosopher
 (धुनाय शिरोमणि) does not
 accept the separate existence
 of Kala -

दिक्काले ते श्वरादतिरिच्येते
 ज्ञानाभावात् । तत्तत् निमित्तविशेष
 समवधानवशादीश्वरदेव तत्
 तत् कदापि शेषाणां मुपपत्तेः ॥

(पदार्थतत्त्वमिह - १-३)

Shivadiya and other
 philosophers think that
 दिक्, काल and शिवाश्
 are 'all one and the
 same thing -

प्रकाशादिभ्यो नूनान्तः एवमेव
 उपधि-भेदा नाना नाम तम्
 (सप्तपदाशौ)
 कलकला संवृतलीला
 पृष्ठ २२

मोक्षपाद — The Karmas —

आरंभ ती श्वरने के अवतारे

आते स्वभावो ना।

गुण अवयव निगुणितो व्यक्तः

आलः (स्वभावश्च) ॥

None can say if the
Kārikā is actually a
Kārikā. यदि मं आतिर ईश्वर-
वृष्ण है वं तदा तं व्यक्तत्वं स्पष्टमेव।
व्यक्तत्वं च दृष्टेः पारंगमत्वम्। न
नास्तु तत्कालं बाह्यं चित्तलक्षण-
वत्। करणम्" इत्येवमपि आल-
योक्तो लो व्यक्तत्वेनैव ग्राह्यः।

However the Sankhya
do not accept kāla as a
dravya as the Vaiśiṣṭi-
kas do. Says Paśupati
Śāstra —

आलश्च वैशेषिकाभिमत

Candidato rejects the view of
Raghunatha Sivamam -

दिक् कालयोः, इति हि तत्त्वात् -
मुपगमे पूर्वभागे घटः, इदानीं घट
इत्याद्यनुगत उत्पत्त्या नुपपत्तेः। न चे-
द्देवरादेव तथा उत्पत्त्यतिर्नाहः, उप-
पत्तिरिति प्रतीतीनां वैलक्षण्यमा नुपपत्तेः
इदं शब्दस्यैव तत्त्वात्"।

(पदार्थमण्डनम्)
(पृष्ठ १)

The Sāṅkhyas do not
accept Kāla. Lokamāyā
Tilaka has reconstructed
a Kanika which was
Opinion was lost when

Sāṅkhyakandha. The re-
construction is based on

॥ पुनागतादि चक्रहाते मेदे ॥ १३
 पुवर्तयितुमर्हति । तस्मादयं चैहपा-
 दि मेदे पुनागतादि मेदे पुति -
 पद्यते, मनु त एवोपाधयो
 ये ऽ पुनागतादि चक्रहाते हेतवः, कृत-
 मन्तगुडिना धाले नेति साहज्य-
 बोधनि । तस्मान्न धाल (वस्तुत्वा-
 न्तरात्) भुषणम् ॥

(साहज्यतत्त्वबोधैर्मुक्ता
 पृष्ठ ३३)

The Yogavāsishtha Kāra
 existence is accepted only
 when, the mind is fixed in the
 The Yogavāsishtha says -

विपुलकल्पमात्रे ऽस्मै धालो
 द्यात्मनि तिष्ठति ॥

योग वासिष्ठ (५।४६।४)

देशदेह्यं यथा नास्ति
 धालदेह्यं तथा नैव

नास्ति विद्यया नैव

योगवासिष्ठ

(३।२०।२२॥)

निमेषे यदि क्लृप्तौ च-

संविदं परिविन्दति।

निमेष एव तत्कल्पो

भवत्यत्र न संशयः॥

अथाने यदि-निमेषत्वं वेत्ति

क्लृप्तो ऽप्यसौ ततः।

निमेषी भवति क्षिप्रं

तद्गुणस्वरूपमिवादिचिन्त॥

(योगवासिष्ठ)

{३।६०।२०॥}

{३।६०।२१॥}

अन्ता विराट्पदमेवं वाच्यं
वत्सल्यते॥

(योगवासिष्ठ) (३।२०।२१)

एकान्तं एषा न वेत्ति

न दिशति न शत्रवः॥

योगवासिष्ठ ३/६०१२६॥

This very view is accepted
by Yogadarsana—

त एतन्मयं बालौ बन्धु-
शून्यो बुद्धिनिमग्नः शब्द-
शान्तानुपाती लौकिकानां मुनिश्च त-
दशानानां बन्धुत्वात् एव ह्य-
वभासते। शृणु ननु च ततः
बुधनिर्लम्बी। बुधश्च शृणो-
त न्त मन्त्रि। तं बालविदः
बाल इत्याचक्षते योगिनः॥

(योगसूत्र — व्यासभाष्य)
[॥३॥ ५२॥]

In Grammar section of
Kriya is considered as
Kala + Patanjali says

८५७५० Mahabharata —

नान्तरं हि मां भूतमविच्छेद-
वर्तमानं बालं यज्यते ॥

महाभाष्य

१।३।१॥

२।१॥ शास्त्रिके रमेदात् त्रिमे-
दात्ताहति-व्यपदिश्यते।

Kaigata explains the an-

नालो हि त्रिमेदात्ताहति-
व्या १ त्रिमेदात्ताहति-

त्रिमेदात्ताहति-व्या १ त्रिमेदात्ताहति-

गो दो दहति त्रिमेदात्ताहति-

पारिच्छिन्नं परिमाणं त्वात्

तद्वत् त्रिमेदात्ताहति-

त्रिमेदात्ताहति-व्या १ त्रिमेदात्ताहति-

व्या १ त्रिमेदात्ताहति-

गो दो दहति त्रिमेदात्ताहति-

मा गो दो दहति त्रिमेदात्ताहति-

गो दो दहति त्रिमेदात्ताहति-

मवत्येव बालः। यज्यते

त चापि प्राण पुनरुद्दिष्टा
 त्रिमा नालम्बयेण परिणमते। 13
 प्राण उक्ता इति कस्य बुद्धि-
 संकलने भवति। अहं त्रिमा मावेति
 बुद्धि संक्रान्ता त्रिमा बाह्य-
 त्रिमा परिच्छेदकत्वात् नाल-
 इत्युच्यते। तथाहि - भूमादीनां
 बुद्धीनामुदये बाह्ये चिरकाल-
 त्वमवैति, इत्यपीयमा उदये हि-
 कालत्वमिति। प्राणतः - अहं
 -व कल मन्त्रमेवार्थान् योगिनः।
 पुनः त्रियेव नालः।

(प्रदीप १।१।७०॥)

Bhattacharya says that
 the -

त्रिमा नालम्बयेण परिणमते
 प्रकृता या त्रिमां प्रति।
 ति ज्ञानिपारिभाषा ता
 नालम्बयेण परिणमते॥

ज्ञाने त्वय्य तं बुद्धिं -

ज्ञाने नैव नृत्तं हृदिः।

प्रतः विमान्तराभावे

सा विगम्याल उच्यते॥

(वाक्यपदीय)

(व्यालसमुद्देश ७७, ७८)

Under Panini's Sūtra

"व्यालः परिमार्जिता" (२।२।२॥)

Patanjali gives the following definition of Kāla -

येन मूर्तान्तामुपचया २-चापचया-
२-च लक्ष्यन्ते तं व्याल -

मित्प्राहुः। ताद्यैव व्याल -

चित् विगम्या मुक्त्या हृदि ति

च भवति रात्रिरिति च। व्याल

क्रियया ? अत्रादित्य गत्या।

तयैव व्याल वृद्धा वृत्त्या मास

न तु शुद्धसंवितां च तद्व-
 भासनम्, मत् संविद इत्थं
 विमर्शितम् प्रतिहतं मदहममुना-
 ऽपि त्वेण इत्थं प्रकाश-
 मित्वैवं रूपं च व्यापारः व्यतीत-
 मन्माः पश्येत् स्वात्मन-
 शान्तेः सा आलोच्यमानत्वात्
 भगवतः आलोचयितुं-
 चक्रे।

[इति प्रत्यभिज्ञाविमर्शिकी
 द्वितीयभागः कृष्ट-
 आशीरसंस्कृतगीतिः]

This version is accepted by
 Helarāja too: -

विशाखा एव एव पर-
 प्रह्लादिघातः तत्को भावः। तत्र
 नात्र विधि कार्योच्चारणान्तर-
 शान्दितेन व्यवहियते। तथा
 च चतुर्भुविषात् - चतु-

ए इति चतुर्भुविषात् - चतु-

ममन्तु परिवर्तमानान् भगवान्
प्रकाशवान् बाला गति भूतानीति
बाल इत्युच्यते। न विमुः

स्वतन्त्रः। ईश्वर एवम् 'बाल' - य-
शक्तिः। बाल इति नाम्ना -
परोक्षे सिद्धान्तितम्। इत्यम्।
(पुनीर्णक. प्रकाश)
बालसमुद्देश १४

According to Jains
Kala is वर्तमानक्षणा -
वर्तमानक्षणे बालः

(तत्परत्नात्)
पृष्ठ ४२

(तत्र इत्युच्यते।) The
Jains accept six इन्द्र
one of which is
सुदृढात्मन which is nothing
but Kala. Here Kala
has ५ तिलक (but not
अवतल. We find it -

इति भवति संवत्सर इति च
भवति ॥

प्रदीप ३/२/८४॥ महाभाष्ये

Kaigyaata further gives
two forms of Kāla (कालावे)
at another place -

तत्र केचित् नित्यं बालं
पेदायां नत्तं ननु सा प्रतिबन्धा-
मेवां विवृत्यतिष्ठति प्रलयहेतुमा-
वस्यते । तत्र संसर्गि तूष्णीदिदिमा-
मेदाभाषो मासादिभेद व्यवहारो
भूतादिव्यपदेशश्च । अन्ये तु
प्रसिद्धाणिमाणा विमा तूष्णीदि-
मात्तुम् ॥ प्रसिद्धाणिमाणायाः
विमायाः परिच्छेदाभोपान्ता
प्रहरादि व्यपदेशमाः बाल-
इत्याहुः ॥

प्रदीप ३/२/८४/
(महाभाष्ये)

This view of Kaigyata, however,
has been contradicted by
Nagesh very forcefully: -

प्राये पक्षे शृणोषाचे निवेर्तुमशक्यत्वात्
उत्तादेशः संयोगावाच्येनास्ति चेत्,
तस्या विशेष्यविशेषणान्मन्वधस्त्वत्वे
प्रमाणमपि विविरत्वात् शृणोषा न
ह्यर नियामकत्वाभावात् । प्रतिरिक्ते
सिद्धोऽतिरिक्तः शृणपदार्थ इति
तत् इ प्रचयैरेव कलामुहूर्त्तदि -
व्यवहारोपपत्तौ विमर्शेन तेन ।
अन्ये त्विति मतेऽप्येष दोषोऽस्मिन् ।

किञ्च प्रामिदपरिमाणो लुप्तिरसंगता,
तस्याऽपि विमान्तराद्यैव परि-
च्छेदकत्वेऽनवाधानातिरिक्ता ।

१५ Nagesh's view kāl -
... प्रकृतः परिणामस्य
विवर्तस्य वाऽतिमहत्त्व
विमोः शृणोष्य कालत्वात्
यदा शब्दलन्मात्र एव

दिग्बत् बालः।

पुदीपोद्योतमहामाद्ये

सूत्र ३।२।८४॥

The Sāivas take Kāla as the
Swatantryasakti of Parama-
śvara. Bhartṛhari seems to
have incorporated this view
in his Vākyapadīya —

इह धातुवत् कालं मय

बाल २।१८ मुपाश्रिताः

जन्माद्यस्यो विधातुः पर

भावमेदं स्यो नयः

(पुनश्चकारुः)

"बालागम्येन हि कालागम्येन
तर्कः परतन्त्रा जन्मनस्य, शक्त्यः,

समाविष्टाः बाल शक्तिवृत्ति -

मनुपतन्ति। ततश्च पुतिमानं

वैश्वामयस्य पुतिबन्धाम्यनु

शक्तिः शक्त्यवच्छेदेन

सुखवर्गतिवावमानो परमो

Acharya Abhinavagupta explains Kāla as follows—

माया विषये भगवतः सम्बन्ध-
निधन्याः कर्तृशक्तेः काल-
वृत्तावभासनं नाम व्यापारः।

depicted in jaina works bear
as jiva and ajiva —

"विमयं मते ! ज्ञालेति पुन-न ही ?
गोयमा ! जीवा चैव । अजीवा चैव
ज्ञाने ।"

तत्त्व रत्नाकर २४४ ४२
२४४ ४२

Some other scholars accept
Kāla as one of the five
tattvas arising from
illusion माया. The five
tattvas are — Kāla, Niyati,
kāla, vidyā, rāga. Other
scholars, however, Sakti
the dharmā of Śiva and
that Sakti is of two types
— Kāla Sakti and Bhakti-
Sakti —

तत्र काल शक्तिः 'काल' रूपेण ।
विश्वनिर्माणे हेतुः तात्त्विकः ।

~~मुमुक्षुः पश्चिमेवामनन् भावान् प्रका-~~

शयन्

रूपेण च प्रवृत्तेः कारण-
मित्याहुः।

X वि. - च

"वीरहोक्तं चै मायायाः सर्वाणि
व्याप्यणि व्यालशक्तवन्ता-
भविन्ति"

श्रीगणेशाय

२१/१२/११

Handwritten

A Handwritten book of
Vishvaivision by Nandi-
mata, 1942.

In Vedanta kala is
supposed to exist in Brahman
wherefore it gets reflected
परं अलक्ष्यारोपितं ज्ञातिमात्रं
तत्रैव काल इत्युच्यते।

Ramanuja too does not

accepting independent existence
of Kala. Says he:—

--- व्यालस्य पदार्थ विशेषणतमैव
प्रतीतिः, तस्य पृथगस्तित्व -
नस्तित्वादयो न वेत्तव्याः, न न
परिहृतव्याः । व्यालोऽस्ति नास्तीति
व्यवहारो व्यवहृद्भिर्जात्या -
स्तित्वं नास्तित्वं व्यवहारतुल्यः । (5)

श्रीभाष्यम्

21213911

Hence Compromise between

of He. & you -

प्रविष्टायां संसृष्टेयुक्त्या
प्रसक्तं भेदावभासमोहि संसारः ।

भेदश्च देशकालात्मकम् । तत्र च

व्यालमेव जगत्सृष्टेरयः । निष्कृष्टं

हि ब्रह्मतत्त्वमकालकलितम्, प्रवि-

ष्टावशात् कुमरकोपग्रहेण यथा-

जगं विवर्तते इति व्यालानेवेषात्

पदार्थानां कुमेष्टव्यवभासोऽन्य-

नादिति ह्य जीवात्मगतः सर्वस्य -
मेव जातस्मात् विद्यामयत्वात् ।

यातो ऽयं विद्यामय एव । अविभूतायां
तु विद्यायां सर्वस्य मेद उच्यते न स्यात् -
गमादयमचेत्येति ॥"

(तु लीलायां
जातमयम् ।)

Kāla has different
attributes. It is एव, विभु,
नित्यम् and नित्यः.

Nageshacharya, however,
does not accept kāla as
Advaita. Says he: -

... "एकत्वे तस्य नान्यैर्वैविध्य-
निग्रामकत्वा नुपपन्निरिति भाष्योक्तम् ।
तस्य नानुपपत्त्या ह्यवधार-
रूपः काल इति युक्तम् ॥

प्रदीकोक्त

२/२/२॥

Bhartrhari Not A Buddhist —

Evidence From Neerer Home.

(K. Madhava Krishna Sarma)

Vācaspati Miśra in his Tattva Binodu quotes and assigns to Bāhya the Kārikā :

परेषामनुवारयेयमन्मासादेव जायते।
मानेरत्मादिषु शानं तादृशमानुमानम्॥

(P. 14. Paudit Series)

This (with some difference in reading) is found in the Brahmakanda (35) of the Vākyapadīya. Patlak read in the term Bāhya a reference to a Buddhist and concluded that a great grammatical philosopher was a Buddhist (J.B.R.A.S. Vol. 18) p 341 ff)

Bhartrhari was a Kashmirian and any information on him coming from Kashmirian sources has, therefore, to be considered highly authoritative. The Kashmirian authors are unanimous in regarding him as a great representative of the pre-S'ankar phase of Advaitic thought clearly shown by the following extracts from works on Śaivism.

Somanand Utpala: —

In the course of his criticism of the Sphota in the Śivadvaita Somananda says:

विश्वनाथस्यैव यावत् समीक्षायां मुक्तं ह्यसम्भवं।

(P. 83. Paudit Series)

On this Utpala quotes a from Bhartrhari's Śabdabhāṣanīkā

(Footnote: - In my paper Suba-
 -chatur-Samiksha: A lost work of
 Bhartṛhari (in the course of publi-
 cation with Annals of the Venkateswara
 Oriental Institute) I have drawn
 attention to this work of Bhartṛhari
 which is lost to us. I have also shown
 there that the author's energy cannot
 see the work of the great grammar-
 ian.] two verses of which are
 following strongly revealing of
 Advaita: -

दिङ्मात्राद्यन्तर्वाचिन्नाकाशान्तविन्मात्रमूर्तये।
 रक्तानुमूर्तमेकमानाम् जलः शान्ताय तेजसे॥
 (P. 84.)

तानि दृष्ट्वा नुष्टमति दृष्ट्वा वा नुष्टपश्यन्ति।
 पश्यन्त्याः सत्यरूपा माः तत्सत्यैवे न दर्शनम्॥
 प्रसत्ये सत्यदृष्ट्यै न पश्यन्त्यां मतिनात्मता
 प्रसत्यान् सत्यरूपाणां कथं नृजतिवत्कृतम्॥

Utpala: तानि तानि वस्तूनि दृष्ट्वा साक्षात्
 वा नृजति। दृष्ट्वा वा नुष्टपश्यन्ति। इत्येतदपश्यन्।
 पश्यन्तीत्वमेव न मुक्तम्। तथा हि सत्यरूपाणां
 तदृशानां च सत्यत्वे न दर्शनं तन्मुपगमो
 द्वैतप्रसङ्गात् (P. 52)

प्रविद्यस्माः स्वधर्मः किं परधर्मोऽपि वा भवेत्।
 स्वधर्मत्वेऽस्मा मातुल्यं परधर्मोऽपि कुरुताम्॥

Utpala: न ह्यद्वैतवादे ब्रह्मणः कश्चिद-
 दृष्टः परोऽस्तीति शङ्केऽभीष्टः॥ (P. 53)

Utpala: निमित्तमात्रत्वे द्वैतापत्तिः॥ (P. 61)
 दृष्ट्वा कस्मै बहुधाः पश्यन्त्याः स्मृः। तत इति
 नाद्वैतम् (P. 64)

अद्वैतवादः सिद्धयः। पश्यन्तीति पश्यन्तादन्तरं
 स्वमुक्तमानद्वयवादिनः उनीतानीं प्रारम्भः॥ (P. 74)

Abhinava: स्वधर्मत्वेऽस्मा मातुल्यं परधर्मोऽपि कुरुताम्॥
 तन्मिदं तन्मिदं तन्मिदं तन्मिदं तन्मिदं तन्मिदं तन्मिदं तन्मिदं
 तन्मिदं तन्मिदं तन्मिदं तन्मिदं तन्मिदं तन्मिदं तन्मिदं तन्मिदं

तत्र तावत्तु लभ्यते नान्यथा ननु ... ।
इत्यादि न इत्यागमेषु ।

तत्रमवदुर्लभिरिष्यादि —

तस्योऽस्मिन्प्रत्ययो लोके यः शब्दानुगमादने
ऽनुविद्यमानो न शक्यते सर्व शब्देन भाष्यते ॥
वाच्यता येदुत्तुमेदव बोधस्य शक्यते ॥
तत्राकारः प्रकाशेन सादृश्यवत्त्वमर्थिनी ॥ इति ॥
सैषा संसारिणा संशयवद्विरन्तश्च वर्तते ।
यदुत्तुन्तो विसंशोऽयं दृश्यते वाञ्छुतु उपवत् ॥
इत्यादि न । तदेतेन विदुरित्यनेन निर्वोदितम् ।
वौद्धेरादि ऽयं धर्मवत्त्वात्तयेवं प्रकाशस्य
प्रामाण्यं न दद्विरुपगतं प्राम एवामर्थः ।

(J. Varapratyabhijñānānandini
pp. 212-13. Kashmir Series)

How the Mahāvairocana Sūtra by pointing out
that Bhartṛhari is not a Buddhist.

J. Varapratyabhijñānānandini

तदेतत्सत्तामात्रात्मनं सर्वं ल दृष्ट्वा
अहम् । मरातुः सृष्ट्यन्तविदः सदेवेदं लोकांश
प्राप्तीदिति । पूजिता लभम् । हेयो वा देवा मा वान्
दुर्लभम् । पृथक्त्वेन शक्त्या दृष्टम् । अत एवामेश
त्वमम् । प्रकृष्टा प कृष्टा भावात् समम् ।
प्रदेशोऽपि अहम् । सार्वभौमस्य न विदुन्ते
शक्त्या कल्प्य शक्त्या इति स्मिन्ना लक्ष्यम् । अत
वामुलमविनाशितम् ।

सत्तामात्रस्य तु मो भागौ प्रतिमानं व्यवहितौ ।
तत्त्वं सत्तामात्रा जातिरसत्ता व्यक्त्या स्मृतम् ॥
यदादौ तदन्ते न सत्तामात्रे तस्य सत्तामात्रम् ।
इति तत्रमवदुर्लभिरिष्यादि निष्पन्नम् ।
तत्त्वं तदेव सत्तामात्रात्मकमेतत्सर्वं मन्त्रवत्त्वा
प्राप्तेच्छाज्ञानादियारूप शक्ति सामरस्यात्मिकायां
परस्मां शक्तौ विश्राम्यति ।

(परमाश्रय विवृति pp. 91-92
Kashmir Series)

Ramakantava :

यः सर्वदा लब्धवान्नेवेयं धातुः सर्वेश्वरस्य
स्वस्वभावस्य तल्लोके तल्लक्षणं प्रलयं स्वस्वभाव
सिद्धं प्रतिशब्दप्रत्ययमशक्तिवद्विद्वत्त्वात्तामतितामति
तत्त्वाज्ञो धाता जागरवत्तुरन्तरेऽपि ऽप्रमिता
नेवाथा न प्रकाशगतिम् । तस्य त्वं स पश्यसि
इवातल्लक्षणेन वर्तमानः सर्वं कल्पवृक्षं
इवातल्लक्षणेन वर्तमानः सर्वं कल्पवृक्षं

विद्युः स्वतन्त्रः स्वशक्त्या यदेवं तान्मुञ्चति।

यथाह भट्टहरीः —

सुविमज्जनात्मनात्मानं मुञ्च्य भावान् पृथगेवेधान्।

सर्वेश्वरः सर्वशक्तिः स्वप्ने गोप्ता उपपद्यते॥

स्वन्दकारिकाविवृतिः। 102, Kanhar (Sanskrit)

शब्दादयः कादिभिरप्येविवृतिर्वा कोपुनरपि

तत्त्वतः प्रतीयमानाः सन्ति। एवमपि साक्षात् प्रतीयमानाः

स्थानाः प्रदर्शितम्। यदाहुः —

वाशुपता - वेदुःशुभादेव बोधयत्यशक्तौ

न प्रकरोति। इति शेषतया हि प्रत्यक्षनिर्दिष्टम्॥

(P. 148. etc. etc.)

Bhatta Vākyānanda Karmānanda:

वि वेदान्ते एवेक एवात्मा विदमिदमिति —
लक्षितः। (Mr. Gendratantva)

‘आत्मैवेदं जगत्सर्वं नेह नानास्ति विदुः मतं।

तथा एको वशी सर्वभूतान्तरात्मा एकं

विश्वं बहुधाका करोति। इत्यादि श्रुतिभिः

परमात्मैव लक्षणानि दासिद्वा नास्ति विवृतिरप्यत्र

इति श्रुतः। सदिपूर्वावापुम्यैवमवस्थतन्त्र एको

इति श्रुतः सन्तु तत्त्वतः तत्त्वतः सुविधमवोल श्रुति

पाधिभेदेन एवमवस्थितानुविधाया मया न दृष्टं

जगत्सर्वं भवतीति वेदान्तविदः

प्रतिपन्नः। एवमपि सत्त्वात्मनि शान्त उपायै

रगान् इव रजो बहुलेषु भगवानिव लभ्यते —

प्रशान्नात्मके च तमसि सुगन्ध इवास्ते। ननु

ततोऽयम् + पृथक्किञ्चिदल विद्यते।

तस्यैव तथा तथा वैचित्र्येण वाद्विदेः सत्त्वात्मकः।

एतत्प्रतिपादस्य हि चन्द्रादिवत्तन्त्रम्

मान्त्वम्। तथा एव तन्त्रात्मकम्

भट्टहरीः —

यथा त्रिषु दुर्गाकाशं तिमिरं प्रभृतो जगत्।

संवीर्यमिव सायामिदं विद्यमानं नन्दते॥

तदेवममृते अहम् निर्विकारमविषयम्॥

अनुभवत्वमिवास्मिन् मेदस्यैव प्रवर्तते॥ इति।

एवं चास्मिन्नेवेदं परं सत्त्वं

परमात्मत्वं सुखम्।

(P. 64-65. Kanhar Sanskrit)

There is a very small line of text at the bottom of the page, which appears to be a signature or a note.

There is a very small line of text at the bottom of the page, which appears to be a signature or a note.

On the Tattva Saingraha of Santaraktisita
(P. 72. Gaekwad Series) to elucidate
Bhartṛhari's Sabdādvaita.

The evidence of these authors whose
authority is indisputable, is sufficient
to prove that Bhartṛhari was not a
Buddhist.

I now turn to Vacaspati's
description of the Vākyapadīya verse to
Buddhists. By this term Vacaspati
refers to Bhartṛhari we may ex-
plain in two ways: In the first place
it must be noted that in the
Kavyas 2.1.3.12. & 2.2.7.38 of the
Brahmasūtra (See the Śaṅkar-
bhāṣya and Bhāṣā) all the
Sāṅkhya except the Brahmasūtra
and Sūtra are said to be Vākyapadīyas; it is
perhaps according to these Aśhika-
nyas that Vacaspati regarded
Bhartṛhari as his Śāṅkhya or
Buddhist. Secondly, there is the
fact that Bhartṛhari does not
accept an Śvara apart from
Śabda: his philosophy has to
compromise with religion. On this
we have the authority of Utpala.
Referring to Śabdabrahmavāda he
says:

पश्यन्ती च नेश्वरपुत्रमिहोक्तं येन
शब्दनामिह परमेश्वर इति रिक्तं नैव भवति
श्वरोपगमपुत्रकम्।

(Śivadrōṭivivṛiti P. 58)

This might have made Vacaspati
regard him as a rival in pole of
orthodoxy.

There is difference in reading bet-
ween the verse quoted by Vacaspati
and that found in the Vākyapadīya
and it is not impossible that Bhartṛ-
hari has taken it from some
Buddhist work and incorporated
it with his own.

fiction and that Vācaspati is quoted
from the original source (For more
I must also be noted that if
have were a Buddhist or a
Śaiva philosophers like Abhinavagupta
would not have referred to him with
the honorific *ṭhānā*; see also
Locana, p. 47, *Kanyasulkā* Sans. 1891.

The Vākyapadīya contains overwhelming
electrical evidence for Bhāṭya having
been a great Advaitin; this
I wish to deal with elsewhere)

It is wrong to say as at present
has been ascribed to the Vākyapadīya
as a work of a Buddhist. M. R. Rāma
Kriṣṇa Kavi rightly observes: —

Even Vākyapadīya owing to its
unusual extent and criticism
of hundreds of philosophical
theories as held in his days and
remarkably terse and of his language,
whether in prose or in poetry, contri-
buted to its disappearance as a text-
book for the study of philosophy
& grammar. But a careful study
of the Indian philosophy reveals
that most of its authors & their
theories, *ātman*, *śūnyatā* and *advaita*
have simply worked out on the
arguments advanced by Bhāṭya.

It is in their contributions. It is
not too much to say the final
shape Advaita took in the hands
of Śaṅkara had all the germs of
development in Vākyapadīya itself
though he identifies Brahman with
Śāleśa or with Śāleśabrahman.
The evolution of Indian philoso-
phy will lose an important link
if study and appreciation of
Vākyapadīya is ignored.

(Journal of the American Historical
Sociological Research Society, Vol. IV

PP. 239-240)

Bhartrhari - A Great Post-Upanishadic
Upanishadic Intuitionist.

(K. Madhava Krishna Sarma)

At a time when the orthodox
Vedic faith had been shaken to its founda-
tions by the vigorous logic of the
Buddhists, when the domain of the
revealed dogma was overruled by
scepticism, intuition having triumphed
before intellect, there rose on the
horizon of Indian philosophical thought
Bhartrhari, a great post-Upanishi-
dic intuitionist, a most able
champion of the 'authority of scrip-
ture' and a most uncompromi-
sing critic of (Humeana) inference.

His Magnum Opus, the Vākyapadīya,
is the fountainhead wherefrom
almost every later writer, friendly
or hostile, has drawn his inspiration.
Though one of the most important
of the available records of the
development of Indian philosophical
thought between Upanishads &

Saṅkara, the work has not
hitherto been appreciated adequately
by modern historians of Indian
philosophy. What is even more
unfortunate is that Bhartrhari
to whom scripture & intuition are
the authorities par excellence,
should be regarded by some
as a Buddhist.

Though mainly a work on
Sāṃkhyaic Abhidharma, the Vākyapadīya
contains also discussions
of various important philosophical
topics. Its first (the Prakāśa)
Kāṇḍa a translation from
which is given below, expresses
the view that in matters spiritual,
logical arguments are incompetent.

to lead us to truth and that
scripture and intuition remain
Competent: -

" Sharnia, i.e. the means to the
attainment of the supreme concerns
of life, cannot be determined by
logical arguments unsupported by
scripture i.e. by the Vedas; and the
knowledge of super-sensible things
possessed by the sages, is derived
from scripture (30)

" The paths leading to the knowledge
of Sharnia i.e. the Vedas, Smritis etc.
are of unbroken continuity (their
authority never having been questioned
by the Sistas) and fixed; as they
have been universally established,
they are not open to the
strength of logical arguments. (-1)

" The establishment of truth in
things, through inference is difficult
when the Saktis (powers i.e. the
characteristics of things) are differ-
entiated (by Avastha) as in the
Kāka. Further, the Sakti a bhava
is known to possess is cancelled when
that Bhava comes into contact with
another particular one. For instance
the Sakti of fire is to burn; and if
bhava and Sakti are inseparable
separable, the presence of one would
lead to the presence of the other;
but this is not so: they are
separable as e.g. when a man
(a fragile stone) is brought into
contact with fire, the latter
loses its dāhasakti (its power to
burn (32-33)

" An object inferred with
care with one way by
some well-versed in inference &
is inferred in quite another
by others who are more
competent. Hence inference as
a means of knowledge is always
of relative validity & unreliable
especially when it operates in super-
normal matters. (34)

The Concept of Kala in death:-

प्रयं रामस्त्वमं राम इति कालेन मोदिताः।
प्रन्फोन्नं समरे जन्तुः

R. 3. 31. 47.

कालस्त्वमं तमने मुग्धा ममस्व पुरुषाश्च ये।

M.B.H. 2. 343.

उपेत्य मुनिने कोऽथ कालः प्रोवाच राघवम्
Ragh. 15. 92.

न कर्ता कश्चपित् कश्चित् निमोगे नादि-मेश्वरः
स्वभावे वर्तते कालः कस्म्य कालः परा मणः॥

R. 4. 24. 5 तान् कालः पामयणम्.
4. 25. 5! fgg. Sudr. 1. 18. 18.

Bhartrhari 3. 43. Varvud. B. H. No 948.

मया ममे मया मृत्यु मया काले मयानिधिः।
हन्तास्मि राक्षसान्ध

R. 3. 69. 20.

प्रमया धावत संकुटः प्रजाः कालश्चान्धः
R. 3. 7. 9.

प्रजा कश्चाम इति धा काले लो कश्चालनः
Haniravinda 374.

पिलुषां फलिन्तीनिधनं कालं वैश्वानरेऽमुम्
Hanir. 12. 492.

What does
about
Time

The physical time-concept answers our
time-concept of the extra-scientific
mind. Now, the latter has its roots in the
time-order of our experiences of the
individual, and this order we must
expect as something primarily given.
One experiences the moment 'now' or
expressed more accurately the present
sense-experience combined with
the sense-recollection of earlier
sense-experiences. That is why sense-
experiences seem to form a series,
namely the time-series, indicated
by 'earlier' and 'later'. The experience-
series is thought of as a one-di-
mensional continuum. Experience-
series can repeat themselves and
can then be recognized. They can also
be repeated in exactly, where in some
events are replaced by others without
the character of the repetition becoming
lost for us. In this way we form
the time-concept as a one-dimen-
sional frame which can be filled in
by experiences in various ways. The
same series of experiences answer
to the same subjective time-inter-
vals.

The transition from this subjective
time (Ich Zeit) to the time-concept of
pre-scientific thought is connected
with the formation of the idea that
there is a real external world
independent of the subject. In this
sense the (objective) event is made
to correspond to the experience. In the subjective ex-
perience. In the same sense there
is attributed to the "subjective" time
of the experience a "line" of time
corresponding "objective" event.
In contrast with experience, ex-
ternal events and their order in
time claim validity for all
normal minds.

This process of objectification would
account - no difficulties, were the
time-order of the experiences corres-
ponding to a series of external events
the same for all individuals. In the
case of the immediate visual percep-
tions of our daily lives, this corres-
pondence is exact. That is why the
idea that there is an objective time-
order became established to an
extraordinary extent. In working
out the idea of an objective world
of external events in greater
detail it was found necessary
to make events and experiences
depend on each other in a more
complicated way. This was at first
done by means of rules and modes
of thought instinctively gained in
which the conception of Space plays a
particularly prominent part. This
process of refinement leads
ultimately to natural sciences.

Space

In this article we are con-
cerned with the meaning of what
is space. It appears that there
is no quality contained in our
individual primitive sense
experiences that may be disig-
nated as spatial. Rather what is
spatial appears to be a sort of
order of the material objects of
experience. The concept material
object must therefore be
available if concepts con-
cerning space are to be possible.
It is the logically primary concept.
This is easily seen if we analyse
the spatial concepts, for example,
"next to", "touch" and "opposite", that is,
if we strive to become aware of
their equivalents in experience.

The concept of objects taking into account the persistence of time or the continuity, respectively, of certain groups of experiences or complexes. The existence of objects is thus of a conceptual nature, and the meaning of the concepts of objects depends on their being connected (intentionally) with groups of elementary experiences. This connection is not based on any illusion which makes phenomena appear to be in contact directly about the relation of material bodies. (which exist after all only in so far as they are thought).

In the sense thus indicated we have (the indirect) experience of the contact of two bodies. We need do no more than call attention to this, as we gain nothing for our present purpose by singling out individual experiences to which this assertion alludes.

Many bodies can be brought into permanent contact with one another in manifold ways. The general laws of such positional relationships are essentially the concern of geometry. This holds at least if we do not wish to restrict ourselves to regarding the propositions that concern these relationships as mere empirical laws that have been verified according to certain principles.

From Scientific Thought:

Now what is the meaning of the concept of space which we also encounter in pre-scientific thought? The concept of space is pre-scientific in so far as it is characterized by the sentence - "we are in such and such a place, but not in such and such a place". It is only when we have had some experience of the difference between the concept of space and the concept of a point, or of a line, or of a surface, or of a volume, that we can speak of the concept of space.

... experiences with the help of this
concept, present 'a priori'. On the
other hand space appears as a physi-
cal reality as a thing which exists
independently of our thought, like
material objects. Under the influence
of this view of space, the funda-
mental concepts of geometry: the point,
the straight line, the plane, were even
regarded as having a self-evident
character. The fundamental
principles in actual use were these.

Our perceptions were regarded
as being necessarily valid and
as having at the same time an
objective content. No scruples
were felt about ascribing an
objective meaning to such state-
ments as "three empirically
given bodies" (principally of fi-
nitely small) "lie on one
straight line," without demand-
ing a physical explanation for
such an assertion. The blind
man could feel and could
be made to feel, real meaning
in such concepts & propositions
of geometry. Because the
last scarcely a few years
- Euclidean geometry
had been introduced

The concept "Object" is a means of taking into account the position in time or the continuity, respectively, of certain groups of experiences and complexes. The existence of objects is thus of a conceptual nature and depending on the concepts of objects depends on their being connected (intuitively) with groups of elementary sense-experiences. This connection is the basis of our conception which makes possible the perception of objects in form of directly about the relation of actual objects (which exist after all only in so far as they are thought).

In this sense thus indicated we have (the indirect) experience of the contact of two bodies. We should do no more than call attention to this, as we gain nothing for our present purpose by singling out individual experiences, to which is asserion alludes.

Many bodies can be brought into permanent contact with one another in manifold ways. The general laws of such positional relationships are essentially of concern of geometry. This holds, at least, if we do not wish to restrict ourselves to regarding the propositions that concern these relationships merely as words that have been accepted according to certain principles.

Pre-Scientific Thought:

Now what is the meaning of the concept of space which we also encounter in pre-scientific thought? The concept of space is pre-scientific in so far as it is characterized by the sentence "we can think of things, but not the space which they occupy. It is as if, without having had any experience of anything, we had in concept many even a pre-scientific concept of space."

and as if we overcame our sense
of experience with the help of this
concept, present 'a priori'. On the
other hand space appears as a physi-
cal reality as a thing which exists
independently of our thought, like
material objects. Under the influence
of this view of space, the funda-
mental concepts of geometry: the point,
the straight line, the plane, were con-
sidered as having a self-evident
character. The fundamental
principles to deal with these.

Conceptions were regarded
as being necessarily valid and
as having at the same time an
objective content. No scruples
were felt about ascribing an
objective meaning to such state-
ments as "three empirically
given bodies" (principally of fi-
nitely small size) lie on one
and the same line," without demand-
ing a physical definition for
such an assertion. The belief
in an independent and
unquestionably real meaning
of the concepts of propositions
of geometry became un-
questionably after Euclidean geometry
had been introduced

Notion of Time in Hindu Philosophy. (Sukumar Ranjan Dasa)

What is Time? A mystery, a figment but all-powerful? It conditions the exterior world, it is motion married to & mingled with the existence of bodies in space and with the motion of these. Would there be no time if there be no motion? No motion if no time? Is time a function of space and/or space of Time. Or are they identical? Such must have been the train of thoughts that passed through the mind of early thinkers when they set upon pondering over the notion and function of Time.

Thus the earliest expression of human mind on the notion of Time is a vague pronouncement on the "all-powerful" character of Time. Time is as a horse with seven reins, thousand eyes, bearing, possessing, quick. It is wheels are all beings. He brought the beings together and duly encompasses them. Being the father, he becomes the son of them all. There is verily, there is no other brilliance that is higher. Time generated the sky, Time also these earths. What is and what is to be stands out sent forth by Time. From Time came into being the waters. By Time the Sun rises; in Time he goes to rest again. Time generated of old what is and what is to be." (Itara Vada Suktas XIX 53-54) Such vague expressions do, no doubt, lead to

Notion of Time in Hindu Philosophy.
(Sukumar Ranjan Das)

What is Time? A mystery, a figment but all-powerful? It conditions the exterior world. It is motion married to & mingled with the existence of bodies in space and with the motion of these. Would there be no time if there be no motion? No motion if no time? Is there a function of space and or space of Time. Or are they identical? Such must have been the train of thoughts that passed through the mind of early thinkers when they set upon pondering the notion and function of Time.

Thus the earliest expression of
human mind on the notion of Time
is a vague pronouncement on the all-
pervading character of Time. Time
is a force with sweep, it
is old, aged, ageing, passing
things. It is wheels are all
gathered and duly encompasses
all. Being the father, he be-
comes the son of them all. There is
nothing higher. Time generated
sky, Time also these
waters. What is and what is to be
sent forth by Time.
From Time came into being the
waters. By Time the Sun rises;
in Time he goes to rest again.
Time generated of old what is and
what is to be." (Itara Vada
Suktas XIX 53-54) Such vague
expressions do, no doubt, lead to

lead to more consistent and rational
deliberations, in the coming time. The
later Hindu philosophy had almost
Kata (Time) as an independently
existing force. They gave the
following meaning:

All perceptible things are perceived as moving, changing, coming into existence, and passing out of it. They are produced and destroyed. There must be some force or Power which thus brings them into existence and moves them all. The things themselves cannot do it. There must come from the something which makes this momentary existence and destruction of things possible. It is this something, the Power, which is called God. He is the cause of all things, and gives them their perceptible existence, in regard to space, time, and future, of which they are conscious.

The first thing I noticed when I stepped
 out of the car was the cold. It was a
 sharp, biting cold that seemed to seep
 into my bones. I shivered as I walked
 towards the entrance of the building. The
 air was thick with the scent of old wood
 and the faint, sweet smell of flowers.
 I had heard that the house was beautiful,
 but I had no idea how beautiful it really
 was. The architecture was a mix of old
 world charm and modern elegance. The
 rooms were large and airy, with high
 ceilings and large windows that looked
 out onto a beautiful garden. The furniture
 was a mix of old and new, and the
 overall atmosphere was one of warmth and
 comfort. I had found a home.

regard Time, as past, present and future, in as much as they are not modes of the constitution of the time in its different manifesting stages of evolution (adhyaya). The Indians astronomers regarded Time as being due to the motion of the planets. These must be contrasted with the Nyāya-Vaiśeṣika conception of Kāla which is regarded as an all-pervading partless substance which appears as many in association with the changes related to it. (Nyāya Anuśāri 136-139) Time is of one dimension; two moments can not co-exist; neither does any series of moments exist in reality. Consider in Time is nothing but a relation of antecedence and sequence. Last moment in the moment that is (and, the moment that went just before. But only one moment, present, exists. The future and the past have no meaning apart from potential and sub-latent phenomena. One kind of transformation to which a thing is subject is that it changes from the potential form to actual, and from the actual to the sub-latent. This, the Hindu thinkers, called the change of mark (lakṣaṇa-parivartana) as opposed to the change of quality (dharma-parivartana) and the change (due to deviation or lapse of time) (avasthā-parivartana). The present is a mark of actuality, in future in mark of potentiality and in the past in mark of sub-latency, in a phenomenon. Only one single moment is actual and the whole universe evolves in that single moment. The rest is but potential and sub-latent (Vide Patañjali sūtra) pāda III, 52. Vijñānabhikṣu points out that this does not amount to a denial of Time.

It means that Time - has no real
(or objective) existence apart from
the moment. But the latter is real,
being identical with the unit of
change in phenomena (gūṇa pa
dānasya kṣaṇatva vacanāt) But
even this is real only for our
empirical (relative) consciousness
(vyūthitta darśana) which intuitively
the antecedence and consequence
into an evolving Reals. (gūṇa
in the - stage of empirical intuition)
(avicāra nirvikalpa prajñā)

The intellectual intuition (avicāra
nirvikalpa prajñā), on the other hand
apprehends the Reals as they are with
out the imported empirical relations of
Space, Time and Causality.

(Sir B.N. Seal, Positive Sciences
of the Hindus)

The Jaina philosophy also holds
the same view regarding finite
and infinite Time, that is, Time
measurable and immeasurable. It
maintains that Time (kāla) is
reality consists of those immeasurable
particles which never mix with one
another but which help in happen
ing of the modification or accession
of new qualities and in change of
qualities of materials. Time (kāla)
does not bring about the changes
of qualities, in things, but just
as Akāśa (ether) helps in for
mation and dharmas (nature)
motion, so also kāla (Time)
helps in action of the trans
formation of new qualities in
things. Time perceived as moments
hours, days etc. is called Samaya
This is the appearance of the unchanged
kāla (Time) in many forms.

Therefore define the moment as
representing the ultimate unit of
such change, viz; the (instantaneous)
transit of an atom (or rather a
tannatras) from one point in space
to the next succeeding point. Even an
atom has constituent parts (tannatras)
and hence an atom
must take more than one moment
to change its position. The motion of
that which is absolutely simple and
without parts from one point in space
to the next must be instantaneous
and conceived as the absolute unit
of change (and therefore of time
or kála). If this be held to be
an irreducible absolute unit, it
will follow that what we represent
as Time Continuum is really
discrete. The Nyaya Vaidika philo-
sophy asserts the existence of Time
(kála) as extending from the past
through the present to the endless
future. Hence we could have no
knowledge of it and there would
be nothing to account for our
time notions associated with all
changes. The Sāṅkhya school
did not admit the existence of any
real Time; by it the unit of
kála is regarded as the time
taken by an atom to traverse
its unit of space. It has no
existence apart from the atoms
and their movements. The appear-
ance of kála as a separate entity
is a creation of our Buddhi
(Buddhinirmāṇa) as it repre-
sents the order or mode in which
our Buddhi records its per-
ceptions. But kála in the Nyaya
Vaidika Philosophy is re-
garded as a substance exis-
ting by itself. In accor-
dance with the changes of things
it reveals itself as past, present
and future (Nyaya Kāṇḍa
11.64-66) The Sāṅkhya teachers

It means that (the) existence apart from
(the) objective) existence apart from
the moment. But the latter is real,
being identical with the unit of
consciousness phenomena (guṇa par
ātmāśya kṣaṇātmanāvacanāt) But
even this is real only
in opinion (relative) conscious
(vibhakti darśana) which intuites
the antecedence and consequence
and the evolving Reals. (guṇa
stage of empirical intuition
(avicārānirvikalpaprajñā)

The intellectual intuition (vibhārā
nirvikalpaprajñā), on the other hand
apprehends the Reals as they are with
out the imported empirical relations of
Space, Time and Causality.

(Sir B.N. Seal, Positive Sciences
of the Hindus)

The Jaina philosophy also holds
the same view regarding finite
and infinite Time, that is, Time
measurable and immeasurable. It
maintains that Time (kāla) is
reality consists of those immeasurable
particles which never mix with one
another but which help in happen
ing of the modification or accession
of new qualities and in change of
qualities of materials. Time (kāla)
does not bring about the change
of qualities, it things, but just
as Akāśa (ether) helps in pre-
station and dharmā (nature)
motion, so also kāla (Time)
helps in action of the trans-
formation of new qualities in
things. Time perceived as moments
hours, days etc. is called Samaya
This is the appearance of the unchangeable
kāla (Time) in so many forms.

of atoms in space and we may therefore define the moment as representing the ultimate unit of such change, viz; the (instantaneous) transit of an atom (or rather a *tanmatra*) from one point in space to the next succeeding point. Even an atom has constituent parts (i.e. *tanmatras*) and hence an atom must take more than one moment to change its position. The motion of that which is absolutely simple and without parts from one point in space to the next must be instantaneous and conceived as the ultimate unit of change and therefore of time or *kāla*. If this be held to be an irreducible absolute unit, it will follow that what we represent as continuous is really discrete. The Nyāya Vaidesika philosophy asserts the existence of Time (*kāla*) as extending from the past through the present to the endless future. Had there been no time we could have no knowledge of it and there would be nothing to account for our time notions associated with all changes. The Sāṅkhya school did not admit the existence of any real Time; by it the unit of *kāla* is regarded as the time taken by an atom to traverse its unit of space. It has no existence apart from the atoms and their movements. The appearance of *kāla* as a separate entity is a creation of our *buddhi* (Buddhi-nirmāṇa) as it represents the order or mode in which the *buddhi* records its perceptions. But *kāla* in the Nyāya Vaidesika Philosophy is regarded as a substance existing by itself. In accordance with the changes of things it reveals itself as past, present and future. (Nyāya *kāla* *śloka* 11.64-66) The Sāṅkhya teachers

The Hindu philosophers further
to argue that in finite

The author is writing to [unclear]
[unclear] [unclear] [unclear] [unclear] [unclear] [unclear]
auto [unclear] [unclear] [unclear] [unclear] [unclear] [unclear]
The number of the [unclear] [unclear] [unclear]

fall into a series which can

... of the ...
... of the ...
... of the ...
... of the ...

And there is an (abstract) ultimate
and irreducible quality of existence
in the human or spiritual
rank of things.

A moment, therefore, cannot be
in ought of as containing any
parts standing in the relative
tendency and sagging.

audience and the relation of time
is represented by the Time Series
a moment as the unit of Time may
be supposed to represent the unit
unit of change. Now all physical
change may be reduced to the

valuable for close social work.

Thus some hold that this kind of time
binding because it is socially
generated & adopted by all by
convention & being a social contri-
bution & convenience an illusion
as to the real sense of time.
Thus, Relatively it is in fact the
concepts of Time & there fore time
itself is relative.

The whole problem of time
must be viewed not indeed in this
context but in terms of the larger
background of the "ingression" of the
temporal in the temporal which is
characterized by different grades
of consciousness or awareness
(consciousness) The subjective con-
ception of time as the process of be-
coming is not an arbitrary
invention (of thought) time, &
space.

The vata jaramaravai
→ saratikama thassaiti.
S. 2. 46. 3.

Tiuno parigato thale
litthati brahmano tikho
bhikkhave arahato etam
adhi vacanani v.
S. ~~FF~~4. 175. 21.

Ata puriso āgaccheyā ||
aham evameva catuvarā
olulhadhamānani sikkhi-
tanani katahattanani katu-
pāsānani catvuddisa
kaṇḍa khitte apatīṭite
patravigam gahetvā āhava-
issamīti. Tato sigha-
taranā ayussamikhārā
khiyanti.

S. 2. 266. 3 & 6.

Patañjali As He Reveals Himself in the Mahabhāṣya

(Prabhat Chandra Chakravarti
M. A. Ph. D.)

Eternal Entities:—

Patañjali has not attributed eternity to the Vedas, but has and Śabda (Sphota) alone but has also included the sky, heaven, space and time in the same category.* According to the Naiyāyikas the earth, light, water and air are eternal in so far as their ultimate atoms are concerned while the sky, time, mind, the quarters and the soul are regarded to be permanent in their entirety (?) * (Footnote: Vol. II

P. 414) Under the rule 4.2.3. Patañjali has expressly stated that both time & stars are permanent (नित्यं अस्तरेषु च Vol. II P. 272) He arrives at the final stage of his argument when he states concludes that a thing which is the ultimate essence is not destroyed & also to be considered to be permanent. (नित्यं तत्त्वमसि नित्यं नित्यं नित्यं Vol. I P. 47)

T I M E

Time is said to be the ultimate substratum of the world (नित्यं तत्त्वमसि नित्यं तत्त्वमसि); it is indivisible, permanent and permeating the whole world. We can neither trace its origin nor divide it actually into parts. Things grow and perish in time. Patañjali defines time as that whereby the growth and decay of

that the above is

That the above is a...
 material objects are perceived, Vol. I p. 409
 The philosophy of the world is a...
 (1) a... (2) a... (3) a...
 into day and night, and...
 etc.) ...
 calculation, ...
 conjunction ...
 movement of ...
 (4) ... Vol. I p. 411 that ...
 Characterize some ...
 day and night. ...
 fically acc...
 movement of ...
 of ...
 movement ...

[illegible]

Time & Mysticism

(K. C. Varadachari)

Time is indeed one of the most important categories which had varying fortunes in the history of philosophy. It is well-known that time walks at diverse paces with diverse persons. There is such a distinction as subjective time & objective time or subjective duration and objective times, or standard times which vary from place to place. But our Indian conception of time is that Time can be generally as having triple stages or successive moments such as the past, present and the future. It is irreversible though events may be cyclic. Time extends both sides up to infinity. And the secret of time is at present time according to some well-known thinkers not because of the other two being irrelevant but the present has the consequence of the past within it and has the potency of the future within it. It we know the Now then we know 'all' about the Time. But some thinkers hold that the approach triple moments of Time as successive with the concept of Negation (abhava) is unsatisfactory as also the division of day or month or year into ards - 24 parts or 60 ghaticas & 60 minutes and seconds etc. & till we come to an indivisible span of time (Triti) This is spatialised time - say some thinkers.

Astronomical times are different from the temporal times & differ according to some arbitrary chosen measuring rods, very

valuable for close social work. Thus same holds for this kind of time is binding because it is socially regulated and adopted by all by convention & being a social contrivance and convenience an illusion or unreal in the real sense of the term. Relatively it is infecting the concept of time and therefore time itself is relative.

The whole problem of Time must be viewed not indeed in this manner but in terms of the larger standpoint of the 'impression' of the time in the temporal which is characterized by different grades of time or durations or measures (chandrānsi). The subjective conception of Time as the process of becoming and not the arbitrary social (spatialised) time, is valuable. The speed of time is calculated by the rigour which attends upon the upward process. In matter the speed is reduced to a dull uniformity of repetition without any attendant variations (Tamas). The speed of life is at a new tempo & is so very much different from the speed of matter. The most attenuated or waverle form, Kāla thus is different in the level of mind - which has become a classical metaphor of the highest speed - manojava. Higher levels of consciousness have higher speeds so that the succession is ultimately reduced so far as the inner level is concerned to simultaneity. Contraction of time or slowness occurs. Equally this entails the contraction of space or distinction between the intervals between two points. Thus the problem of time turns out to be the problem of space also & the solution of the problem of Time is the solution of the problem of Space. Ultimately this turns out to be the problem of energy, of consciousness or intelligence. The differing faces of movement are available in our own organism & there is multiplicity of motions each with its

that the
own a unique pace from which are harmonised
by the interrelated laws (rites) of the Highest
Spirit, the Unmanifest Force, directing and
ordering the harmonious concord of the several planes.

Time thus is a mystery of the manifestation of the
diversity extending from the most slow and
spread out to the most speedy and
concentrated movements. Their coexistence
needs explanation from the mystical standpoint.
To say that time is but the activity of Maya
the supreme delusive power of Spirit which
simultaneously displays illusions to the
individual and ~~confuses~~ confuses him by
interpenetrating confusion between fancies,
and fantasies, as the Yoga-vāsistha
explains, is to miss the truth which does
so much refer to consequences but only to the
nature of this confusive possibility. The
hindu is said to be the cause of all illusions
- māna eva mānasyāi āme kāraṇam
bandha - mokṣayoh. The meaning is that
some times we pass into higher or lower speeds of
time and therefore of space and level of
experience which are real but because of
the non-adaptation they are delusively
pleasurable and yet of temporary (not momentary)
nature. Mind brings in speeds of instability
just as desire brings in complications of
imagination & wish-fulfilment. There is a great
should be the nature of Time as to what
creation or even knowledge or, for prior to
that is to what is the nature of the matter-
to matter being created. If we are asked
to hold the view that matter is a creation
a new and original creation by God or
Spirit, then there can be the notion of a
timeless eternity and a spaceless vastness.
The concept of ākāśa as the plenum is

within which we have the occurrence of events or things (atoms or particles), defines the direction, and this verily is relative to the individual atoms or groups of atoms or event, or thing or individuals. If time is conceived in terms of motion or changes, then too we are wedded to relativity. But then the philosophical assumption of a timeless and spaceless or dateless existence as a rational need is unprovable. But if we could conceive of the other possibility that this is the state where everything is in existence of Peace, and it is precisely this, state that in some parts of the its being plunges into movement whilst retaining it, even ~~place~~ Peace in other parts (as the Sāṅkhya fourth of the whole being involved in each ~~and~~ in modification) - conceive of the evolution of their categories - (as the Sāṅkhya conceive of the evolution of their categories - only a fourth of the whole being involved ~~as~~ in each state in modification), it is possible to explain the double experience of Time and the Timeless, Space & Spacelessness, Being and Becomingness, Transcendence and Immanence. The unceasing continuity of time or event neither refers to the same individual nor to all or the whole, nor the other alternative of unperturbed stillness of everything or each thing - a position that might involve us in assumptions of illusion of process and progress. Time & Space then are integral to our experience and if we mean to transcend Time & Space it means something that is other than their abolition. It is this meaning that is granted by the mystical consciousness of unceasing devotion to the highest values of Truth and Eternal Being or the Divine Personality - the Ultimate Summum Bonum or the Good which is followed under all conditions and at all stages of

individual growth. This devotion is the pursuit
of the Divine with an one-pointedness and
absorption of devotion born out of the knowledge
of absolute selfness of the Divine out of whom
blows all values of all reality. Space and Time
are limitations as interferences to the work
of the Divine, attainment of the Divine. The
transcendent love (parā - bhakti) knows no
limitation, and minimizes none, not only
space & time and of circumstance but of
birth or caste or class, status or livelihood
life or death. The philosophical transcendence
is a mirage considered in the context of
the transcendence that is attained by the
mystic. Time & Space become humanly
significant, and not the abstract abode
of events or the evolution-co-ordination as
Professor Alexander held.

Once then we have found that so far as mystical consciousness is concerned its set of values do not reject Space or Time or the Akāśa which is the plenum (Matter is one of its primal forms - bhūtas which plays a very important role in Yoga psychology as the abode and indeed itself nāda - sound in all its fourfold forms of parā, paśyanti, madhyamā and Vaikhari) but utilizes these conditions and processes for the manifestation of the Divine Excellences (līlā) (or possibilities)

The unreality of these is not the condition for this ascesis, spiritual discovery of values, spiritual realization and evolution; on the other hand we are made aware of the implicit sets of processes that every state of devotion, knowledge and action implies.

Thus when it is said that the primary secret of spiritual life consists in the will to practice dependence on the Highest alone and none other and not what many think a will to defy every condition including the deity - one of the greatest truths of eternal life has been uttered.

Time, - said, Sri Aurobindo, is one of the factors in the ascent of spiritual life: (Synthesis of Yoga) This is because the pace or the time of fulfilment or ripeness for the opening of the inner life are not governed by the individual's consciousness at all but by the Grace of the Divine. This is the view of all those who have been treading the path and through the lapse of

in divided -
class -
divided -

[illegible]

by the triple operation of his-
torical, philosophical and religious. The
European Time which is
purely - historical. The
historical time of Europe, from the
beginning of the Middle Ages to the
present, for the purpose of a political time.
The withdrawal, however, from
the 'complete' and there is a
turn of the American to Europe
for whatever reason it is not
necessary to enquire here.

The Indian Time-table is
different from the European
European Time-table - though it
is an - historical Time of its
own - the metaphysical theory
of the Avatāras. It has also pre-
sumably an historical Time -
though this ahistorical Time is
more predominant. It has
in addition an ahistorical Time
revealed in its primitive beliefs in
transmigration. A fact all
India is a conglomerate or
an amalgam of cultures of all strata
of evolution from the most primi-
tive to the modern educated
savant. In the Western sense of
the term. Time accordingly
walks at different paces. In the
different faces of Time, however
are not widely separated or
disassociated but there is an in-
evitable tendency to mix and
the single will be making
life unpredictable. Time is not
undivided, but inter-fused and
confusion is the result. Accordingly
the future of India is unpre-
dictable.

I have just stated briefly
as my own words the general
idea of the Thesis. But it is necessary

ment? The superstition in the trans-
migration has been sacrificed at the
cost of letting loose the whole Pandora's
box of furies. Men need not take on
their body to be brutes, they have
become brutes.

It was according to an ancient
Sanskrit story that Buddha, the Buddha,
made a profound remark that
men become what they worship
or love. Worshipping and eating
chicken their meaning from Iliad
in Sanskrit. I find on another
occasion he made the remark that
men who eat meat will become the
meat of the animals whose meat they
eat. The ancient superstition of
transmigration and the fear of
hell and the lower

life presented them
the specter of the ground
of hell. This worthless rest and has
been given up. There is a supreme
wisdom contained in the doc-
trine of transmigration when taken
in its true doctrine of karma.
Love of life and seeking to lift
life to higher levels of being are
implicit in this doctrine. The indi-
vidual soul does not change
change its individuality as Prof.

Hass thinks but only its breaths
or personality in the course of its
transmigration. It is undoubtedly
a point to insist that an indi-
vidual knows not its memory
of its past life. and therefore
the doctrine of transmigration
— both forward and backward
— is refuted. But then we
are certain that there is no

biological memory, instinctive
memory in the animals and
ourselves. The Indian Yogi
thinks that it is possible to
know the past lives fully & know the
future of the spirit. Perhaps this
is incredible. But so many things
are always been

The second important element of the Indian Time-table considered by Prof. Haas is the theory of reincarnation. The soul incarnates constantly till it is finally released. Incarnation is the doorway to Samsara.

Freedom from reincarnation or 'penara' - mukti is one of the aims if not the only aim of our life. Jnana alone can lead to the transcendence over Samsara or crossing over Samsara or death.

When this is the case and the Hindus believe in the possibility, it is surprising to hear from Prof. Haas that it is an element that explains the regressive movement

of Indian Time. But what he is attacking is not this but the Reincarnation of God or Avatara doctrine. Every Hindu knows that Avatara is a descent

of God rather than an ascent of man. The ten Avataras of God in

popular reckoning are - Matsya, Kurma, Varaha, Narasimha, Vamana,

Parashurama, Koodanda Rama, Hala - Yudha Rama, Krishna and Kalki. There

- has been an inclusion of Buddha latterly. Some ingenious writers imme-

diately equated this with the biological evolution or ascent of Man made popular in the 19th cen. and after. The

metabiological view is unacceptable for though it can be conceded that the

descent of God or the Highest spirit in any form will raise the form to

a higher level of consciousness yet it will be right to say that it is the

evolution of the Deity that we are witnessing. In the Puranas, the purpose

and meaning of the Avatara is for the restoration of Dharma and to the plane - an act of Grace.

It is His beneficent willingness to take any kind of form - which is that order the perfect expression of

[illegible]

All these facts are important
 and must be fully known. I propose
 to cause you to be fully informed
 participate in the Indian life
 inside and outside, who I want
 to know them from their own
 ignorance, and to see and
 understand their own light.

Being an example of this structure
of the hypothetical, Proof thus, finds its

[illegible][illegible]

A reader, in reply, as we pointed out
in our last issue, that the author of the
"Theology of the Church" has opened a
new field of inquiry, we will
now attempt to discuss, mortality.
The author of the book has a
right to do so, as well. After
all, the formula is true, as
it is in logic.

The historical mystical view
is more akin to what the late
Nicholas Goodenough, the renowned
and Russian Mystic — Christian
Apologist, stated. Mysticism and
Mysticism are not identical, he
said. The reason is not far to
seek. Being can only be known
personally and personally,

[illegible]

There is a sense in which
consciousness is partly of consciousness
temporal when it is seen in
is finite. Such a sense of
consciousness is a sense of
philosophical history, and the
story is incomparable and in-
finite. There is an impossibility
of measuring or determining
separative consciousness. It is this
unifying that is achieved in the
highest life. It is a fact that
some of the most beautiful of all

inner coalescence, and loss of individuality and personality there can be no real liberation. It may involve the total negation of the world and all creative powers - *nisprapanchikaravanam* - so far as that soul is concerned. The abolition of Time is considered accordingly to be the business of the mystical or mystical-consciousness.

But we are aware of an approach to the problems of Time in the Upanishads. The Prashnopanishad begins with an elucidation of the problem in a verse. The great sage of the *Prashna Veda*, Pippalada speaks of the creation from Prajapati in the following way. Prajapati was alone beginning. He

emerged into being out of Him - *Prana* and *Rayi*; (Soul and matter); *Prana* is *Surya* and *Rayi* is *Chandrama*. Then

Rishi Pippalada states that Prajapati is *Savitara* or Year.

This *Savitara* has two *ayana* - *Uttarayana* and the *Dakshinayana*. The former is *Prana*

and the latter is *Rayi*. So also Prajapati is *Ma*, a or Month which is divided into *Sukla* and *Krsna*

*Paksha*s. The former is *Prana* and the latter is *Rayi*. Thus Prajapati is said to be the Day which contains the day and the night. The former is

Prana and the latter is *Rayi*.

He who would like to live the mystic life, *Brahmacarya*, must not waste his *Prana* during the daytimes.

The above shows that Time is composed of a triple form

that the al...
the first is 'dravida' the second is
of the 'Pitru', and the last is
of the 'Pitru'. The person who understands
the transcendence
the myotic unity of the
of the 'Pitru' and the
in and through the
five of the 'Pitru' and the
find what is meant by in opento
them. The five 'Pitru' (Patri)
above is stated, namely Ragi,
Candramasa, Dakṣiṇāyana, Kṛṣṇa
pakṣa, and Rātri. Part of the
downward path, the path that
leads to disintegration and destruc-
tion and ignorance. The downward
movement of the 'Pitru' (or the Soul) in a sense. He
who would know the myotic
unity of these two in and through
the Supreme, the Seen and Known.

Sometimes it is difficult to gather
the intention of these descriptions
at all. But the illustration
granted by the Rāmāyana and the
Hārivaṃśa is extremely valua-
ble. If we look at the birth
of Rāma as described by Valmiki
we find that he is born of (i)
(i) five Prāṇas or Day-
times, — Agni Prāṇa, (Astita)
Sūrya Vānśa, Uttaraṃyana, Sukla
pakṣa, and 'Midday' (Mardhika
Lagna in Cūtra); and so
also we find that he is born
of (ii) five nights,
Devatī (Ragi) Candramāsa,
Dakṣiṇāyana, Kṛṣṇa pakṣa,
Midnight. The Supreme pur-
pose of these two descents is to
establish the kingdom of Truth
and dharma and abolition of
unrighteousness and evil. The
significance of these two Avatā-
ras must be found in two
different phases of the myotic

...The divine is always
the Prāṇa. The descent into a lighter
world where the Dharmas are
very clear and determined and
people know them with clarity and
Rāta Rājya prevailed. The inter-
ference with the Dharmas and

Rājya was punished and the
ancient order was restored. Con-
taining it was the exploit of it
in the Rāta Rājya. It was within
the superhuman ability in slay-
ing the three-headed Ravana of
great powers. Sri Rama re-
sisted that he could and would
protect everyone and no power
on earth could prevent that.

In the case of Sri Kṛṣṇa
it was a period of great in-
determinateness. Mankind was
itself afflicted with un-
righteousness. The dvāpāra was
at its end. It was the be-
ginning of the Kali Yuga - the
night among the Yugas. The
descent of Kṛṣṇa was the des-
cent of the Supreme power
which alone could plunge into
the conscience and perennial dark-
ness and plunging illuminate it
at every level of its receptive
planal darkness and above.

The Time element of the
period of the five Rātras
or Five Days is important in
the respects of man's character
and movement of his being
in the divine Prāṇa in the
darkness of night. This is
expressed in the Vāyāśvatara
exposition as Pāñcatālikā
— comprising abhigāna,
upāśāna, jñā, svādhyāya and
vraja. The time of the

are to be decided upon by the
 Divine in Belknap, N. H. and
 given. The way of going to
 doing Kailash, and the
 and the mountain (Kailash)
 with the presence of the
 with the King, the Son of the
 King.

[illegible]

1
Sahadārtha Cintamani
by Brahmaradhuta Sukha-
wanda Natha : —————

कालः —————

स न सर्वधारः सर्वकार्यनिमित्त
धारणमादित्यादि विमलप्रचयस्वरूपः । प्रनादि-
निधानः कालो रुद्रः सङ्घर्षणः स्मृतः ।
कालनात् सर्वभूतानां स कालः परिधीर्लितः ॥
प्रतीतादिव्यवहारहेतुः कालः स वैद्यो नित्यो
विपुश्च ।

जन्मानां जन्तवः कालो जगतामात्रायो मतः ।
परापरत्वधीहेतुः शृणादिः स्यादुपाधितः ॥
प्रत्ययगुणाः — सङ्ख्या, परिमितिः, पृथक्-
त्वं, संयोगो, विभागः — इति भाषापरि-
च्छेदः ॥ कालश्च वे-शेषि कामतत्त्वः
स न प्रनागतादिभेदव्यवहारं प्रकृत्यती-
तिरिति लक्षणादयं वैराग्यादिभेदे रतागता-
दिभेदं प्रतिपद्यते सन्तु त एवोपाधयोऽ-
संज्ञतादि व्यवहारमन्त्रे हेतवः कृतमन्त्र-
गुणक कालेनेति साङ्ख्यावाक्यः । तस्मान्न
कालश्च तत्त्वोक्तः सङ्ख्यापञ्चम इति । लिङादि-
विभक्त्यां भूतमात्रे व्यक्तेतमाना रन्ध्रमः कालो
इति वेदाकारणः । कालो हि मन्त्रवद्विभक्तिः
कालः कलामतामहम् । कलामतां सङ्ख्यामं
सङ्ख्यामं सङ्ख्यामं । विमलशान्तिः परितः सर्वस्य
सङ्ख्यामं परमेश्वरः कालः । प्रहमेनां श्रु-
कालः । प्रहयकारालाभिमान्य श्रु- परमेश्व-
राख्यः कालः ।

कालनात्त्वमभूतानां सङ्ख्यादीनां निमेधकः
कालशब्देन निर्दिष्टोऽखरवृत्तानन्दप्रद्वयः ॥
कालसत्त्वगुणः । कलसंख्याने । कलपते । कल-
सङ्ख्याने शब्दे-का । कालोऽयम् । काला योते
संख्यामिति ता । काला डेरणे उपेन्ताद-
यं वाच्यम् ॥ मन्त्रा काल्यते । कालोऽयं देव-
धाम् । परमेश्वरः प्रनामं रूपमरूपस्य तथानिशा-
सन्ध्या च परमेशस्य तस्मै कालात्मने नमः ॥

तथा लः -

सुदर्शनः कालः परमेष्ठी
कारेण ह - विष्णुसहस्रनाम | प्रमीनमोऽयं मज
ला न - कालात्मनो मा न दृष्टिः - सूत्रसि ०)

Then the text is from Nyāya Sūtra,
Śikṣasūtra, 11paskara, 11paskara-urithi
etc.

उपपन्नं दशमिष्यमाणमाद्यवशत्वे - न काले
रचयितेन कालस्वरूपेण न नित्यनिमुक्त
स्वरूपं न चादि - "उपाधिभिर्द्विते न न कालात्
सां सू. उपाधिमेते - व धर्मिभेदात्मकत्वेनोपा
द्यवस्थापनात् धर्मिणाः कालस्यैकत्वेनोपा
धित्वा भेदात्मकत्वात् उपाधित्वा नाऽनागतारि
भेदव्यवहारसम्भवात् । तथा - पान्निषादेरेन
उपाधिभूतसमानागत्यादि व्यनहारोपपादक
तया तस्यैव कालत्वम् । अत एव न न काले
इत्यभिप्रेत्योक्तिः ।

कालमाद्यवीमे - न माद्यतेन शङ्करयुक्तं
कालश्चेत्येवमवस्थेः -

न न मायमुच्यते । स कालः कालस्वरूप
रागत उपाधमात्रत्वात् तदेतत्परमरूपं
समिजानातः कालि सुनिस्तत्त्वानिनिर्ति
ने न कालः कालमुत्प्रेक्ष्यमाणं येन पश्ये
विंशतितत्त्वानि विवेच्य ।

गूढादुद्घातिरविबुद्धिः सहदायाः प्रवृत्तिर्बुद्धमोक्षः
बोडशकस्य विचारो न प्रवृत्तिर्न विवृतिः गूढकाल
न चैतेष्वपि तत्त्वेषु कालन्तर्गतोपनिना
विश्लिष्टो गूढो शङ्कनीयमुद्भिः । एवं हि सत्परम कालस्वरूपेण
जगत्प्रमाणे । सत्त्वरजस्तमोभूतानां सात्त्विक
वरका मूलप्रवृत्तिर्बुद्धदृष्टार परमं तत्त्वमात्र
स्वरूपं सत्त्वानां प्रवृत्तिर्विबुद्धीनां सत्त्वोद्भूत
वसाय हेतु मत्तत्वमभिमान हेतु रद्वैतः । शङ्क
स्वशक्ति परमसत्त्वानां कालनिष्ठ न न काल
आप्ति दृष्टिः पारिदिक दृष्टानां भेदादेशे नि
यागान् च बोडशक्तिवाराणां लक्षणाणि

प्रसिद्धानि । १५ इति रवि वृत्तिः । न हो नैलसु ठाये पु त त्वत्तु काल रक्षा न
मविः सम्मान्यते नापि पादुशं तत्त्वा न्तरं मुक्ति
रनुमन्यते । कथं नहि मुनि पुणीतानि तन्मन्त्रि
१५ मन्त्रिभिः सं गृह्यन् ईश्वर नृणां बहिः करमा
न्तः करणे विनिवृत्तं कालं व्याजहार ?
"साम्प्रत कालं बाह्यं विनालमात्मन्तरं करणम् ॥"

पर प्रसिद्धया परो बोधनीय इति त्रयमेनामं व्यक्त
हारो न रन्व सिद्धा न्ताणि प्रायेणेति नक्षत्रः ।
प्रत एतैत द्वयोः व्याचक्षाणा वाचस्पतिमिश्रा
रन्त त्वको सु या मेनमाहुः - "कालस्तु वै शेषि
व्याभिमत एको नानागनादि भेदे प्रवर्तते किं
मिति । तस्मादप्यैरुपाधिभेदे रतीतानां गता
दिभेदभावे पुतिपद्यते सन्त्य त एवोपाधयो
नानाहारहेतवः नृतमन्त्रगुण कालो नैति
सोऽहं चरपति ।" तस्मान्न कालरूपतत्त्वा
न्तरात्पुनरावर्तते । प्रयोऽप्येत - भूत कालो
मविष्यत् कालो वर्तमान काल इत्येवं त्रिविधो
मृतादिष्वनुगतः काल इत्यम एव अनुगतं कालं
त्वन्तरं गतं पपन्न इति तन्म । पक्षार्थजुल्यम
नदपपत्तेः यथा मवन्मते इत्यपवादार्थो
पुनरेव इति वदन्तु मानेषु ननु विमवि
इत्यनुगतः पक्षोऽप्येव एव अनुगतं पक्षो
इत्यनुगतं तत्त्वान्तरं मन्त्ररेणाद्युपपन्नः ।
तथा काला प्रयोगोऽपि पुनो नोपपद्यते
तस्मान्ने रन्त त्वमुन्नेतुं महा न भवु अमः
प्रेक्षा वदितो मयो नधि वाचापत्य न कदापि
इत्युपपन्न इति पुनरेव अमः - "आप्तमन्त्र
श्चेतस्मेवं निरुद्धकालतत्त्वं मः प्रद्वेष स दस्य
हेतो रिति ननु नमः ? किं कविलमुनिना
निरादृतत्वात् ? किं वा सांख्यशास्त्रे
पुणीतेषु तत्त्वेष्वसंगृहीतत्वात् ? उल्लेख्या
भावात् ? प्रयत्ना प्रयोजनाभावात् ? अथवा
तत्त्वगत संस्कारा कालविंशतिन इत्यादिमन्त्रज
पाटवेनाप्रसिद्धात् श्रद्धा जाड्यात् ?

न प्रथमः । काल निराकरणसूचस्य
मुनिना पुणीतस्यानुपलभ्यत् । न द्वितीयः
प्रतिप्रसङ्गात् अनुवेद प्रोक्तानां ज्योति
प्रोक्तादीनामासुर्वेद धनुर्वेद गान्धर्ववेद
प्रोक्तानामौषध शास्त्रे चरादीनां चारु
गृहीतत्वेन तेष्वापि भवतः प्रद्वेषः केन
वा म्येते । अथ तेषां विराज्ज्यानुपलब्धेऽपि
पुरष इत्युक्तोऽहं कवेन गुणानामानुसृ
तस्मादसत्त्वे वा काल इत्युक्तं मन्त्रे तदि
कालस्याप्यप्यतौ न दृष्टं वाहि इति वाहि
निर्मादात् । काल इत्यम गृह्यते

५ रिपाक के साव मत्वमनेताये ता...
 प्रत्यक्षमेव चेत् १। नेत्राति...
 जने वेदोपदेशः पतनमे व...
 वेदव्यापकं न व्याप्येति चेत् ॥ वालर-को...
 साव मत्वमेव पुत्रस्य सुखं न तन्म ताव...
 तैस्तिरीय शास्त्राणां तारामयीये वालर-को...
 शास्त्रमते । सर्वे निमेवा जातेरे विद्युतः पुत्र...
 तैश्चि... मुहूर्तः आशा...
 तैश्चि... मासा चटुवः...
 नालयन्तामिति ॥ तस्मादेव शास्त्राणामा...
 वेत्तु च फलसाधने साव मत्वमेव श्रूयते।
 " उत्तरे वेष्टे जातंति च वालर-को...
 नालयन्तामिति चेत् ॥ इतोऽस्मादनुवाक...
 पुत्री चमेव धरन्तेषु ॥ अनुवाकेषु वालर-को...
 तेषु च धरन्तेषु केव उत्तरे नस्यापि मोक्षा...
 कित्त्वत्तिरनमत्वाभिधासितो...
 वैश्वेष्टिकादिशास्त्रस्य इति वदयेति चेत्...
 नित्यतामामत्स्यद्विनिशान्तेन मय्य शास्त्राणां दव...
 तैश्चि... शमोन्मावमव शान्ततामयं चता...
 जपनीकम् ।

॥ प्रथमं च मन्त्रं तत्पञ्चाशिवन्तारं च
 तत्पञ्चादलं च सवर्णत्वपदः कणादमुनिर्व...
 तात्पर्यं सन्मग वेत्तीति वेदस्यैव मन्दमति -
 पुनीतादर्थार्थान्तरे नेत्रमिति । एकमपि मन्त्रं
 मन्त्रं पुनरादयं सर्वज्ञतामलान्त तस्मै तस्मै
 मन्त्रो शिवः सकल इति तन्मन्त्रं कारेण
 च मन्त्रं तस्मै चान्न चान्न मन्त्रमुच्यते । शिवो
 हि शोवे क्वागमेषु षट् चिन्तित्वानि निरूपयन्
 वाल तत्तन्मन्त्रो त्पानि मङ्गी चकार । निबिल -
 शोवागमस्तारमा मन्त्रिभिः सङ्गृह्यते भोजराजो
 शङ्खानि फलं तत्त्वानि शिव शान्तं सदायुजे
 ॥ २ ॥ तस्मै चानि विचार्यमाने निरूपये
 तस्मै चानि विचार्यमाने मायाया वेदोपदेशे पुनरुक्तं
 चानि निरूपयन् ।

॥ पुंसो जगवः वृत्तमे मायावस्तत्त्वपञ्चकेन च
 चालो निमित्तश्च तथा कला च विद्या च सागरको
 वृत्ति तानि माया संहिता न्येक दधे तत्त्वानि
 सारं च पुंसि च च विंशति तत्त्वानि
 चादिष्टं विष्णु उच्यते दमा ह

" तानाविद्य शक्तिमयी साजनमति चालो लभवाते ।
 नाविमज्ज नूलममे कला मतिजगति च दालो उत्तरी
 तद्दीकाकरो इत्यं चानि चानि - तन्मन्त्रं
 चालो ने मायिक तद्दीकाकरो इत्यं चानि

भवतो वैशेषिक दलित्यपराधोऽपि नास्तीति
 ३५८ यत्तु वैशेषिकानुचयेषु तर्कव्यपि कालावधौ
 रणेपु तल्लक्षणस्य तत्साधनानुमानस्य च पुनः
 ३५९ तत्कारणं प्रमाणान्तराणि तु कालावधौ
 कारनिमित्तैकोपन्यस्तानि तथा च तैत्तिरीय
 ३६० प्राणानुके मन्त्रमाप्तवन्ति —

स्मृतिः प्रत्यक्षमैतिह्यं जनमानश्चतुष्टयम्।
 एतैरहित्यमण्डलं सर्वैरेव विधास्यते॥
 तत्र स्मृतिरनुमेयप्रतिमूलं मन्त्रादिशास्त्रं प्रत्यक्षं
 ओ प्रगाद्योऽवृत्तिमो वेदरव्योऽक्षरराशिः यो हि
 प्रत्यक्षमौपनिषदाभिमतं साक्षिप्रत्यक्षं वा। ऐतिह्यं
 मितिहासपुराणादिके ऽप्येतिः शास्त्रस्याध्यव्यक्तमो
 यो दुष्टम्। अनुमीयते स्वमूलमूलं स्मृतिवाक्यं
 मनेनेत्यनुमानः शिष्टाचारस्तस्य च स्मृत्यनु-
 मापकत्वं मन्त्राचारैः स्पष्टमभिहितम्।

३६१ चाराश्च स्मृतिं शोत्वा स्मृतेश्चञ्चलिकल्पनम्॥
 तदेवं स्मृत्यादीनां चतुष्टयं सफलम्। एतैश्च-
 ३६२ तुभिः तैत्तिरीयमण्डलं परित्यज्यतमन्त्र-
 ३६३ व्यापारः। तनु मण्डलसाधकत्वेनातोप-
 ३६४ न्यस्तानि वा तु कालावधौ च तैत्तिरीय-
 ३६५ मण्डलस्य सावर्जनीयप्रत्यक्षलिङ्गत्वेन तत्र
 स्मृत्याद्यानुपयोगात् कालाविकल्यैवात्र
 कालानिर्वाहकमण्डले वा तनुपन्यासानि तथा
 च मण्डलाद्व्याख्यालः प्रमीयते। व्यालं
 विनष्टमोत्तरमन्त्रेण तिसृष्टा तत्रानन्तरा
 मन्त्र एवमाह्नायते —

सूक्तं मरीचिदासते खर्वस्माद्भवेनादधि
 तरङ्गाः पादविशेषेण स्मृतं कालविशेषणम्॥
 तरङ्गापमर्थः — भुवनगतं सर्वं भूतजात-
 मधिबृहत् रसवीर्यानादिभिरलतदनुग्रह-
 समर्थं मरीचिं सूक्तं स्वीकरोति तत्कृतेन
 भूतपादमेवेन निषेधादिः परास्तुमिष्यन्तः
 व्यालाविमेवोऽस्माभिरवगतो भवतीति।
 व्यालाप्रतिपादकानि च स्मृत्यादीन्मु-
 दाहरामः — तत्र मनुः 'कालं व्यालाविमति-
 ३६६ चेति स्मृतिप्रकरणे कालं व्याजहार।
 याश्वल्क्योऽपि आद्यकालः प्रकीर्तित इति।
 एवमन्येकैरेव स्मृतिषूदाहर्म्यं स्मृतिव्या-
 वृत्तं स्वप्ने विमिनोति व्याल इति बह्वचरः।
 ३६७ अहमेव व्यालो नाहं कालस्मेति तैत्तिरीयम्।
 व्यालं च सन्ध्या च श्वस्तं च प्रायः व्यालं
 इति सामग्राः। योगशास्त्रेऽपि तन्मन्त्रविशेषा-
 द्वा रथा ध्यानसमाधि च परस्वाद्योनिनो

"संख्येयं स्मृत्यास्ति सङ्ख्येयो न वा वेदलमुच्यते।
धर्मे वेदः सावकाशः सङ्ख्येयोऽ न नकाशमा॥
उत्पद्यन्नुतिमूलाभिर्नित्वादिस्मृतिभिः स्मृतिः।
प्रमूलाकारिणो वाच्यतां सङ्ख्येयोनपातता॥"

अत्र वेदादिभि रग्नि हो जादि धर्मो अहं मा
 जगत्कृतं न त्वं - वा प्रतिपाद्यते। सा ह्यस्मृत्यादि
 तु प्रधानस्य जगत्कारणत्वं प्रतिपादयति
 तत्र तमा स्मृत्या वेदस्य तद्गोत्रोऽस्ति
 न वेति संशये स्मृते जगत्कारणत्वमस्ति रेण
 त्वं का हा स्वातु प्राबल्यं वेदस्य तु धर्मोऽस्ति
 चरितार्थत्वाद् वैल्यम्। ततः स्मृत्यनुसारेण
 वेदः तदुत्पत्तिरिति सूक्तिः पक्षः। प्राप्तश्च श्रुति
 मि ब्रह्मिणि रनुगृहीता बहुषो मन्वादि स्मृतयो
 अत्र कारणीता मान्यते। सांख्य स्मृति त्वेवा
 मूलहीना चेति तु बलत्वात् तैव वा धर्मा
 उच्यते नास्ति वेदस्य तद्गोत्र इति सिद्धां
 तम्। उच्यते वा किं कर का मिमांसा ११ ६ मुद्रातः
 सांख्यकारणत्वं वापि मन्वादीनामौकारधर्मात्
 बालविशेषाणां नोत्पत्तिर्ननु निष्कारणत्वात्
 बालास्मेति तर्हि कथं वाच्यं अणामुत्पत्ति
 रित्यन्ताकारणे मलमते त्वेवं वासिष्ठरायण
 गोत्रद्वयमात्राकारणत्वेमेव विषयो नः।
 यतः साधर्म्ये वैधर्म्ये शाना प त्वेवासाधर्म्यं
 न परब्रह्म तत्त्व सम्वागमः। अथ कदाचित् तत्र
 मूलेति बालविशेषाणां आधार इति चेत् प्रमाणं
 नास्ति निष्कारो निरवयवयो मूलयो यः बालाः त
 परमात्मैव। तया च श्रुतेः तत्त्व तत्त्वात्
 नास्ति - "यः बाला बालो गुणी सर्व विद्यः"
 अत्रानां निष्कारानि त्वत्वं तावत्त्वत्वात्
 सर्वथा उपपत्ति सा ह्यप्यतत्त्वे वाच्यं
 बालास्तु हेः सा शास्त्रादुदात्तात्तत्त्वं
 होमादिनत् उच्यते पुनरपि विवेकात् न
 दित्यवशत्वं व्यक्तं। तृतीयं च नुपपत्तिः

5 तीतादि आलं उत्तमः पश्चिमी तद्विषयः

तथा च पातज्जलसूत्रम् - "परिणाममयं
संस्कारतीतानागतानि शानमिति" सा हि उत्पद्यमानं
उत्पद्यमानं काले निवृत्तादि इति अनुभवः ।
सावर्जनीनः । न चालो वाद्येन्द्रियवृत्तः ।
स्वपादिहीनत्वात् । नापि मानसस्वादिदेवता
मूर्तीकारात् । अतः सामान्यमात्रे उत्पद्यमानं
शान्तत्वात् हि उत्पद्यमाने तद्विषये वनि प्रत्यक्षं
गतेहास्येऽपि महाभारते -

उद्देशो द्योतिमान्मुने उद्देशो द्योतिमान्मुने
तत्कालः कृतो रीतः पितृणां कृतमष्टममिति ॥
पुराणोऽपि -

अनादिरेष भगवान् कालोऽनन्तो जगः परः ॥
इति शिष्टाश्च पौर्णमास्याख्या काले स्वस्वकालो-

चितान् देवविशेषेभ्यः क्षीरदद्यादिसमर्पणदिनान्
धर्मविशेषान् मानुषादि कालविशेषे च समा-
चरन्ति । तदेवमनेन प्रमाणप्रमिते काले प्रमाणा-
भावस्य शङ्क्यः पक्षः कथमाशङ्क्येत? नापि प्रयो-
जनमावादिति परमः पक्षो मुज्यते तार्क्ष्ये-
रतावत् सन्तोषनिनिमित्तकारणत्वमुद्धोषितम् । लोके
वृष्यादि उपयोगः कालविशेषस्य वृषीवलादिभि-
र्व्यवहिते । गृहप्रवेशप्रमाणं युवयोगोऽप्येति-
कारणप्रतिष्ठः । श्रौतस्मार्तकर्मके युगेत्युत्तरमिच्छते
तस्मात् अशुभं नृक्षराज्यं कृतमस्तु प्रद्वेज इत्यने-
पक्षः पक्षः पारोक्ष्यते । तथा च पातजनः स्वस्य
प्रद्वेजपराधं नृपस्य तन्मने माधवाचार्ये समारोपयन्
दया वा शिक्षा न दृष्टुं शोऽपि । तदेवं कालस्य
प्रत्यक्षं प्रमाणं न शक्यत्वात् निर्णयोद्यमः सफल इति
स्थितम् । ननु कतरः कालोऽत्र निर्णीयते? किं
केलः कालः, उत कालकालः? ननु विमित्तप्रतिष्ठ-
मात्रमाभीषयति । न भीषयाम्यहं वि-त्वस्त्वे-
न कलमित्यनेन कालो विध्यम् । मेन
प्राणिदेहादयोऽतीतवर्तमानादिरूपेण कलमि-
तव्याः तदेवमः कालः । स च तन्न प्रकाशवन्नेन
पूर्वमुदाहृतः - कलमिति जगदेव कालोऽतः
इति । तादृशोऽपि कालोऽत्र निर्णीयते-
विताशंकारिणा केन कलमित्यमः स काल-
कालः । स वसिष्ठसामाजने दर्शितः -
कालोऽपि कलमते मेनेति । श्रुतिश्च भवति -
"स विश्ववृद्धिश्च विदात्ममोर्निर्गः कालकालो
गुणी सर्वविद्यः प्रधानश्चैव श इति" गुणी
संसार मोक्षस्थितिबन्धहेतु इति -
गुणितुल्योऽपि "अनादिरेष भगवान्
कालोऽनन्तो जगः परः । सर्वगो वाव

सन्तः प्रवृत्तात् सर्वस्मिन् त्वानन्दे श्वरः ॥ १ ॥
 उद्भास्यो बहवो रुद्राः प्रत्ये नारायणो दम्भः ।
 एको हि भगवतीशः बालः क्विरिति स्मृतः ॥ २ ॥
 अक्ष नारायणेशानां भाषायां प्रवृत्तोलम्भः ।
 प्रोच्यते बालयोगेन पुनरेव न सम्भवः ॥ ३ ॥
 परं अक्ष भूतानि वासुदेवोऽपि शङ्करः ।
 बाले नैव हि सृज्यन्ते स एव यस्य पुनः ॥ ४ ॥
 तस्मात् बालात्मकं विश्वं स एव परमेश्वरः ॥

विष्णुधर्मोत्तरेऽपि

प्रनादिनिधनः बालो रुद्रः सङ्घर्षणः रघुवः ।
 कर्षणात् सर्वभूतानां सङ्घर्षणः स्मृतः ॥ १ ॥
 सर्वभूतशान्तिदायकः स रुद्रः परिकीर्तितः ।
 प्रनादिनिधत्वेन जगद्धार परमेश्वरः ॥ २ ॥
 उच्यते शारङ्गेऽपि

भूतानामन्तर्गतकालः बालोऽयः बालात्मकः ।
 तत्रैवं सति बालकालोऽयं तन्निर्देशस्तस्या धर्मः ।
 छानेन हेतुमत्त्वेन हेमत्वा दनुषादेयत्वाच्च ।
 तदो मातृ पृथिव्यादिविशः सोऽपि उच्यते शारङ्गे ।
 सत्यं हि विवर्तितं ब्रूतमनया बालनिर्दिष्टं ।
 उच्यते शारङ्गे भूतः । उच्यते तन्निर्देशः ।
 बालकालोऽयं जगद्धारकः सत्यं सर्वेषु कर्मसु ।
 समस्तैः सर्वकारैः । प्रवृत्त एव पुण्यमाहवाचना ।
 हावादेव सङ्घर्षणः ।

सर्वेषु कामेषु लोकेषु शेषेषु कार्येषु
 समस्तैः शेषेषु कार्येषु

तथैव रघुवैर्मगवान्भाविमान्
 ममास्तु नाङ्गुलमविबृद्धमेव हि ॥

मरुतस्मृत्त्या न नामोभ्यां तपोमंशान्तिमान्दुः ।
 न्यूनं संसृज्यमानं माति स धोवन्दे तमभ्युतम् ॥
 मोक्षादिस्त्यक्तं नैव स्मृतं स्वयं पेष्ट उच्यते हि ।
 निर्वीर्यत्वेऽपि श्रौतस्मार्तकर्मविशेषेण सह ।
 बालस्याङ्गुलिमात्रो निर्जेतकः । मध्यमसौ ।
 हेमदिऽमृतिषु गुणेषु निर्वीर्यत्वात्वाप्यनेकज ।
 विप्रवीर्यैः कर्मसङ्घः कार्यमत्र मतः विद्यते ।
 तदेवं निर्वीर्यत्वात् गुणव्यस्य बालोऽयं निर्विक ।
 सङ्घट्टनं प्रयोजनं वास्तीति उच्यते गुणव्य ।
 प्रारम्भते ।

नित्यो जन्म शब्द बालोऽयं तपोमंशान्तिमान्दुः ।
 सौऽवाङ्मनसगम्योऽपि देही भवत्युक्तः ॥

विशेषाभिहितं श्री शबर त्वेनोपासनां तद्वत्तु गवते
संभाम्नायते - एतं देव सद्गुण म ह्युत्तम
मीमांसना एतमसना व देव मन्त्रः, एतं मधावर्त च्छेदो
एतमस्या (पृथिव्याम्) एतं दिव्ये तं वा मावेत
माकाश एतमो वली ज्वेतं व नरपति ज्वेतं ह्युत्तम
नष्ट ज्वेतं सर्वेषु म ते खिति ॥"

वा जसने येनो ऽपि मण्डलं कुण्डो -
" त मेत मग्नि म देव मन्त्र उपासता " इत्येत वा
रुम्भ स हान्ति - " विद्य मिति स पतिः, सर्व
मिति सर्व विदः, उगि मिति देवाः, रक्षि मिति मनुष्याः,
मा मे त्म रक्षः, देव मेति विदः देव ज न रक्षः
देव ज न रक्षो रक्ष मिति ज न रक्षः गन्ध इत्यप
रक्ष रक्षं यथा मथो पासते 'तदेव भवतीति'
तैत्तिरीयारण्य पाठान्ति - द्यौ र्मा इति वा नि
यो ज ह्ये मा मते आवा पा न मो रित्युपासते परमं
उपासते तेन यथा मथो पासते तेन लब्धे वा
पुनः पातनं मा परमं रक्षेति यथा मथो पासते
द्विरुक्तं मा धि क्युक्तं तेनो म मा धि क्युक्तं
उपासते मन्त्र एव यत्तति यो मदा मत्क मन्त्रि-
रमते स तदा तत्क मन्त्रि मन्त्रा काला तत्क रक्षः
मूले निवृत्ते देवता रक्षेणा नृमन्त्रेण उपासते न च
इति ज्ञेयं वा ताति धानि दाना नान्य पदि ह्युपासते
तौ धे ऽप्युपासि द्वा र्मा पा ला दुर्गे सर्वो ऽपि ज न
एवै का देवता स्वेच्छमा पूजयति तदेव उपास-
वानाह -

"यजन्ते सारत्वि का न् देवान् यश्च रक्षेति राज ताः।
उपासन्ते मूल गणां रक्षान्मे यजन्ते तामस्य जनाः ॥"
देवता रक्षो नित्यः कालः कर्मफल उद्यो निजेष्ट
अनुस्मत्ते च इति लिङ्गम्।

उपास ज न्ये कालं निवृत्त पमा मन्त्रः। तन्म काल उद्य
ज न्ये सति कालं काल रक्षे ज न्ये च्छेदो न च्छेदो
ज न्ये काल रक्षे ह्युपासते। उपास काल रक्षे
तीतः उपासो मानीति काला निवृत्त नादिन
स्तवापि समो दोषः। नित्य रूप काल रक्षे
तद्वत्तमपि च्छेदो पापि मिः परि च्छेदो च्छेदो
तानान् काल रक्षे काले मन्त्रा न च्छेदो च्छेदो
न च्छेदो च्छेदो च्छेदो च्छेदो च्छेदो च्छेदो च्छेदो
कथं उपास काल इयत्तमनिर्णयः ३ उपास
स्तव्या मन्त्रा दा न्मुपगमै नो पाप्यमो ऽपि
वा तना नृपेण सन्ति तर्हि काले ऽपि तत्तम
न च्छेदो च्छेदो च्छेदो च्छेदो च्छेदो च्छेदो च्छेदो
तद्वत्तमपि च्छेदो च्छेदो च्छेदो च्छेदो च्छेदो च्छेदो
उपास उपास काले च्छेदो च्छेदो च्छेदो च्छेदो
वशादिमन्त्रा च्छेदो च्छेदो च्छेदो च्छेदो च्छेदो च्छेदो

॥१॥
 तत्रादिदृष्टान्तः। यथा यद्विश्वमात्रावकाशे निरा-
 द्यं च यस्मात्तच्छेदमुपलभ्य संवत्सरमधीत्यात्म-
 पाद्यमात्रं। एवञ्चिंशद्वर्षवपरम् इत्येवमनरुद्धि तेष्व-
 तीते। तमस्युपाधमायत्वं व्यवहरति। तदेव दिव्यं
 व्यवहारः। एवं तद्वर्षेन मासेन चालरहितं प्रलयं
 चालन्यवधारः किं नरुपात्? चालरहितं -
 पुलमादिकं वस्त्वस्तीति सा एवमादिभूतयोऽ-
 म्युपगच्छन्ति। तदा यथा मते -
 "यच्छात्मात्वे कालं गतीति तद्व्योहार एवेति॥"

प्रमाणं तद्विज्ञापूर्वकम्। चालत्रमासं सृष्टं -
 कादिचिद्वरत्तमाहुः। तस्मात् चालः सुप्तेन
 जन्मलं स यद्विद्युत्तानाम्पविशे वाभ्याम्
 तस्मै चोभयविधत्वेनैव सारव्याप्तिरुपात्त-
 चालादुत्पत्तिमाह मनुः -

चालं चालविमर्शिं च तद्युजागि गृहं स्तथा।
 सृष्टिं ससर्ज येवेनां सुष्टुमिच्छन्ति सा प्रजाः॥

तत्र मः सा मान्यत्वात्। तद्विशेषानुगतत्वात्
 तद्वैश्या नित्यते गृहगत्प्रादिभिरनुमेयो मते -
 तपन्ति निमित्तं कारणमिति तावन्मतेति विव-
 दमः। प्रतियोगिरे। तत्र उच्यते विवक्षा एवमाहुः -

प्रभवविरतिमध्यशानबन्धनानि ता न्तं
 विदितपरमतत्वाद्यत्र वे योगिनोऽपि।
 तमहमिह निमित्तं विश्वजन्मात्प्रधानं -
 मनुमिति विविचन्दे मगृहैः चालमीश्वरः॥ १॥

मुगधालवर्षदिवसाः समेऽवृत्तास्तु चैत्रशुद्धदेः।
 चालोऽममतामन्तरे गृहमेरुमीयते शेषे॥ २॥
 इति चालविशेषेषु च संवत्सरः प्रधानमूलः।
 प्रत्येकमेव गुणमूलः। तथा माहणकेनूके
 सप्तमतामते।

नदीवपुमवा काचिदक्षमम् स्मन्दरे यथा।
 तं तथोऽमिसमागन्ति सह सान निवर्तते॥ १॥
 एवं तावतामुत्पत्ताः चालाः संवत्सरे श्रिताः।
 प्रपुशश्चमदा न्तश्च लवे समवयन्ति तस्मात्
 स तैः सन्तैः समाविष्ट आहः सन्न निवर्तते॥"

प्रथममर्थः - मागीरपीगोदावमदिष्व-
 नदीवचालः कुतश्चिदुत्पत्तिरुत्पन्नानुत्पद्यते।
 तच्चोत्पत्तिरुत्पन्नं साद्व्योम्भे। प्रकृतिः शिव-
 जसोऽनुमाता वा शक्तिस्तु त्पुदितानि तत्प्रकाश-
 त्मद्वैश्वरो वा। मन्त्रिणाति। यथा तं
 गङ्गादिनां महा नदीसन्मः स्वल्पमथोऽमितं
 प्रविशन्ति तां प्रविष्टैर्नदा न्तैः सह निवर्तते।

प्रवृत्तत्वादासौ न कदाचित् शृण्वति। एवमात्रं
विषयं कदाचित् शृण्वति। अतएव संप्रति यथा तस्मिन्
संवत्सरस्य प्रधानं आलम्ब्य शिवाः। तत्र निमेषा
या ३३ मन्त्राणां त्वाः आलम्ब्य शिवाः संवत्सरस्य द्वावो
मुगाद्याः पराहर्षमन्त्राः संवत्सरस्य द्वावो
संवत्सरे संवत्सरं सम्प्रति प्रविशन्ति।
अतएव तस्मिन् संवत्सरे प्रवेशः। महतो न्यु संवत्सरस्य द्वावो
निष्पत्त्यानां मन्त्राः संवत्सर इति तत्र प्रवेशो
मिच्छीयते। तथा च वेदाङ्गज्योतिषशास्त्रे पश्यते
पञ्च संवत्सरमयं मुगाद्यं प्रजायति।

दिनत्वमनमासाङ्गं प्रणम्य शिरसाब्धितः॥१॥
इति। स च संवत्सरस्तैरष्टमिर्महद्भिश्च सप्तै
सप्तविष्टोऽतिदीर्घः सन्नास्मिन् जगति न
विदुर्वाचन इति। न च पुत्रं निमेषे पर्यवातेन
महत्वं तु फलं तथा च तपोरन्यदस्य
प्राधान्यं मुनितम्। तत्र कथं संवत्सरस्य
प्राधान्यम्? इति चेद्दीश्वरेण प्रधानं
जुष्टत्वादिति श्रुतः। तथा च वाजसनेयस्य
समाप्तं कर्त्तुं सौऽव्याप्तयत द्वितीयो मन्त्राणां
जायेतेति सप्तमस्तौ वाचा मिथुनं सप्तमवद
यत्तद्वरेण असीत् स संवत्सरोऽभवदिति।
तस्मात्संवत्सरः प्रधानम्। अतो वयो
संवत्सरस्यारम्भ आलम्ब्य शिवाः निष्पत्त्याः।
तत्र संवत्सरोऽयमष्टमस्तैः पञ्चः तिथिर्नक्षत्रं
योग इत्येवंविधाः अस्मकालाः। यद्यपि पुराणेषु
तावद्वेदादीनां मुगादिफलप्राप्ते परीक्षितं
तपः स्वर्गं तथापि शतं संवत्सरा मुषो
मनुष्यान्धिबृहत् चाम्भशास्त्रप्रवृत्ते मुगादि
विनिर्णयो नोपयुक्तः। शारिभाष्ये मनुष्या
धिकारित्वं चाम्भशः पाराशरसूत्रे
व्याख्याने मनुष्याणां हितं चाम्भशेन
स्मिन् वचने प्रवृत्तिरिति। मैत्रेयसूत्रे
पञ्चमे विवर्ज्यैदित्वाद्यो मनुष्याणां हितं वाच्यं
न मुगादिनं निर्लेख्यं सन्वेदादीनां वाच्यं
इति। मुषो मनुष्याणां हितं सद्वाच्यं वाच्यं
संवत्सरस्य इति श्रुती मन्त्रं तत्र संवत्सर
इति निर्णयः। इति चाम्भशास्त्रे
संवत्सरस्य निर्णयः।

सूत्रं सिद्धं ० आलम्ब्य शिवाः
प्रवृत्तिः
लोकात्मना वा दृष्ट्या वा वाच्योऽयं कर्त्तव्यः।
मन्त्रिणां वाच्यं सत्त्वं चाम्भशास्त्रे निर्णयः॥

[illegible]

TIME

(१) तत्र कालशब्दव्युत्पादनार्थमाह —

कल पञ्जामाणं कलिज्जहते वा जज्ञे वत्पु।
कलमन्ति तयं तस्मिन् सममाह कलासूदो वा ॥

कल शब्दसंख्यानयोः । तत्र पुराणादीनां समया-
दीनां वा परमाणां कलनं स शब्दने संख्यानं वा
भावपुत्रमे कालः । अथवा मासिके ऽयं सांवत्सरिके
इतरादौ ऽयमेवमादिरूपेण कलमते पाशे च्छिद्यते
यतो यस्माद् वरत्कनेनेति कालः । अथवा - कलमन्ति
ज्ञानेन, सममादिरूपेण परिच्छिन्दन्ति तामिति
कालः । यदि वा - मासिके ऽयं सांवत्सरिके समित्यादि
रूपेण कलमन्ति परिच्छिन्दन्ति वस्तु तस्मिन्
कतीति कालः । सममादिकलानां वा समहः कालः ।
अह - ननु कालमूढिने पुत्रमे नपुंसकत्वं प्राप्नोति ।
यथा कालो न मासूरमित्यादि । सत्यम्, किन्तु
शिष्टप्रयोगाद् कथितश्चादौषः । तथा अह -
लिङ्गमशिष्यं लोकात्मन्यादिति । तदेवं कालस्या
लिङ्गानि निरुक्ती भणिते ।

इदानीमुत्तरगाथासम्बन्धनार्थमाह —

एते वत्तपाहुरवो कालो दुव्वत्सने पञ्जाज्जो
विंथिन्मेत्तविलेत्ते - ण दुव्वकाला इववएसो ॥
ए वत्तनादिरूपः कालो दुव्वत्सनेव पर्यायः । तत्र
पर्यायरूपतया तत्त्वतएव पर्यायि तस्य
विभिन्नानामविशेषविनष्टमा दुव्व कालः, अत्र
कालः । यथा ऽऽमुख्य काल इत्यादिव्यपदेशः
प्रवर्तत इति भाष्यगाथावर्ति । विशेष । यथायमेन
परापरव्यतिकरयोगपथायोगपथपिराह पुत्रव्य
लिङ्गे दुव्वमेवे, सम्म ० ।

(२) एतद्दुव्वान्तरम्

तथाहि - परः पिता ऽपरः पुत्रो मुग्गमुग्ग -
पुद्ग, कृतं चिरं द्विपुं वा कृतं कलित्वे
मत्परापरादिशानं तदादेविया दुव्वव्यतिकर
पदार्थनिबन्धनं तत्र पुत्रमविलक्षणत्वात्
घटादिपुत्रमवत् । सो ऽहमेवः सपादिशो लोके
कालः । यतो नलो वत् परापरादिपुत्रमो दिग्द

(3) 52 7 401 05 7 7

[illegible]

The Mystery Beyond Time & Space.

(Svāmi Yātiśvarasānda)

The great German philosopher of the last century, Immanuel Kant declared that whatever we perceive either in the outside world or within ourselves we know in terms of time, space & causation — the categories of our thought or intellect. Just as when we put on coloured glasses, we see everything tinted by the colour and not as it is — so we can never know the thing-in-itself within ourselves or within the phenomena of the external world. From the Vedantic point of view we say that Kant's intellect led him into a kind of philosophical agnosticism which holds that there is the Absolute but it can never be experienced as it is.

In the eighth century in India, there lived a non-dualistic mystic and philosopher named Śaṅkarācārya. He, too, spoke of *deśa*, *kāla* and *nimitta* — space, time and causality — through which the Supreme Spirit manifests itself; but which can never reveal the nature of the Absolute Reality beyond time, space and causation. But there are many points of difference between these two great thinkers. To Kant time, space and causation, the categories of the mind, are real. According to Śaṅkara they have only empirical value. They hold for all practical purposes of our phenomenal life but have no absolute reality because they are products of *Māyā*, ignorance. So we find that Śaṅkara's Vedānta is more critical than the Kantian critical philosophy.

... seem to understand, this
... a fundamental change in
... conception of time and space
... of a great scientist
... from henceforth
... time is itself and space is itself
... and only a kind
... of relation between the two processes of
... independent existence. Every event
... that happens in this world is determined by
... space coordinates x, y, z and time
... coordinate t . Thus physical dimension
... is four dimensional right from
... the beginning. Whether it is this
... or not is a matter of debate in terms
... of space and time. It is possible because
... of the fact that the objects we
... observe are not at all rigid
... but are in a state of constant
... change and space and time are only
... relative to the observer. Every
... event in space and time is
... relative to the observer.

pasture expressed by (a) time of going
and the time of shopping; (b) the
revolution of the moon, - sun etc.
expressed by morning, evening,
day and night; or (i) the grouping
of days and nights etc. into
periods expressed by half-months,
months etc; (The Expositor Article
pp. 5-7-60) Part II, Analysis of Terms
Outline)

The 13 addenda is held to at it
should be understood that ab-
stract time is a mere concept
because it is not existing by its-
self nature. This is, in short,
the notion of time is ancient
Hindu philosophy which held that
temporal characteristics are
among the most fundamental in the
objects of our experience and
therefore cannot be defined
properly.

A

...many things, but also allows its own modifications as moments, hours etc.

It is thus a dravya (substance) and the moments, hours etc are its paryayas (modifications). The unit of Samaya is time required by an atom to traverse a unit of space by a slow movement.
(Dravya Samgraha-vrtti)
(19-20)

In Buddhism Time is regarded as a subjective element. Time is the Concept (kalapa-matya) by which first and foremost mental states are distinguished in interval intuition. It is the sequential succession of mental states (Vide Abhidhamma Tra Samgraha). The Buddhist philosophers looked upon Time as only a concept derived from the states expressed in such phenomena as 'temporal aspect of mind', 'temporal aspects of matter', (b) The phenomenal occurrence expressed by such phrases as 'the past' and 'the future' (c) The phenomenal succession in an organism expressed by the time of seed germination and the time of sprouting; (d) the characteristic marks of phenomena expressed by the time of genesis and the time of decay; (e) the functions of phenomena expressed by the time of feeling, and the time of cognizing; (f) functions of being expressed by the time of waiting, and the time of doing; (g) the time of

(9)

This is the view of the followers of the Nyāya system.

Being a modification of रजस, as it is प्रकृति, and being a particular modification of the great element, Kāle (time) is not different from Prakṛti (Primordial matter).

Kāle is a substance and is eternal.

There are only four Elements: Earth, water, wind & Fire.

Earth, water, fire and wind are the four Elements. Only the perceptible exists.

Kāle is ~~what is~~ the basis for such pardance as past. Kāle is so called because it is the substratum of everything in so far as everything is comprehended by it.

मलिन ?

Kāle is devoid of 'रजस'. It is the cause of modification of गुण and it evolves and itself modified → कला, काला etc. It is eternal. It is the Lord's field of activity & His body.

परिकर = कार्य

(painless)

Thus refined, Kāle is the Lord's field of activity. In the display of His (painless) activity, the Lord effects His purpose with the help of Kāle, etc.

Kāle is known to be a ^{particular} non-sentient substance, which is wanting in all the three gunas (sattva, rajas and tamas).

Although Kāle does exist in the eternal divine glory, it has no independent existence of its own. Some, however, maintain that there is no such thing as time.

Since the one indivisible time is deemed to have undergone modifications such as शुद्ध, मलिन etc. it is possible to carry on with the all-pervading (time). The modifications such as शुद्ध are also all-pervading; for relation with each and every शुद्ध is perceived in all objects. On this it has been said: —

As all this is qualified by the one moment (शुद्ध); the moments of time are, like time itself, held to be pervasive.

Some, however, affirm that Kāle (time) is comprehensible by the six senses. ~~The~~ A pot is, for it is an object of ocular perception, as admitted by all. Being is here no more than

being related to time.

Time is ~~an~~ eternal, all-pervading & one only. Appellations such as ^{the} of that one time are possible because of the limiting adjuncts.

In reality, the Atman externalizes itself of its own free will.

Greatest Principle of the world is a ^{the} ~~very~~ one is indicated by the Veda; it cannot be otherwise. In this ^{there is no} ~~there is no~~ ^{conflict with the S'uti} ~~conflict with the S'uti~~ ^{one} ~~one~~ ^{variance} ~~variance~~, the Kalp too is ^{not} ~~not~~ contradicted. The great Principle has ⁱⁿ ~~in~~ ^{thinkable} ~~thinkable~~ ^{power} ~~power~~, being potent enough to ~~can~~ bring into being all existent things.

Here sambhava is ~~to~~ change into all forms. As it is capable by itself of mutation into all forms, ^{and as} it is the efficient & cum-material cause, Brahman has power transcending ^{all} ~~thought~~, hence there is therefore no clash with the S'uti which declares it as ~~asam~~ asanga (unattached).

The (the jiva) is a part (29.21) of Brahman as is clear from the ~~the~~ S'uti and the Brahman sutras;

That Brahman has neither a body, nor the ^{senses} ~~the~~ there is none equal to it ~~or~~ greater than it; it has transcending power & manifold; it has also knowledge, strength and action (as its inherent qualities).

If you think that Kalā too is nothing but Brahman, then we say: "We agree." Hence the Lord says - "I am time (Bile 11.32) and I have incarnated as time." ^{manifests myself}

Intelligence is absolutely pure in the ultimate analysis. This self-same Intelligence seemingly transforms itself into all the objects of the senses.

whether manifest or unmanifest,

All this is nothing but that (Intelligence); it appears as Puruṣa ~~and as~~ Kalā. By Vākta is here meant Maheś, etc., and

by 'avyakti' is meant Pradhāna (= Prakṛti).

O Maitareya, Viṣṇu is of the form of Kāla.

stay
O Brāhmaṇa, the all-powerful Kāla is eternal (beginningless) and endless; hence creation, maintenance and dissolution ^{are} all undetermined. ever recurrent.

He (Viṣṇu), with drawing all beings into (making all beings re-fold into) his (all-encompassing) Body, and bringing into play his śakti known as Kāla, dwelt in his home of water, like fire latent in wood.

+ distinct
The universe is verily Brahman-tamātra (in essence Brahman) and is ^{with drawing} ~~is~~ ^{put forward as something} by the māyā of Viṣṇu. It is ~~is~~ ^{is} by the Lord, ~~which is no other than the formless Kāla.~~ with the help of -

The phrase epithet avyaktamūrti purports to mean that the Lord is by Himself unqualified. This is how the Commentator Śrī ^{Shara} Śrīvaṣṇaśaṅkara explains the verse. I, however, differ. I think the Lord is here identified with Kāla. 'Kālena' is in opposition with Ishvareṇa and not the instrumental Case signifying nimitta. The epithet avyaktamūrtina is also ~~also~~ in construction with Kālena and ^{with} the intercepted Ishvareṇa.

Thus time is inferred to be both gross and subtle, O best of men, the Lord, by reason of His pervasion of Paramāṇus, though He Himself is unmanifest, enjoys the manifest.

Saṁsthāna says the Commentator, is the form such as paramāṇu & bhukti is its pervasion. Bhagavan means the Sakti; for (there is the identity of Sakti and the possessor of Sakti).

That much time is termed the Paramāṇu-Kāla, which the Sun takes to traverse an atom; and that which it takes to traverse all the twelve signs (the zodiac) is the year. By its rotation we have the yuga (cycle) manifestation.

per nades, determining
Sri Shara Śrīvaṣṇaśaṅkara
says:
The verse explains
the Kāla
of the sun.
of the sun.

a development beginning with

(4) (period) and ending of time /
the author well spent heat of mind
is effected by the motion of air.

Immediately after (the creation of the jīva),
~~the 'Kha'~~ ^{the 'Kha'} emerges which is almost a word,
the germ of all properties such as sound
& which has significance to future names.
Later Akāśa follows along with Time.

Now with a view to discussing the creation
of māhā bhūtas, the writer begins with
the creation of ~~Akāśa~~ ^{Kha}. Immediately after
the creation of jīva, ~~ākāśa~~ ^{the 'Kha'} comes into being,
itself almost a word, being the substratum
of the remaining four elements. After the
creation of the jīva, etc, it has significance
to future names such as ākāśa, which literally
means 'shining all round'. ----- This
creation of ākāśa, ahankāra and kāla is not
from Hiraṇya garbha, but from the Supreme
Being limited by its particular forms; for
(Vāsistha Prākāśa
Tātparye)

From whom hundreds of the series of pot,
cloth, etc. proceed as do ^{this} waves and billows
from the ocean.

as conceived ~~According to the Vaisiṣṭikas, it is~~ ^{Kāla} ~~which~~ ^{as} ~~cannot be~~ ^{the} ~~efficient~~ ^{cause} of ~~multi-~~ ^{various} motions; therefore such usage as
अस्ति (not come, i.e. future); therefore let
those limiting adjuncts by virtue of which
Kāla leads to the variety of usage such as अस्ति
be regarded as the cause; there is therefore
no need of assuming the superfluous Kāla, say
the teachers of Sāṃkhya. Hence another
substance Kāla is not to be accepted.

The teachers of Sāṃkhya say hold that Kāla
is the an evolutive of ~~अस्ति~~. For they say

He is the cause of all.

the stages
of growth,
youth, etc
of

Time as accepted by the Sāṃkhya cannot be maintained, since one is to infer from the body which is the substratum of the experience of the experiencing self, that Kāla is something other than the modification of Prakṛti.

Since the Pradhāna theory recognizes only two principles, which do not cover the principle of Kāla, the Pradhāna itself has to be called Kāla.

There is no such thing as Kāla; it is only the actions that get the designation Kāla.

dikākalākaśābhyah (Sāṃkhya Sūtra 2-12).

Here Viṣṇu Bhikṣu says: The space time which are eternal are the Prakṛti (the primary cause) of ether (ākāśa) and are no more than the gunas of Prakṛti. Hence space and time are justifiably & vibhu (de-personal). The space and time that are parts are, however, proceed from ākāśa on coming into contact with manifold limiting adjuncts.

Although ākāśa as conditioned by the various limiting adjuncts is the space and time in part, still what is conditioned is looked upon as something distinct, they (khāṇḍikālaḥ) are therefore said to have been created, as the ear is held as a creation by the Vaiśeṣikas. (Sāṃkhya-pravacana-bhāṣya)

Because of the various limiting adjuncts, ākāśa itself is expressed by the words — ākāśa and Kāla; hence both time and space are contained in the ākāśa.

Although ^{the conditioned} ākāśa alone ^{is time & space,} ~~is conditioned~~

Kāla (time) is nothing besides, and independent of, objects spoken of as past, present and future.

There are two classes of the Sāṃkhya is ~~trifoliate~~ : It recognizes God and the other ~~is~~ ^{is} ~~not~~ ^{not} ~~in~~ ⁱⁿ the.

Now, there is no time besides Kṣana,
 divisions of time beginning with mahākalā
 and ending with mahākalā simply don't
 exist. This is what the author incidentally
 establishes as the settled proposition of his own
 śāstra; ~~what he says~~

Again, he "The mahākalas, the days, the nights, etc. are
 says: only mental accumulation (of Kṣanas)."

The Vyāsa bhāṣya here commented on by Viṣṇu-
 bhikṣu ~~means this~~ may thus be presented
 in translation:—

The Kṣana and its succession are not comprehended
 accumulatively in the object, ^{therefore the mahākalas, the days, the nights, etc.} but are comprehended in the
 mind; hence I indeed Kāla has no factual
 existence, but is only a mental construction. It
 is only a Vikalpa which appears to the common
 man in abstract meditation. The Kṣana
 is a reality. आत्मितदर्शनानाम् (?)

Māyā is variously called as प्रज्ञान,
 अज्ञान, अविद्या, अज्ञान, अकार, अमानुष
 and तमस.

By the reflection of अहं consciousness
 in the Māyā are generated the महत्तत्त्व,
 Kāla & the Puruṣas.

According to the God-believing Pāṇinīya,
 Kāla is a particular reflection of Brah-
 man consciousness, which disturbs
 the ~~causes~~ ^{disturbs} ~~equilibrium~~ ^{equilibrium} of the guṇas for their state of

Foot note

Kāla guṇa kṣobhakah — Vṛttānta Vyākhyā 3?

Kāla is the action of the Lord. (पौराणिक)

The Paurāṇikas believe in thirty ^{types} of
 which include among others, Mahā-

(7)

Kālo, pradhāna (prakṛti), māyā, avidyā
and puruṣa. (Manasollāsa: 2. 41-42).

~~Although Kālo is one vitthū (also pervasiv).~~

The Mīmāṃsaka school of the Bhāṭṭa school believe that Kālo is perceptible by all the five senses. Says the Sāstra-dīpikā —

Kālo na svātantryaṃ and rīyairgrhyate, attha
ca viśayeṣu svetau grhya māneṣu tad viśeṣaṃ-
tayaḥ sarvairgrhya rīyairgrhyate.

Śrīharṣa rejects Kālo. While dis-
carding the usual definition of Kāraṇa
(cause) — Kārya pūrvavarthitvaṃ
Kāraṇam, he first rejects the notion
of the present & past times & then time
in general. Says he —

The Brahma-sūtra on the Sāṅkhya bhāṣya
thereon nowhere treats of Kālo, though
in works of Vedānta such as the Vedānta Pañ-
bhāṣā we do have a treatment of the
empirical objects such as ākāśa. Hence
the Śrīdharmā Bhaṭṭa declares —

Time and space have not been noticed; for
~~they are~~ ^{there} is no evidence of their existence.

Yet the Vedānta pañbhāṣā seems to recognize
the empirical time. In order to show that the
definition of Pramā (correct knowledge) as anādi-
gata bādhitā the viśaye jñāna tvam is not
suffer from the defect of being too narrow,
leading to the exclusion of uttara vāhikā pratyakṣa,
it reads — nīmapasyāpi etc. (p. 16). This means
that the author holds believes in the existence of
Kālo and holds it as being directly perceptible.
The commentary Sūktīmanī thereon explains

how time is experienced. It says
pratyaaksa jñāna eva sarvatra vidyāna taya
bhāvanā na tvanumityādi parokṣa jñāne pit
pratipaditam.

Kāla is merely avidyā (nescience); for that
is the substratum of all. (Siddhānta Bindu)

Similarly, Kāla is of the nature of avidyā. Māyā alone
is Kāla, say the Vedantins.

The relation of ^{māyā} cit with cit is alone Kāla,
is the view of ~~the~~ a section of the Vedantins.

This is rejected by Gaṇḍa brahmananda
Svāmī in his commentary, the Nyāya ratna-
vali in the Siddhānta Bindu. I quote the
pertinent passage — Nāna vedānī yuktam
etc.

In the concluding line, he tells us that
Kāla is a ~~kind~~ of ~~reflected~~ avidyā
with a reflection.

"As a matter of fact, there is no evidence
for the existence of mahākāla" says the author
of the Nyāya ratnavali; "for 'not', 'this' — notions
like these have for their object not the reality
units of time."

n
o o o o
n n n n n

how time is experienced
pratyakṣa jñāne eva sarvatra vidyāśana layā
bhāvanā na tvanumityā di parokṣa jñāne pit
pratipaditam.

Kāla is merely avidyā (nescience); for that
is the substratum of all. (Siddhānta Bindu)

Similarly, Kāla is of the nature of avidyā. Māyā alone
is Kāla, say the Vedantins.

The relation of ^{māyā} cit with cit is alone Kāla,
is the view of ~~the~~ a section of the Vedantins.

This is rejected by Gaṇḍa brahmananda
Svāmi in his commentary, the Nyāya ratna-
vali in the Siddhānta Bindu. I quote the
pertinent passage — Nāna vidyā yuktā
etc.

In the concluding line, he tells us that
Kāla is a form of ~~reflected~~ avidyā
with reflection.

"As a matter of fact, there is no evidence
for the existence of māhā Kāla" says the author
of the Nyāya ratnavali; "for 'not, this' notions
like these have further object and the created
units of time."

n

o o v o

u r n n n

?)

1. ...
2. ...
3. ...
4. ...
5. ...
6. ...
7. ...
8. ...
9. ...
10. ...

"Kāṭhāṇḍyaḥ pratyakṣaḥ ^apratyakṣaḥ naṭṭi?"

pratyakṣaḥ pratyakṣaḥ pratyakṣaḥ pratyakṣaḥ pratyakṣaḥ

pratyakṣaḥ pratyakṣaḥ pratyakṣaḥ pratyakṣaḥ pratyakṣaḥ

pratyakṣaḥ pratyakṣaḥ pratyakṣaḥ pratyakṣaḥ pratyakṣaḥ

pratyakṣaḥ pratyakṣaḥ pratyakṣaḥ pratyakṣaḥ pratyakṣaḥ

"Etaduktam Bhavatu. Dravyaśloka-
vishayaṣu pūrvāparādeḥ pratijyā jayante
na caicitā dravyādayaḥ nimittāni
tat pratijyāni bhavatu. Na ca
nimittānāntarāṅga kāryeḥ pāttirasti.
† Tasmādyatru nimittāni na
kāla iti."

Nyaya Khandali - Jay. Śrīdhara
V. S. S. P. 64.
1895.

... ...

united

"Etaduktam bhavati Drac yādusau
viṣayesu pūrvāparāde pratyajā jayante
na caisām dravyādayo nimittāni
tat pratyaya vilambatvat. Na ca
nimittānanta eva kāryaṭ pāttirasti.
Itaśādyatva nimittāni - va
kālu iti."

Nyaya Kaudali by Śrīdhara
P. 64.
V. S. S. 1895.

in the ...

"Etaduktam bhavati. Drac yādhu-
 viṣṇu pūrvāparādi pratīyā jayanti
 na cchīṣāni draugādāyo nimittāni
 tat pratīyāni lūpātva. Na ca
 nimittāntoraṇa kāryaṭ pāṭhīraṣṭi.
 † Tasmādyatratva nimittāni - va
 kāla iti."

Nyaya Kāndali by Śrīdhara
 V.S.S. P. 64.
 1895.

Yuvast. avirayon Sarir avastha
 Bhūtāt...

evaiva - tiron - tivasatraditryhati
api paramanaya bheda na
paraspada - kade pit upitane ca
pramāṇa pramāṇa yakhya
yakhya

1. VTT. It id.

Tasmat dvaratmanā evaika kṛāno
na perrvottarakṣaṇāḥ santati
tasmānanti - māmānāḥ.

Yogabhasya. 3. 51.

Kathāya paṇḍitaṃ āvāsaṃ āvāsaṃ tathā?

Paṇḍitaṃ āvāsaṃ trividhaṃ:

Khāṇa paṇḍitaṃ, Sāntatipaṇḍitaṃ
paṇḍitaṃ cādhā paṇḍitaṃ ca

Tattha uppatatthi bhāgappaṭṭa-
ya khāṇa paṇḍitaṃ. Ekadve
Sāntatipapaṇḍitaṃ.

V. 5 M. 431,

Gāthā purvāpapaṇḍitaṃ nirvāṇaṃ
paṇḍitaṃ tathā tathā.
S. A. 7. 21.

Khaya khaya laya buddho
Sabbalokani avekkhato
Paṇḍita ca cakkehi vivarita
Olokasi bahujane.

DP.V. 1.16.

Jivitaṃ attabhavo ca
Sukhadukkha ca kevala
Ekacittasamayutta
Labheso vittaṃ khayo.
V.S.M. & P.H. 238

Bhavanivirodho vibhāvanī.

5 2.117. 220

✓ { Kṛāṇatatkramayoh saṁyamaś
 vivekajinir jātum.

Yoga Sūtra 3.51.

Apa karsa paryantam draṅga i
 paramāṇu tat pra-
 va ha vi c che d a n t u k r a m a h , k r a ṇ a
 t a t k r a m a y o t n a i v a s t u s a m ā
 - h a r a t i t e n a i k e n a
 k r a ṇ e n a k r t i s t u l o k a h p a r i -
 n a m a n a n u b h a v ā t i .
 Y. 134. Ibid.

Ida. 11. 65.

Nānu tattānīmīlta nībandhān
erāstu pratyakṣānāṁ kṛmī
kālena. Asati tasmīn pratyaga-
bhūdatkāraṁ vāstūtpādakāraṁ.
Na tāvadatyaṁvato jagannāyaka-
pādaḥ nāpyantīkṣato nāravīṣṭa-
nāya kīntu pragavataḥ kālābhānti.
satve cābhavarīṣṭanāya
prāk - śāhātā vāśya bhāntī nīyā
vīśeṣaḥ siddhyānti nākaśya nīlā-
t pūṭhī - syat.

Ida. 65.

Bodhaikāśāntānāya jñānānāya
----- kālānīvīṣṭatā vāntī
pratyekārekāntī pratyekāntā-
ropanītatvāt - syāpi vīśeṣāntī
vīśeṣāt yānā - surabhi -
cāndānāntī.

Ida 11. 65

Tānāntīlīlānāgatāyānā-
vāntānīpekṣatvāt vāntānānā-
yā ca tādāpekṣatvāt vāntānānā-
kālyānāntī - siddhyāntī deśītrai -
NVT. p. 262. 2. 1. 40.

Bhartrhari & Dināga

(By H. R. Rangaswamiyengar)

The date of the great grammarian Bhartrhari, author of the *Vākya-padīya*, which is regarded as a landmark in the literary history of India in as much as it forms the basis for determining the dates of several

Sanskrit authors, has been determined so far on the statements of It'sing in his, "Record of Buddhist Religion". The Chinese traveller has

reported that Bhartrhari was a great grammarian, whose fame

had spread all over India, that he was the author of the three

works *Vākya-padīya*, the commentary on the *Mahābhāṣya*, and

another work *Peśa*, (which may

perhaps be the *Prākīrṇakaṇḍa* or the third and the last chap. of the

Vākya-padīya), and that he

died in about 650 A.D. i.e. 40 years before the date of his record.

The accuracy with which It'sing has reported other contemporary

events as well as about the date of the *Vākya-padīya* itself

has led scholars to assign

Bhartrhari to the 7th cen. A.D.

But new evidences which have come to light completely

of also of the statement of It'sing and push back the date of Bhartrhari to the 5th cen. A.D. 2.

(Notes 1. C f. "A Record of the Buddhist Religion" by It'sing translated into English by J. Takakura. p. xv)

The most important of all the data

Name tattva nimitta sambandhan
 evāstu pratyakṣaḥ kṛtū
 kālena. Asati tasmā pratyakṣa
 bhūtaḥ kṛtū vāstu tādā kṛtū
 Na tādā datyante jagannīti -
 tādā nāpyant īsato bhavīti -
 aya 'hantu pragaṇā kālābhāve
 sattu cābhavābhāve
 prak - śāhāyāśābhavābhāve
 idānī - śiddhyānti na kasya cā -
 t pāliḥ syat.

Bodhaikasa bhava sya jñānasya
 --- kṛtā viśīṭatā vajraḥ
 pratyekā rekāntat pratyekānta-
 rōpāntatāt syāpi vidyānta-
 vīroddhat jñāna-sarāṅgi-
 cāndana-paritī.

Tasha alati tanagat aya
v t a n a n i p e k s a t t r a d
y a c a t u d a p e k s a t t r a d v a r t a n a n a
k a l y a n i t a - v i d d h a n t a h d e s t i t r a i
NVT. P. 262. 2.1.40.

Bhartrhari & Dinnaga

(By H. R. Ranga Swamidyengar)

The date of the great grammarian Bhartrhari, author of the Vakyapadiya, which is regarded as a landmark in the literary history of India in as much as it forms the basis for determining the dates of several Sanskrit authors, has been determined so far on the statements of I-tsing in his, "Record of Buddhist Religion". The Chinese traveller has recorded that Bhartrhari was a great grammarian, whose fame had spread all over India, that he was the author of the three works Vakyapadiya, the Commentary on the Mahabhasya, and another work Pina, (which may perhaps be the Prakirnakanda or the third and the last chap. of the Vakyapadiya), and that he died in about 650 A.D. i.e. 40 years before the date of his record. The accuracy with which I-tsing has reported these contemporary events as well as about the date of the Vakyapadiya itself has led scholars to assign Bhartrhari to the 7th Cen. A.D.

But new evidences which have come to light completely falsify the statement of I-tsing and push back the date of Bhartrhari to the 5th Cen. A.D.

Notes 1. Cf. "A Record of the Buddhist Religion" by I-tsing translated into English by J. Takakura. p. xv. The most important of all the dates

given by Bhartṛ-hari, Jayaditya and their
 contemporaries. They were a
 rallying point for a number of
 literary men belonging to what I
 called the Renaissance period of
 Sanskrit literature."

Note: 2 I bid pp. LVII & pp. 178-180.)

In the second Kāṇḍa of the Vākya-
 padīya, while describing the
 science of grammar, which had
 been almost extinct was restored
 and propagated by the great
 grammarians, Chandra & Vasu-
 deva, Puṅgyarāja, the Commentator
 the Vākya-padīya mentions several
 names Vasu-
 deva as the teacher of

Note 3. See
 Bhartṛ-hari's Vākya-
 padīya; 12. 2. 6. Kāṇḍa-Rāja
 contributed to the Krishna-
 memorial Volume

(Note 4. - See the
 Comment of Puṅgyarāja on Kāṇḍa
 486 of Kāṇḍa II: - त तन्मह
 गुप्तेन नानेते दृष्टान्ताः ॥ ४८६ ॥
 नान्यार्थेन नानादृष्टान्ताः ॥ ४८७ ॥
 See ibid II 489:

तन्मह
 गुप्तेन नानेते दृष्टान्ताः ॥ ४८६ ॥
 नान्यार्थेन नानादृष्टान्ताः ॥ ४८७ ॥
 तन्मह
 गुप्तेन नानेते दृष्टान्ताः ॥ ४८६ ॥
 नान्यार्थेन नानादृष्टान्ताः ॥ ४८७ ॥
 तन्मह
 गुप्तेन नानेते दृष्टान्ताः ॥ ४८६ ॥
 नान्यार्थेन नानादृष्टान्ताः ॥ ४८७ ॥

In the Kāṇḍa 490 of the Vākya-
 padīya 5 (Note 5 - Cf. II. 490. 6
 गुप्तेन नानेते दृष्टान्ताः ॥ ४८६ ॥
 नान्यार्थेन नानादृष्टान्ताः ॥ ४८७ ॥
 तन्मह
 गुप्तेन नानेते दृष्टान्ताः ॥ ४८६ ॥
 नान्यार्थेन नानादृष्टान्ताः ॥ ४८७ ॥

given by them. The
Bhart: have, I say, life and their
contemporaries. They have a
rallying point for a number of
literary men belonging to what I
called the Renaissance period of
Sanskrit literature."

Note: 2 I am a pp. 160-170 & pp. 178-180.)

In the second Kāṇḍa of the Vākya-
padīya, while describing how the
science of grammar which had
been almost extinct was restored
and propagated by the great
grammarians, Chandra & Vasurata,
Panyarāja, the commentator of
the Vākya padīya mentions several
names Vasurata as the teacher of
Kāṇḍa Samit. Verse 3. See -
Hastak & Hastak. The Vākya-
padīya; 10 & 2. C. Kannan Raja
contributed to our Krishna Samskṛta
Journal (Annual Volume).

2-25-290 (Nov 4. - See the
Comment of Pungarajan Kanika
486 of Kanda II: - न तवाचम
गुमेत्तु न वनेत द्युतादन्तः अति-पति
न तवाचम न वगाद्यमल मि. यति न वनेत
See Udd II 489: -

[illegible]

In utkāṅka 490 of the Vāgya
pañcagāyā (Nr 3 - cf II. 6. 10. 6.
Gott. J. p. 117) it is said that
Bharatyah himself composed

far to the temple Vasuvata by, Government
 as is evident from the records of the
 temple of the same name. Again,
 in the temple of Siva Sanyasi, which
 is situated in the same locality, the
 temple of the same name is mentioned.

The temple of Siva Sanyasi, which is situated
 in the village of Mallan, is a very old
 temple. It is situated in the same locality
 as the temple of the same name.

The temple of Siva Sanyasi, which is situated
 in the village of Mallan, is a very old
 temple. It is situated in the same locality
 as the temple of the same name.

The temple of Siva Sanyasi, which is situated
 in the village of Mallan, is a very old
 temple. It is situated in the same locality
 as the temple of the same name.

The temple of Siva Sanyasi, which is situated
 in the village of Mallan, is a very old
 temple. It is situated in the same locality
 as the temple of the same name.

The temple of Siva Sanyasi, which is situated
 in the village of Mallan, is a very old
 temple. It is situated in the same locality
 as the temple of the same name.

(10-11) - The temple of Siva Sanyasi, which is situated
 in the village of Mallan, is a very old
 temple. It is situated in the same locality
 as the temple of the same name.

The temple of Siva Sanyasi, which is situated
 in the village of Mallan, is a very old
 temple. It is situated in the same locality
 as the temple of the same name.

1. Brahman is without a beginning and without an end.
S'akti (round) constitutes its guṇa-essence. It is indivisible.
Thence proceeds the apparent evolution of the 3 worlds
of objects. (single, undivided)
2. Though one, alone, it has been declared to be
manifold, being the substratum of S'aktis. Though
inseparable ^(non-distinct) from the S'aktis, it appears to be
distinct from them.

3. The system of grammar, which (has) treats of
various (letters), each having an independent existence
in the Atharva & Angiras Vedic, the same
in 2 & 3 of the various families.

That, though ^{though} ~~it is~~ ^{uniform}, is significant in the different systems of derivation. It is ~~the~~ the comprehension of this science that leads to the realization of the Supreme Brahman. (see ^{injunction} ~~injunction~~ ^{injunction} ~~injunction~~)

Shootraic

5. Of many sorts are the Smurfs, ^(personified) some having a purpose
in this world & some ^{here} ~~hereafter~~ ^{in the next}. These ~~from~~ ^{are} ~~are~~
composed by the ~~Heaven~~ ^{Heaven} of the ~~verse~~ ^{verse}, on the basis
of the suggestion contained in the ~~verse~~ ^{verse}.

6. Without recourse to Agazzi (Dut), it is ^{up} ~~not~~ possible
to decide ~~how~~ what Therm is, by reason
the knowledge of the R is to pre-suppose the
Agazzi.

7. An inference arrived at with great pains by
adepts in deductive logic is disproved by
other more learned.

others more common.
8. Reason, not running counter to the facts & the flashes of
is the eye for the blind. A The Agame ... coming
be set aside by argument.

7. The Admiral is bound by the results of the
is obedient to their doctrine. Has been visited
laying after discussing it in detail; and the
perpetual kindness of the same cause. As like
were here already rejected; hence known that
~~an~~ stand is based on evidence clearly not clearly
convincing.

They offer themselves at the Division, one seeking
to a colony - had been to come across a Chintamani gl
paleo-geographical view of, each hand in the right
Lamayan, the nearest to the Indian, while present

compiled in different recensions, as though
it had many 'paths' called the

The visible (tangible) object, Veda is one that exists
in २१०११११. Since unity is it is impossible to
explain unity by diversity, it (the Veda) is made to
assume, by the great sages, the form of speech-
self, that takes on sequence for the sake of mani-
festation. This Veda is compiled by the sages ^{by the sages} ^{divided}
into the Samhita-Patha, Pada-Patha & Krasa-
Patha, (yet ever wedded to oneness) but never
departs from oneness; only the ^{to get} ~~students of the Veda~~
~~are given~~ different names ^{according to the} ~~to the~~ ^{after the names of the}
~~they study~~ ^{students.}

which
thus giving
us different
readings,

Based on the २१०११११ of the Veda, many a
(9414) theory of the Advaita ~~that~~ Advaita thinkers has
cropped up, the product of their own way of thinking.

It is generally observed that man-made
theories take their cue from the Vedic Text
which partake of the character of an authoritative
& which doubt. Then again the theories differ
because the human minds differ.

Here Brahman is admitted ^{universally} ^(by everyone) and
is of the nature of all S'uti. It is the one
representation of all originals, the source of the
emergence and disappearance (evolution & in-
volution) of all theories, it comprehends (within
itself) all inconsistencies, and prompts
in every ^{possible} manner this Brahman(?) & counter-
acts it in every possible manner. Yet
the nature of its Pravrtti (action) suffers a change
in prompting & counteracting. ~~Thus~~ Like wise they
say:

That is one & yet many, it is twofold &
not so; the followers of the Karma-Mimamsa see
maniness & the possessors of Sathua see
only oneness.

The Sabda (sound) which resides in is the very
self of the speaker, is called the great R. Sabda,
with whom '॥१५३४' is sought.

There are three jyotis or lights, which enlighten
their own self & other extraneous objects.
They are: —

Of the one Brahman that can be conceived by
 of the Saktis which (as neither in said to be identical
 with Brahman nor distinct from it, neither existent
 nor non-existent, which ~~are~~ ^{are} in conflict with
 Brahman, & which ~~is~~ ^{is} again ~~apparently~~ ^{apparently} divisible,
 are the various ~~several~~ ^{various} modifications such as the eyes,
 the thing in eyes, heart & enjoyment, ^{all which do not}
 exist ^{personally} like the person in a dream-vision.

That this universe, though devoid of sequence
 seems to have one — this is the working of Time.
 Of the Time, ~~that is one~~, those are the three Saktis,
 viz. their contact with these Saktis, that the various
 existent objects appear and disappear. Of them,
 the two are of the nature of ASTH (darkness) and the
 one, of the nature of light. The past and the future
 stages (conditions), are of the nature of ASTH, since
 they screen objects from our view. Screening is called
 (Verily) the attribute of ASTH. It has been said
 that Time is heavy and a covering. The present
 stage is comparable to light, is like Satva. Satva
 is desired to be light and luminous. Rajas is
 genus of all action, it permeates everything (it is inherent
 in everything and is Time itself. By action &
 counter-action, ASTH ~~has~~ sets things into motion,
 it is the Impulse behind things, it is ~~not~~ ^{no}
 other than Time.

Reality and non-reality are in essence one and
 the same: this is what we have come to learn
 from our old Non-Reality ~~is~~ is nothing but
 Reality not properly examined.

When forms disappear, (what is left behind)
 which persists in the end is the Reality; that
 is what the word (sound) stands for, and it is yet
 non-distinct from Time.

That ~~is~~ ^{is} is, ^{that} that is not, that is one and yet
 diverse; that is related & yet unrelated and is
 variously modified. 'शिव' ^{is}

That is ^{the} Science of words & the State is ~~not~~
 different from it; although non-different,
 the relation between the two is like that sub-
 sisting between two different things.

The Saktis tell of us of an avidya and,
 though the systems differ.

The Veda, the means for the attainment of Brahman
 & its ASTH, though one, has been

perceptible)
The ~~visible~~ (well-known)

(That which is) ~~ज्ञा~~ jñāta vada: (fire) ~~that which~~
is the inner light in human beings, & ~~that which~~ ^{the light known}
~~is the~~ illuminator of light as well as non-light
~~is known~~ — In these, all that is moving
or stationary has its being.

Of objects undergoing transformation by them-
selves as material causes, the transformation
itself, which acts as a helping cause like the
under the potter's wheel or like fire by the side of
a student poring over his books in the cold weather
is ~~also~~ termed Var-tana. Marked by this Var-tana
is the Niscaya Kāla, of the nature of the subtle
substance called Kāla. That which is free
from a beginning & free from ^{an} end, is form-
less and eternal, and though the material
cause of समय, etc., is free from the varieties
such as समय and is of the nature of the subtle
substance, Kāla — is the Niscaya Kāla.
On the contrary, that which ~~has a beginning~~
and an end, has the form of समय, यत्न, etc.,
which have a beginning as well as an end,
which is another name for the self-same substance
— Time, is the Vyavahāra Kāla. As the
substance Ākāśa is the substratum of all
other substances and of itself too, so is
the substance, Kāla, the helping cause for
the transformation of other objects, as well
as of its own self. That which, etc. is the effect
of Kāla is an object of direct perception.
The atoms making up Kāla are each molecules,
each & everyone of them; they may be compared
to a heap of grains in ~~the~~ other ~~of~~ flame.

From that Ordainer of the worlds, the
various sciences, forming its primary &
secondary part, develop for the knowledge
& refinement of man.

The Veda is the ordainer of the worlds, being
the material cause and instructor (maulcaty);
in all forms and procedures. ^{Pranava} is
indeed the Veda, for it is the source of all that
& that (sound & sense). Viewed thus, the various
sciences, being identical with यत्न, which
lose the character of Veda.

the varieties of
usage such
as

Some say:

Hence they say:

All speech is centred in the body, ^{and}
who does not know the body, knows nothing
of Brahman.

What relation can be placed on
human argument which are never con-
clusive (decisive) & which have no firm-
settled agreement or disagreement.

It is not rare for a person mainly depending
on Inference to meet with a fall, as for
a blind person groping his way while
running along an uneven path.

... this is called vivarta, has no reality other than that of its substratum, which is no doubt real. This is illustrated by the popular instance - the objects of the world. The objects of the world are called vivarta of caitanya in that they have no reality separate from that of their substratum (caitanya), which has real existence. Similarly, the namerupaparatanca is the vivarta of Jabdabrahman, so much so, that the universe in its twofold form of ... and rupa has no reality other than that of its cause-...

(ibid; Tika, G.B.S's. Ed., p. 6).

... is devoid of any reality, when all seeming ...; and before the manifestation process comes into effect, it is not at all to be spoken of in terms of ... objects, ... are unreal. The ... vivarta of ... is one of the fundamental doctrines enunciated by all devotees including Haribhakti and ... in order to establish their Advaitic conception of ultimate reality.

BHARTRHARI—
A Pre-Sankara Advaitin.

Minamsakarathna V.A. Ramaswami Sastri, M.A.,
(Siromani). Sanskrit Department, Annamalai University.

It has already been maintained* that Bhartrhari, the author of the Vakyapadiya, was not a Buddhist. It is proposed in this paper to show that he was one of the earliest pre-Buddhist exponents of the doctrines of the advaita system in Indian Philosophy.

The Vakyapadiya, though chiefly a treatise on Sanskrit grammar, contains explanations of many genuine philosophical questions. What is the ultimate reality is the foremost question in philosophy that puzzled and is puzzling still the wisest intellects of the world; and the Brahmakanda of the Vakyapadiya, as the title suggests, deals with the Sabdabrahman as the ultimate reality. Bhartrhari refers to the ultimate reality by terms like sabdabrahman and sadatattva. He describes it as devoid of beginning and end and as the originator of the sabdaprapanca and arthaprapanca. It is the manifestation of the Supreme being when it comes in contact with the power of Prakriti, with the result that the sabdabrahman is also known as the vivartanadana of this phenomenal world—

(Vakyapadiya, Kanda 1, Verse 1)

The term vivarta is explained by Sastri in many ways. Bhartrhari's explanation is contained in the following passage:

(Ibid; Tika on Verse 1, Carakaya Sastri's edition, p.5)

* Vide the writer's paper 'Bhartrhari, a Buddhist?' submitted to the eighth session of the All-India Oriental Conference Mysore, 1935.

(C.D.S's. Ed. Ibid, Verse 4, p. 12)

It is just like the mist in the horizon. The mist completely enshrouds the rising sun and though it cannot shine by itself, it appears to be shining with the help of the sunshine behind it, and people who look at it fancy that the mist shines-

. This Kalasakti otherwise known as avidya is nothing but Kala. Sô says Bhartṛhari in the Kalasūddesa of the Prakīrnakanda of his Vakyanadiya----

(Prakīrnak. p. 66, Verse 4)

It has three properties or powers-atitātva, anāśatātva and vācātva; by the first two kala conceals or destroys objects while by the last it manifests or creates them-

(Kala III. Kalasūddesa, Verses, 10-30)

viz., avidya. This explanation of the bahyaśraṇa as anirvacaniya on a par with avidya, is a necessary outcome of the vivartavāda which the Advaitins including Bhartṛhari have expounded. To them sat ever exists and never becomes the object of negation, while asat never exists and never becomes the object of a valid cognition-

But the phenomenal world exists and at the same time as brahmasakṣatkara, becomes the object of negation-

This idea is explained with some emphasis by Bhartṛhari in the dravyasūddesa of the third kanda of his Vakyanadiya-

5.

that the two saktis-atitativa and anagatatva- possess
Bhartrhari further adds/the properties of tamas in that
they conceal objects, while the vartamanatvasakti is of
sattvaguna and so illumines the objects. The Kala itself
is said to possess the property of rajas in view of the
fact that it acts persistently by the twofold power-
pratibandha and abhyanuja--

(^hid, Kalasamuddesa, verse 53).

(ⁱid, Helaraja's Com. on verse 53,
p. 63).

These two powers of Kalasakti-pratibandha and abhyanuja-
more or less correspond to the two powers-avaranasakti and
viksepasakti- of avidya or maya, as described ^{by} the later
Advaitic writers. They say that avidya is anirvacya

- that which cannot be identified with
sat(chitanya) and with asat(sasarnsa) but is sadasadbhinna-
different from both sat and asat. This avidya, they add,
with its two powers-avaranasakti and viksepasakti- is
responsible for the creation of this entire universe which
also thus acquires - the property of its parinamitvam
viz., avidya. This explanation of the bahyaprapanca as
anirvacaniya on a par with avidya, is a necessary outcome
of the vivartavada which the Advaitins including Bhartrhari
have expounded. To them sat ever exists and never becomes
the object of negation, while asat never exists and never
becomes the object of a valid cognition-

But the phenomenal world exists and at the stage of
brahasaksatkara, becomes the object of negation-

This idea is explained with some emphasis by Bhartrhari
in the dravyasamuddesa of the third kanda of his Vakya-padipika-

(Chaukhamba Edn., Kanda III. Verse 7.)

According to the Advaitins there cannot be two entities-
satya and asatya- while they accent one ultimate reality
which they call satya, the so-called asatya is explained by
then as the manifestation of this satyavastu in the diverse
but unreal forms of the deep-rooted avidya that completely
obscures its substratum, the satya; and when that veil of
avidya is removed for ever, the knower, the satyavastu,
reveals himself in his own form of illumination. Such an
omniscient reality is known as vidya (supreme knowledge) and
its reverse is avidya (ignorance) the latter of which resembles
only a ditch or darkness. So avidya is not a true entity
like vidya.

So how manifestations are called unreal is explained
by Bhagavata in the verse--

(ⁱbid, K^anda III, Dravyasamuddesa. 7. 11).

While commenting on this verse Helaraja says that this
Karika is based on the passage in the Mahabhasya--

He further explains that just as gold, though it ~~is~~ gives
different shapes and is called by different names like cuckoo
is one entity, so also the eternal Brahman is the only
uniformity in all experiences presenting different phenomenal
objects. No doubt, the generalities like cotta (cowness) are
eternal when all their substrata-individuals- perish; but
when these particular generalities are ignored and a higher
generality like ^Iarthivata (earthiness) is predicated, it is
understood that only arthivi is real; so, when all high
generalities are also completely ignored, the objects ^{are}
experiences ~~is~~ ^{are} nothing but Brahman which is identical
with the sabantattva- parā or pasyanti.

That one and the same atman is manifested through avidya in diverse forms is pointed out by Bhartrhari in the verse-

(V.P. Kanda. III, Dravyasamuddesa, 7.13).

This phenomenal world is a bundle of manifestations of atman. They possess diverse and sometimes inimical forms and properties like bhava and abhava through the agency of avidya which delimits atman. Hence the only truth is atman and avidya and its creations are illusions.

(Ibid, Dravyasamuddesa, Verse 16-18)

Even sabda and artha are the vivartas of atman and their separate existence is only empirical. As in a dream which presents atman with diametrically antagonistic properties like oriyatva, dvesyatva, vaktrtva and vacyatva, He, though ultimately eternal and devoid of states like birth, is known, in the state of vyavahara, as possessing birth, existence, destruction and many other properties of mutually inimical character.

Thus all sastras including the Vedas describe in detail the nature of avidya and its work in diverse ways by adopting different methods of explanation:-

(Vakya-padiya. Kanda II V. 136)

and the knowledge of avidya and of its functions in making up the phenomenal world is quite essential for a distinct understanding and realisation of the ultimate truth, though avidya and its work are ultimately unreal.

(Ibid. Kanda II. Verse 240)

The realization of sabdabrahman by the total removal of the bondage of avidya is the final aim of mankind: and Bhartrhari, like other astika advaitins, exhorts people to study the vedas which explain the true nature of this universe and the ultimate reality:

(Vakyanadiya. Kanda 1, Verse 5).

The vedas are the only means of the knowledge of sabdabrahman: hence they are called anukara-brahman in miniature. Those who desire to know the ultimate truth call these vedas the first vivarta of sabdabrahman (compare the Brahma-sutra, Ibid, 1-3), which has, owing to the incapacity of mankind, subsequently been divided into four branches, each with numerous sakhas or recensions. So the formal manifoldness of the vedas, does not, in any way, hamper the inner unity in the text, namely, that they uniformly expound the nature of the ultimate reality-

(Ibid. Tika. p. 14)

Even the different darsanas which seek to explain the true nature of this universe are started on the basis of some Vedic texts which the darsanakas interpreted differently. Bhartrhari says that there cannot be different interpretations of the Vedic texts emphasizing dualism or monism and that those advocating dualism mistook some arthavadas for vidhis or took those Vedic passages in their literal sense in spite of the established fact that those arthavadas praise or condemn things that are enjoined or prohibited by the adjoining vidhis or nisedhas. Even among the advocates

[illegible]

بسم الله الرحمن الرحيم

1

(Ibid. Tika- Verse 9, pp. 20 and 21)

The greatness of Omkara, the essence of the Vedas, cannot be overestimated. From it, not only all darsanas are developed, but also all other vidyas- the six vedangas beginning with the siksa and the various upanishads like the aranyakas and the dharmaśāstras- thus constituting the main basis of Hindu culture and the sole means of supreme knowledge.

(Kanda I, Verse 10).

Omkara or the Vedas are called the very creator of this mundane world in that all vidyas of both spiritual and temporal utility do not transgress the path of the Vedas.

(Ibid Tika-Verse 10, p. 21)

and mankind has to rely on the Vedas alone in order to seek the knowledge of the Absolute and consequently its eternal emancipation.

Like other astika philosophers, Bhartrihari emphasises the fact that all smritis, including the chief vedanga Tya-karanasāstra, modified by great seers, and the practices or customs of the sistas are also authorities on Dharma, in that they are composed or practised by them after their understanding the hidden or scattered truths of the Vedas.

(Kanda I, Verse 30).

The knowledge of dharma and other supernatural things like

none can be obtained only by a careful study of agama (vedas, smritis and shastras). Logical arguments cannot enlighten mankind on these supernormal questions. Even matters perceptible and inferable, Bharthrhari says human logic miserably fails in giving a proper explanation.

(Vakyapadiya. Tika, p.43, Verse 33)

So superiority of agama to tarka(logical arguments) is one of the fundamental doctrines that all Advaitins have emphasised; and Bhartṛhari in the Brahmakanda of his Vakyapadiya devotes a major section to this topic. Man generally relies on his special gift, viz., reason; but it fails in giving solutions for the puzzling problems like the nature of the self, of reality and its relation to the phenomenal world. Tarka leaves always a residue of doubt in man, with the result that he is disinclined to accept even the solution given by agama, which alone, as true revelations and invaluable records of truth, is the infallible authority on those supernormal matters. It is therefore laid down, that, on questions of supernormal character like dharma, moksha, etc., generally known as sastra- is the only authority:-

(Bh.Gita.Ch.16, Verse 21)

and tarka— reasonable arguments— chiefly in the form of syllogism— is unreliable, for, however great might be a man's intellectual attainments, his well-thought-out syllogism, will, in no time, be proved fallacious by a greater intellectual light.

(Vakyapadiya.Kanda I, Verse 34.)

Bhartṛhari compares the man who relies simply on his reason in alaukika topics to a blind person, who, when he touches only with his hands the slope of a huge precipice and

advance further, is doomed to death by an instantaneous fall-

(Ibid. Verse 42)

Bhartrhari does not, however, completely set aside tarka as a means of knowledge. His famous dictum is—

(V.P. Kanda I. Verse 136)

Tarka which does not go against the Vedas and other sastras is really helpful to those who seek the realisation of the highest truth. It may be noted here, that, this doctrine, namely, that tarka which has the support of agama, is an authority, is further elaborated and used by all Advaitins in the course of their powerful arguments against the exponents of the dvavada- the doctrine of dualism. It is even said.—

He alone understands dharma, who makes a judicious use of tarka. So tarka is of paramount importance in that it is a great aid to mankind for understanding the true import of agama; but, it must be remembered that it cannot enlighten mankind against the authority of agama on all matters on which it cannot be considered an infallible and ultimate authority.

Not only in the glorification of agama as an independent and infallible authority does Bhartrhari was eloquent but also in the glorification of sabda. It has already been said that Bhartrhari conceives it as the ultimate reality. He says that the Vedic seers call sabda the inner Soul of the speaker and the Divine Bull which has come down from heaven to bless mankind—

(V.P.K.I, Verse 131.)

Hence the importance of subdopasti and onkaropasti which

Shashtyabdapurti of Dr. V. Raghavan

22nd August 1968

Born on 22nd August, 1908 at Tiruvarur, Thanjavur District, one of the foremost pupils of Mahamahopadhyaya S. Kuppuswami Sastri; graduated from the Presidency College in 1930 after a brilliant academic career; took his Doctorate in 1935; joined the Research Department of the University of Madras in 1935 and has been the Professor of Sanskrit, since 1955.

A prolific and versatile writer in Sanskrit, English and Tamil, besides editing texts and journals like the Journal of Oriental Research, the Journal of the Music Academy and Samskrita Pratibha, the author of about 86 works and nearly 730 articles, the New Catalogus Catalogorum amongst them being the major project of his career; actively connected with several Indian Universities, the Sanskrit Commission; Research Projects, Government and non-Government Committees; has participated in Indian and International Conferences; has been actively associated with the Music Academy, Madras as one of its Secretaries for over 25 years; President of the Samskrita Ranga and Madras Natya Sangh; has travelled widely throughout India and Nepal; his visits to United Kingdom (1953-54); U.S.S.R (1958) U.S. (1964) and Japan and Far East (1964), most fruitful for Sanskrit Research.

Recipient of high awards and titles KAVIKOKILA and SAKALAKALAKALAPA conferred by His Holiness Sri Sankaracharya of Kanchi Kamakoti Pitha; the 1953 P. V. Kane Gold Medal awarded by the Asiatic Society, Bombay; PADMA BHUSHAN by the President of India in 1962, Fellowship of the Sangeet Natak Akademy, 1964, Sahitya Akademi Prize for the new and enlarged edition of Sringara Prakasa, 1966; Honorary Member ECOLE FRANCIÉS D' EXTREME ORIENTALE. Paris; first Indian to receive the Gold Medal (1967) for proficiency in Arts and Sciences awarded by the NOBLE ORDER OF St. MATIN, Austria.

Members of the Celebrations Committee :

Sanskrit College, Madras
Kuppuswami Sastri Research Institute, Madras
Samskrita Academy, Madras
Samskrit Education Society, Madras
Adyar Library & Research Centre
Venkataramana Ayurvedic Dispensary & College
Samskrita Ranga
The Samskrita Sahitya Parishad, Tiruchy
Bharatiya Vidya Bhavan, Madras
The South Indian Archaka Association
Prof. M. Rangacharya Trust
Department of Post Graduate Studies & Research
in Sanskrit, University of Mysore
Egmore Sanskrit School
Bharatiya Samskriti Vidyapith, Chamarajpet
Sri Karunananda Mandali, Madras
Sri Kamakoti Kosasthanam
Music Academy, Madras
Madras Natya Sangh
Tiruvavur Music Trinity Sabha
Music Society of Ceylon, Colombo
Sri Rama Gana Sabha, Colombo
Gujrati Brahma Samaj
Gujarati Mandal
Teacher's College of Music, Madras
A. M. M. Charities, Madras
Triplicane Cultural Academy
Mylapore Veda Adhyayana Sabha
Sanskrit Language Society of India, Madras
Vivekananda Rock Memorial Committee, Madras
Tyagaraja Gana Sabha, Eluru

MADRAS

Sri K. Balasubrahmanya Iyer
Dr. P. V. Rajamannar
Sri S. S. Vasan
Sri T. L. Venkatarama Iyer
Sri M. Sudarsanam Iyengar
Sri T. Sudasivam
Sri S. Narayanaswami
Sri G. Narasimhan
Sri S. Satchidanandam Pillai
Sri A. Shanmukha Mudaliar
Sri T. V. Viswanatha Iyer
Sri K. Chandrasekharan
Sri C. Seshachalam
Sri C. R. Pattabhiraman
Sri T. V. Rajagopalan
Sri S. Y. Krishnaswami
Sri T. K. Shanmugam
Mudicondan Sri C. Venkata-
rama Iyer
Musiri Sri Subramania Iyer
Veppathur Sri Subrahmanya
Sastrigal

Semmangudi Sri R. Srinivasa Iyer
Mrs. Radha Burnier
Sri M. M. Gurunath
Sri M. V. Venkataraman
Sri Udipt Ramesh Rao
Prof. R. Mahadevan
Sri M. Periaswami Thooran
Sri J. R. Trivedi
Sri V. Kalidas
Sri D. Anjaneyulu
Dr. K. Kunjunni Raja
Mrs. Y. G. Parthasarathy
Sri N. Ramaratnam
Sri P. K. Jappee
Sri V. T. Rajan
Sri C. Rama Iyer
Sri D. Ramalinga Reddy
Sri T. K. Venkateswaran
Srimati K. Savitri Ammal
Sri T. S. Rangarajan
Dr. S. S. Janaki

OUTSIDE MADRAS

Dr. B. R. Saxena
Sri K. P. S. Menon
Sri J. C. Mathur (I.C.S)
Dr. R. K. Sharma
Sri S. Dayal
Dr. Nagendra
M/s. Motilal Banarasidas
Dr. D. K. Gupta

Dr. S. N. Vyas
Sri V. Venkatachalam
Mm. V. V. Mirashi
Dr. Vishveswar Prasad
Prof V. K. Gokak
Sri G. V. Gundappa
Dr. G Marulasiddhayya
Dr. G. S. Gai

Prof. K. A. Subrahmania Iyer
Sri K. M. Munshi
Sri S. S. Ramakrishnan
Madame Sophia Wadia
Sri M. Pandurang
Prof. R. Srinivasan
Dr. Thomas W. Simons
Dr. R. N. Dandekar
Pandit Rewa Shankar Trivedi
Dr. A. N. Upadhye
Dr. Gaurinatha Sastri
Sri Thakore Jaydev Singh
Dr. Sunitikumar Chatterji
Dr. Cintaharan Chakravarti
Swami Prajnananda
Sri Srijivanyaya Tirtha
Dr. Shiv Mangal Singh 'Suman'

Sri V. Sitaramaiah
Sri N. Ragunatha Iyer
Dr. Samuel Mathai
Sri G. Sankar Kurup
Sri N. V. Krishna Warriar
Dr. Aryendra Sharma
Dr. P. Sriramachandrudu
Prof. K. S. Viswanathan
Prof. T. P. Minakshisundaram
Pillai
Dr. P. C. Sitaraman
Dr. C. S. Venkateswaran
L. S. Parthasarathy Iyer
Sri Embar Vijayaraghavachariar
Sri Agnihotram Ramanuja
Thathachariar

KAMASUDDHI

THE LATE PROF. M. HIRIYANNA

(In Aryan Path)

This is a play in one Act; and its theme, as indicated by the title, is the purification of connubial love. The old Indian attitude towards this form of love was of two kinds. Some thought that, because it can so easily become sensuous, the only course for a wise man to adopt was to turn away from it once for all. This ascetic ideal indeed is, for instance, the lesson conveyed in the *Buddha-carita*, an epic poem by Asvaghosha (1st century A.D.). Kama is figured there as Mara or death and the poet describes how he was completely frustrated in his efforts to lure Buddha away from his spiritual quest. But such extreme asceticism was, by no means, the prevailing ideal of life in ancient India; it was transforming love rather than eliminating it—the cleansing of the lamp instead of putting out the light. That is the message, for instance, of Kalidasa's epic the *Kumara Sambhava*. Here also love suffers frustration, but it is only love as an impulse of the moment. It is soon revived in a thoroughly purified form; and the poet shows, in his masterly way, how such sublimated love is the very life and light of the world.

It is love in the latter sense that is the theme of the present work; and, by a happy play on the word *ananga* (one of the names of Kama in Sanskrit) which may also be taken to mean 'not ancillary', the author represents it as the supreme value of life. The style is reminiscent of Kalidasa's epic; and the plot aims at artfully explaining the reason for the discomfiture of Kama as narrated there. Most of the characters that appear here are allegorical like Love, Passion, Spring, Virtue and Wealth, but the reader hardly feels that they are abstractions. The handling of the subject is so realistic, and the dialogue is so lively throughout. Dr. Raghavan is well known for his wide acquaintance with Sanskrit literature and criticism. The present publication shows that he is endowed with the poetic gift as well.

॥ कामशुद्धिः* ॥

डाक्टर् वे. राघवशर्मणा सन्दब्धा

स्रष्टीं तामीशितुश्शक्तिं प्रपद्ये कामनामिकाम् ।
संपद्यतां स मे ब्राह्मो रसो रतिरितीरितः ॥

(प्रविश्य)

कविः—मन्ये, अलमेतावता पूर्वरङ्गेण । अल्पारम्भः क्षेमाय ।

(प्रविश्य)

मित्रम्—सखे ! किमद्य आरभ्यते, यस्यैवं महान् क्षेमोदकं आशास्यते ?

कविः—अद्य रङ्गवेद्यां लघुं कञ्चन चाक्षुषं क्रतुं प्रवर्तयितुमुत्सुकोऽस्मि ।

मित्रम्—अनाहृतोऽध्वरं गच्छेदिति अहमपि प्राप्त इव ।

कविः—साधु सखे ! जितं सौहार्देन सारस्येन च । आराधनानां परममेतत्,
चिदभ्रविभ्रमभगवदुपज्ञं भारतर्षं नाट्यम् । गुणानां सदुदयोऽद्य
प्रहर्षयति नश्येतः । वैजयिकोऽयं मुहूर्तश्शारदनवरात्रमहोत्सवशे-
खरीभूतः । विविच्य कविना गुम्फिताश्शब्दा इव चात्र संस्कृत-
सेवासमितौ मिलितास्सर्व एव रसवन्तः । अवसरश्चाधुना कवि-
सार्वभौमस्य कालिदासस्य समर्हणम् । कथं नाम सांप्रतं न नटिष्यति
हृदयं हृदयालोः ?

मित्रम्—किं तत्प्रारिप्स्यमानं नाट्यं, यत्पर्याप्नोति निजगुणैरेतावन्तमुदात्तं
सन्दर्भमुपस्कर्तुम् ? कश्चायमुत्साही कविः—

* मद्रपुरी - आकाशवाणी - रङ्गे प्रयुक्तमिदम् ।

कविः—सखे, कस्य वा संस्कृतप्रणयिनो न विदिता अनितरसुलभानुकार
पाण्डित्यप्रक्रियाः परस्परपस्कारिप्राच्यप्रतीच्यविद्यासंपत्त्यसाधारणाः
कुलपतयः कुपुस्वामिशस्त्रिणः । तेषां जयपताकास्विव दिक्षु दिक्षु-
विद्योतमानेषु शिष्येष्वन्यतमो, राघवो नाम,—

मित्रम्—ननु त्वमेव ।

कविः—(सस्मितम्) अहमद्य परिषदमेनामाराधयितुमुत्सहे स्वसन्दब्धेन
कामशुद्धिनाम्ना एकाङ्गरूपकेण ।

मित्रम्—किमिदं कामशुद्धिर्नाम वस्तु ?

कविः—वस्तु चैतत् कवेः कालिदासस्य कुमारसंभवात् महाकाव्यादुत्थितम्,
तस्य च हृदयभूतम् । अत्र नायिका रतिः, न पार्वती । नायकश्च
मदनः, न परमेश्वरः ।

मित्रम्—वैचित्र्येषा वर्धयति नः कौतूहलम् । कदा च यवनिका अप-
सरिष्यति ?

कविः—अपसृतैव । किन्तु कथमन्या यवनिकात्र ? आः, ज्ञातम् । एष
मदनमहिष्या रतेः प्रासादैकदेशः कोपागारः । मन्ये देव्या रत्यात्र
'सत्याग्रहः' क्रियत इति । श्रूयत एवास्याः दीर्घदीर्घो निश्श्वासः ।

(ततः प्रविशति यवनिकान्तरितविग्रहा रतिः)

(प्रविशन्ति कतिपयनिमेषानन्तरं मन्दमन्दं मन्मथः । अपटीमपक्षिष्व
पश्यति विस्त्रस्तमूर्धजं विपर्यस्ताङ्गकं शयानां निःश्वासतीं रतिम् ।)

कामः—ऊर्ध्वमेव भक्ष्यस्य, वक्रिमेव वचसः, कामपि कान्तिमाधत्ते कोपो-
ऽस्याः शरीरस्य । अथवा निरोज इव साहित्यं, निर्मन्यु प्रेम केवल-
पेशलिम्ना पर्यवस्यत्यरुचौ ।

(इति उपसृत्य कान्तां कचेषु स्पृशति । सा च तस्य हस्तम्
अवक्षिपति)

रतिः—अलं चादुभिः । अतिलध्वी चिकित्सा समाहता ।

कामः—प्रिये ! कोऽयं सहसा अत्यारूढः कोपरोगः ? किमपराद्धमनेन त्वच्छन्दानुवर्तनैकसमाहितचेतसा मया ? अद्य नूतनापदानकीर्ति-कुसुमोत्तंसलालसस्तव साहाय्यमपेक्षमाणस्त्वरयात्र समागतोऽस्मि । अपश्यंश्च त्वां भोगागारे, शृण्वंश्च त्वां कोपागारप्रविष्टां भग्नहृदयः, न जाने, किं कुर्यां, कथं वा त्वां प्रसादयेयमिति । अद्य संमोहनेन विश्वामित्रं रम्भायाः कुम्भदासं करिष्यामीति देवेन्द्राय प्रतिज्ञातवानस्मि ।

रतिः—(कर्णौ पिघाय) अविहा ! अविहा ! अलमेतैरपदानैः, अथवा अपवादैः । अहो कियतीं नाम लज्जां नावहन्त्येतानि ते 'मन्मथः, कन्दर्पः, मदनः' इति दुष्टानि नामानि ?

कामः—कथं मम धर्मपत्नी सत्यपि त्वं मामेवमवमनुषे ?

रतिः—भर्तुरप्यवलितस्य धर्माधर्ममजानतः ।
उत्पथं प्रतिपन्नस्य भार्या भवति शासिका ॥

कामः—आः किम् ?

रतिः—(सावेगम्) आम् । किमितोऽपि दारुणं पापमारभ्यतां केनापि, यद्भवानुदीरितेन्द्रियं प्रजापतिं स्वसुतायामभिलाषवन्तमकरोत्, अर्थ-धर्मौ च सिन्धोस्तटावोष इव प्रवृद्धः पीडयत्यनवरतम्, एकपत्नी-व्रतशीलाश्च पुंश्चलीकुरुते !

कामः—अयि कथं नाम मामेवमुपालभसे, यत्प्रसादाज्जगन्त्यानन्दमनुभवन्ति ।

रतिः—नैष आनन्दः, तदाभास एव, यं जगन्त्यद्य त्वद्वशंवदान्यनुभवन्ति ।
कथं नाम तत्र शुभः प्रमोदस्संपद्येत, यत्र नाहं रतिर्बद्धभावास्मि ।

त्वमद्य कोऽप्यनुमादो व्याधिर्वा जनानाम् । म्रियन्ते च जनास्त्वया
पराक्रान्ताः, यतो मन्ये, त्वमपि मार इति प्रथसे लोकेषु ।

(ततः प्रविशति कामस्य सखा मधुः)

कामः—सखे मधो, काले समागतं त्वया । अद्य वयस्यसाहाय्यशरणोऽस्मि ।
अकाण्डे प्रतीपतां गता प्रियतमा भूताविष्टेव तत्तत् प्रलपति, निन्दति
मां, मन्ये नानुयास्यति च मां मदीयजैत्रयात्रायाम् । एतस्यास्सान्त्वन-
भारः त्वयि न्यस्तः ।

(इत्युक्त्वा निष्क्रान्तः कामः)

मधुः—सखि ! किं करोतु तपस्वी तव कान्तः, यदि त्वं तस्य सामिधेनी
नानुगच्छसि ?

रतिः—कथं निर्लज्जं पापप्रवृत्तिषु साहाय्याय त्वमपि मां निमन्त्रयसे ?

मधुः—किमिदम्, अश्रुतपूर्वाः पापपुण्यविवेका निष्पतन्ति ते वदनात् ?
किमत्र पापम् ?

रतिः—अपेहि । अनुरूपो वयस्यस्त्वम् । नाहं सहे क्षणमपि तवावलोकनं,
सन्निकर्षं वा । तदाहमनुव्रता भविष्यामि मे भर्तुः, यदा स रक्षो
देवो भविता ।

मधुः—भगवान् मकरकेतनस्ते रक्षः ! मां पुनः कथं वर्णयिष्यति भवती ?

रतिः—वसन्त इति मृषा ते नाम । यतो न त्वया लोको वसति, किन्तु
म्रियत एव । सत्यं त्वं कालविशेषः ।

मधुः—भर्तारमपहाय च न जाने किं वा भवती विधिस्ततीति ।

रतिः—तपश्चरिष्यामि । अद्य तपस उद्युञ्जानामेव मां सखा ते विहन्ति
स्म । पश्य, इतस्समाधय उपविष्टास्मि ।

(इति समाधिमास्थिता रतिः । निष्क्रान्तश्च मधुः)

(प्रविशति कतिपयनिमेषानन्तरं नन्दी शिवगणेऽवन्यतमश्च)

नन्दी—यदा पितुरवमानेन प्रयुक्ता दक्षस्य कन्या भवपूर्वपत्नी सती योगवियु-
क्तदेहा पुनर्जन्मने शैलवधूं प्रपेदे, तदाप्रभृत्येव विमुक्तसङ्गः पतिः
पशूनामप्यपरिग्रहस्सन्, अकामोऽपि केनापि कामेन, स्वयं विधा-
तापि तपसः फलानां, स्वयं हिमाद्रेः प्रस्थे कठोरे तपसि वर्तते ।
स च स्वतपसोऽपि कठोरतरेण कुतोऽपि प्रवृत्तेन तपसा सहसा
भिद्यमानसमाधिराज्ञापयन्मां 'नन्दिन् ! कः कुत्रैवमस्माकमपि हीपद-
मादधानमनुत्तमं तप आतिष्ठत इति ज्ञात्वागच्छ' इति । तदा-
ज्ञानुवर्तिना च मया सर्वोऽपि हिमाद्रिः विचितः, आन्ता इतरे
पर्वताः, निपुणं निरीक्षितं च दण्डकादिवनेषु । तपः कुतः केवलभो-
गभूमौ देवलोके ? तथापि कयापि शक्त्या समाकृष्ट इत आगतो-
ऽहम् । मार्गितप्रायस्स्वर्लोकश्च । अयं च तपःशत्रोः प्रद्युम्नस्य
प्रासादः । हन्त ! कथमत्र किमपि ज्योतिस्तपति । एहि प्रविश्य
विलोकयावः ।

(उभौ निरूपयतः)

गणेष्वन्यतमः—भगवन्नन्दिन्, स्त्री हि तपस्यति ।

नन्दी—अहो !

पदं सहेत अमरस्य पेशलं

शिरीषपुष्पं न पुनः पतत्रिणः ।

तपः शरीरैः कठिनैरुपार्जितं

तपस्विनां दूरमघः करोत्यसौ ॥

सैषा मीनकेतनस्य महिषी भगवती रतिः । कथमियं भर्तुरन्तिक एव
वर्तमानाप्यद्यैवमेकाकिनी प्रसंख्याने प्रविष्टा । दुःशकमत्रैतस्यास्तपोऽग्निना
प्रदीप्ते स्थाने क्षणमपि स्थातुमस्माभिः । एहि निवेदयावो भगवत एव । मन्ये,
तमुद्दिश्यैव तपस्यत्येषा ।

(इति निष्क्रान्तौ)

(ततः प्रविशतः रतेश्चेष्टयौ धर्मसंवर्धनी अर्थसखी च)

धर्मसंवर्धनी—हृज्जे, अर्थसखि, नूनमत्युत्तमं तपस्तप्यते देव्या । अद्य
स्वर्लोकावीथीष्वटन्त्येवमेवं वार्ता अश्रौषम्—भूम्यां गृहिण्यो भर्तृपु
विमुखाश्शौचमातिष्ठन्ते । कामिन्यश्च त्यक्तकामकथा व्रतपरायणा
जाताः । उन्मादिन इव च भ्रमन्ति दरिद्राणगात्रा नायका इति ।

अर्थसखी—मया च श्रुतं, पण्याङ्गना अपि घनिष्वागतेष्वपि अनास्थाः पुराण-
श्रवणाय देवायतनानि गच्छन्तीति ।

धर्मस०—मन्ये सर्वमेतदस्त्वामिनो रतिमन्मथयोर्विप्रयोगेण, देव्यास्तपसा
च ।

अर्थस०—किमन्यदत्र कारणम् ? परन्तु न जाने, कदा वा देवी समाधेरु-
त्थास्यति, उपोषिता लोकाश्च सुखपारणां करिष्यन्तीति ।

धर्मस०—सखि, कोऽपि देव आगच्छतीव । भवितव्यं भगवता शशाङ्कशे-
खरेण ।

अर्थस०—सत्यम्, निटिलनयनो हर एव आयाति । एहि, इतोऽपसृत्य
स्थास्यावः ।

(इति किञ्चिदपसृत्य)

(प्रविशति भगवान् परमेश्वरः)

परमेश्वरः—इयं सा, यस्यास्तपो मदीयमपि तपो दूरमधःकृत्य, मामप्यत्रा-
कर्षत् । दुर्ललितस्य भर्तुः पापानां भार्या स्वयं प्रायश्चित्तं कुरुते ।
सैषा मदीयस्य आनन्दस्य विवर्तः, यं जना रतिमाहुः, यां च
दुर्विनीतः कामः बलात्साहचर्ये नियोजयितुं यतते, न शक्नोति च
तथा कर्तुम् ।

(दृष्ट्वा परं ज्योतिरुपारता रतिः अक्षिण्युन्मील्य पश्यति । पश्यति पुरश्च
तदेव परं ज्योतिः परमेश्वररूपेण)

रतिः — धर्मेणार्थेन मोक्षेण सामरस्यं दधाति यः ।

तादृक्कामस्वरूपाय नमो योगेश्वराय ते ॥

(इति नमस्करोति)

परमेश्वरः — अयि, किमर्थमेवं तप आदृतम् ?

रतिः — भगवन्, धर्मसंमोहे निपतितास्मि—

अधर्मे वर्तमानस्य भर्तुस्त्यागः किमिष्यताम् ।

उतैतत्साहचर्येण पाप एव निपत्यताम् ॥

परमेश्वरः — आयुष्मति ! न भर्तृपरित्यागः शोभते । नतरां शोभते पापसा-
हचर्यम् । तमनुप्रविश्य सान्त्वैरूपायान्तरैश्च कुशलया भार्यया उच्छृ-
ङ्खलं धावन्भर्ता निग्रहीतव्यः । लोहान्तरैः धातुमिश्र दूषितमिति न
हेम परित्यक्तव्यं, किन्तु पाकेन शोधयितव्यम् ।

रतिः — अनार्यमब्रह्मण्यमेष मे भर्ता चरति । तपस्विनः, पूज्यान्देवान्,
सतीश्च देवतोपमाः व्याकुलयति । वन्ध्या मे प्रार्थनाः । न जाने
कथं वायं शुद्ध्यतीति । सर्वमेव धातुपिण्डं, न किञ्चिदत्र हेमेति
भाति ।

परमेश्वरः — अलं नैराश्येन ।

रतिः — भगवत्स्वरूपमेव शरणम् ।

परमेश्वरः — जाते, यस्मिन् पापे जनः प्रवृत्तः, तत्रैव परां काष्ठां नीत्वा तत्
पापं विनाशयितव्यम् । यदेष ते भर्ता प्रजापतिं स्वसुतायां प्रेरया-
मास, यच्च ऋषीन् सन्तीश्च च्यावयति चारित्र्यात्, तत् फल्यु ।
तथाहं सन्दर्भं घटयिष्यामि, यथैष दुर्विदग्धो मय्येव निजास्त्रबलं
प्रकटयिष्यति । तदैष मदीयनिदिलाक्षिनिष्पतितेन वैराग्यमयतेजसा
दग्धः, भस्मनि निहितः, विद्रुतसर्वमलः, नवोदितार्क इव उद्योतमान
उत्थास्यति । तदा च तवानुरूपो भर्ता, ममाप्यनुकूलः प्रियस्सेवको

(ततः प्रविशतः रतेश्चेष्टयौ धर्मसंवर्धनी अर्थसखी च)

धर्मसंवर्धनी—हञ्जे, अर्थसखि, नूनमत्युत्तमं तपस्तप्यते देव्या । अथ स्वर्लोकवीथीष्वटन्त्येवमेवं वार्ता अश्रौषम्—भूम्यां गृहिण्यो भर्तृषु विमुखाश्शौचमातिष्ठन्ते । कामिन्यश्च त्यक्तकामकथा व्रतपरायणा जाताः । उन्मादिन इव च भ्रमन्ति दरिद्राणगात्रा नायका इति ।

अर्थसखी—मया च श्रुतं, पण्याङ्गना अपि घनिष्वागतेष्वपि अनास्थाः पुराण-श्रवणाय देवायतनानि गच्छन्तीति ।

धर्मस०—मन्ये सर्वमेतदस्मत्स्वामिनो रतिमन्मथयोर्विप्रयोगेण, देव्यास्तपसा च ।

अर्थस०—किमन्यदत्र कारणम् ? परन्तु न जाने, कदा वा देवी समाधेरुत्थास्यति, उपोषिता लोकाश्च सुखपारणां करिष्यन्तीति ।

धर्मस०—सखि, कोऽपि देव आगच्छतीव । भवितव्यं भगवता शशाङ्कशेखरेण ।

अर्थस०—सत्यम्, निटिलनयनो हर एव आयाति । एहि, इतोऽप्यसृत्य स्थास्यावः ।

(इति किञ्चिदपस्त्य)

(प्रविशति भगवान् परमेश्वरः)

परमेश्वरः—इयं सा, यस्यास्तपो मदीयमपि तपो दूरमधःकृत्य, मामप्यत्राकर्षत् । दुर्ललितस्य भर्तुः पापानां भार्या स्वयं प्रायश्चित्तं कुरुते । सैषा मदीयस्य आनन्दस्य विवर्तः, यं जना रतिमाहुः, यां च दुर्विनीतः कामः बलात्साहचर्ये नियोजयितुं यतते, न शक्नोति च तथा कर्तुम् ।

(दृष्ट्वा परं ज्योतिरुपारता रतिः अक्षिण्युन्मील्य पश्यति । पश्यति पुरश्च तदेव परं ज्योतिः परमेश्वररूपेण)

रतिः — धर्मेणार्थेन मोक्षेण सामरस्यं दधाति यः ।

तादृक्कामस्वरूपाय नमो योगेश्वराय ते ॥

(इति नमस्करोति)

परमेश्वरः — अयि, किमर्थमेवं तप आदृतम् ?

रतिः — भगवन्, धर्मसंमोहे निपतितास्मि—

अधर्मे वर्तमानस्य भर्तुस्त्यागः किमिष्यताम् ।

उतैतत्साहचर्येण पाप एव निपत्यताम् ॥

परमेश्वरः — आयुष्मति ! न भर्तृपरित्यागः शोभते । नतरां शोभते पापसा-
हचर्यम् । तमनुप्रविश्य सान्त्वैरुपायान्तरैश्च कुशलया भार्यया उच्छृ-
ङ्खलं धावन्भर्ता निग्रहीतव्यः । लोहान्तरैः धातुभिश्च दूषितमिति न
हेम परित्यक्तव्यं, किन्तु पाकेन शोधयितव्यम् ।

रतिः — अनार्यमब्रह्मण्यमेष मे भर्ता चरति । तपस्विनः, पूज्यान्देवान्,
सतीश्च देवतोपमाः व्याकुलयति । वन्ध्या मे प्रार्थनाः । न जाने
कथं वायं शुद्ध्यतीति । सर्वमेव धातुपिण्डं, न किञ्चिदत्र हेमेति
भाति ।

परमेश्वरः — अलं नैराश्येन ।

रतिः — भगवत्श्रवणमेव शरणम् ।

परमेश्वरः — जाते, यस्मिन् पापे जनः प्रवृत्तः, तत्रैव परां काष्ठां नीत्वा तत्
पापं विनाशयितव्यम् । यदेष ते भर्ता प्रजापतिं स्वसुतायां प्रेरया-
मास, यच्च ऋषीन् संतीश्च च्यावयति चारित्रात्, तत् फल्गु ।
तथाहं सन्दर्भं घटयिष्यामि, यथैष दुर्विदग्धो मय्येव निजास्त्रबलं
प्रकटयिष्यति । तदैष मदीयनिटिलाक्षिनिष्पतितेन वैराग्यमयतेजसा
दग्धः, भस्मनि निहितः, विद्रुतसर्वमलः, नवोदितार्क इव उद्योतमान
उत्थास्यति । तदा च तवानुरूपो भर्ता, ममाप्यनुकूलः प्रियस्सेवको

भविष्यति । युवयोश्च तदा शमस्तुष्टिश्चेति पुत्रः पुत्री च भविष्यतः ।
 अस्माकं मनसः प्रथमं रेतो ह्येतत्, यत्काममाहुर्लोकाः, सर्वस्या
 अपि सृष्टेर्बीजम् । तस्य शोधनमस्माकमवश्यंकार्यतया प्राप्तम् ।
 नाद्याप्नोमहेनमङ्गीकृतवान् । अरूपहार्यस्सन्, अनङ्गीकृत्यैव मत्स-
 त्रिधाने तमनुज्ञास्यामि । अशुद्ध एव कामः पुमर्थान्तराणामङ्गम् ।
 शुद्धः पुनरनङ्गः, अङ्गी, स्वयं परमः पुरुषार्थः ।

रतिः — अनुगृहीतास्मि भगवन् । अहमपि भर्तुर्नवावतारं प्रतिपालयन्ती तप-
 स्येवमेव वर्ते ।

परमेश्वरः — वर्तस्व वत्से । तपो हि परमं साधनं, तपो हि कुरुते सर्वं,
 तपो हि धारयति पृथिवीं, तपो हि लक्ष्मीः, तपो ह्यनन्दः ।
 किमितोऽप्याशास्यम् —

(भरतवाक्यम्)

ज्ञानाग्निपरिपूतो यः सर्वक्षेमैककल्पकः ।

स वः प्रकाशतां कामः मत्स्वरूपादनन्तरः ॥

(साञ्जलि रतिस्तिष्ठति । साभयहस्तं परमेश्वरः । पतति यवनिका)

॥ इति श्रीराघवशर्मणा विरचितं कामशुद्धिर्नाम एकाङ्कं रूपकम् ॥

“ महात्मा ”

डा० वे० राघवः

महात्मना महात्मनामनुत्तमा गतिर्गता ।

उत्सावि यन्न जीवता तनुत्यजास्तु तत्कृतम् ॥१॥

कृषविष्टं शाधयता पुण्ड्रप्ला येन वै जिता ।

ददताऽप्यपकारंभ्यो द्वेषो यस्य न कोऽप्यभूत् ॥२॥

रुद्रां संवस्यतो यस्य नासीदेव महानयम् ।

जायतामिन्नापि ह्यात्मा कारुण्यं यत्र पुष्कलम् ॥३॥

परपादासहृदये नास्मिन् वैष्णवकृपाणम् ।

निर्वृद्धा निरहङ्कारा यस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥४॥

एष तात्त्वावदेव देशांसेन आर्षे पुण्येऽपि भारते ।

नारुदवस्सर्वमिदं स महात्मा सुदुर्लभः ॥५॥

गीता गङ्गा^{तथा} गौरी गिरिशैत्यत्र ये पूजः।
 हित्वा गङ्गा नदी तेषु गङ्गा नदी नान्तिमः॥६॥

एकं कं गङ्गा पतदं शुभं नदी नदी
 यद्यपि न नदी नदी नदी नदी
 नदी नदी नदी नदी नदी नदी
 नदी नदी नदी नदी नदी नदी॥७॥

हित्वा तमात्मताप आर्जित भारतीय -
 स्वातन्त्र्यमोक्षमधिदेही नदी नदी नदी
 वा 'राम-रहीम' इति अपनू धृतशान्तिवर्तिः
 नदी नदी नदी नदी नदी नदी॥८॥

वस्तुस्थिति
 यत्र

एकः एक तद्गुणं चरमां विद्वेष धातुकां गुणिकाम्।
 विपरीतान्वाष्टीर्णः विद्वं हृदयं पुरैवास्य॥९॥

चक्रं ग्रामोद्धरो मद्यत्यागश्च हरिजनाभ्युदयः।

जाताववादविरामः सत्याभेदिन्यहिंसा च ॥१०॥

एतादृशां च भगवत्पादुपयं, तस्य शाश्वतोऽप्यात्मा।

पूजयते तद्वक्त्या तेन स देशश्च पूजितो ब्रूतम् ॥११॥

तद्व्यापे वोचेत्ततस्मिपि बद्धिपि तस्मारकं भवतम्।

वाहीतैशस्यापि किमेतद्वचनानुसारसत्यस्य ॥१२॥

भक्त्या सत्येन तपसा त्यागेन समभावतः।

भारता भारतां देशं कुरुता स्मारकं परम् ॥१३॥

मात्रे ब्रह्म वकीर्ताशु दुर्बलकुरुतात्मनः।

तद्वाक्याचरणाद्भक्तिस्तोत्रैर्वा चापधावत ॥१४॥

न प्रता द्वेषो हिंसाः कोऽपि न तस्यास्थि भस्म वा स्पृशतु ।
निन्दकचराश्च भुक्ताभिः प्रहसन्नामधुजा न कुर्वन्तु ॥ १५ ॥

बुद्धो बभूव सबभूव च जेसुकृस्तुः
गान्धयष्यभूत्स राममेव वदन् हताश्र्य ॥
शान्तिः कदा नत मृगात्वनिमित्तवश स्यात्
अहो भवेम च कदा नु महात्मनां नः ॥ १६ ॥

रात्रौ कुर्वन्त एव सौम्यं सर्वे देशसमा देवा ।
हे लोक यथा जेव ते गान्धिनो दर्शनं शृणु ॥ १७ ॥
अध्यात्मी चक्रेऽसौ क्रूरं कूर्तं च राज्यतन्त्रं यः ।
सत्याग्रहेण तपसा चाऽप्यचलांश्चाकृत्यामास ॥ १८ ॥

“सत्यानास्ते परो देवः जाऽहिंसातोऽप्युपासना ।
समत्वं परमा योगो बभूवो कं कुडुम्बकम्” ॥ १९ ॥

एष आदेश एषाऽवगुपदेशो महात्मनः ।
एषैव वेदापनिषद् “आहिंसेवैकतारकम्” ॥ २० ॥
परस्परं नाप्यहिंसन् वास्मैस्तद् गान्धेनोऽसितम्
रामराज्यं जगत्वास्तु रामगान्धेप्रसादतः ॥ २१ ॥

“ कामकोटीति कार्मणगृहीतमिवान्तरङ्गम् ”

श्रीकाञ्चीकामाक्षीस्तुतिः

‘ कविकोकिल ’ - ‘ सकलकलाकलाप ’ -

डाक्टर् वे. राघवेण

प्रणीता

७, श्रीकृष्णपुरं वीथी, रायपेट्ट

मद्रास-१४

१९६९

काञ्चयां कामकोटिपीठस्था श्रीकामाक्षी

“ कामकोटीति कार्मणगृहीतमिवान्तरङ्गम् ”

डा. वे. राघवः

उद्भाव्य तं तमति नाम जनित्रि मूढ-

चित्ते मनोरथचयं विवशोऽद्य मत्तः ।

स्मेरं समुद्रहृदुदोषदयावलो-

माधावमीक्षितुमहो कथमाननं ते ॥ १ ॥

काञ्चीति कामनयनाधरणीति काम-

कोटीति चेतसि मुहुरसयन् परोक्षम् ।

हृष्यत्तनुर्द्रुतमनाः परिलीनवृत्ति-

राधावमद्य कथमम्व तवाङ्घ्रिमीम् ॥ २ ॥

तां ते सुधारसकिरस्मितमञ्जरीं त्व-

दापाटलोष्ठपुटरङ्गनटीं मुहुश्च ।

आपाद्य चेतसि तया हृतचेतनोऽह-

माधावमीक्षितुमिमां कथमम्व काञ्चीम् ॥ ३ ॥

* इतः प्रायश्चत्वारिंशद्वत्सरेभ्यः पूर्वं यूना सता मया यदा तत्प्रथमतया काञ्ची, तत्र कामाक्षी, अस्मदाचार्याश्च साक्षात्कृताः, तदानीमेते द्वाविंशतिः श्लोकाः कृताः । नाद्यावधि मुद्रिताः ॥

पीयूषनाडयति जीवकलायते नः

मूकं विरिञ्चयति शङ्करत्यबोधम् ।

अत्युच्चमुच्चमिति किं किमुदीक्ष्य मात-

राधावमीक्षितुमहो तव हासविद्याम् ॥ ४ ॥

कल्याणकन्दममृताम्बुधिफेनरेखा

प्रस्तावना त्रिजगदद्भुतकान्तिलास्ये ।

लावण्यचन्द्रसुषमाप्रथमांशुकः त-

दाधावमीक्षितुमहो कथमुत्स्मितं ते ॥ ५ ॥

सा मातरुत्स्मितकला मम मानसान्ते

दृष्टोदया मृदु निरस्य तमः, ततान ।

विश्रामशान्तमुदमीक्षितुमुत्सुकस्ता-

माधावमद्य कथमम्ब तवोपकण्ठम् ॥ ६ ॥

बोधं ददाति महतीं विदधाति शान्तिं

सौख्यं दिशत्यमितमुत्स्मितदर्शनं ते ।

इत्याप्तवाक्यविवशीभवदुत्कचित्त-

माधावमद्य कथमम्ब पुरीं तवेमाम् ॥ ७ ॥

मन्दं तदुत्स्मितमये तव मातरुद्य-

त्ते मय्यनुग्रहवचः कृतमित्युदीक्ष्य ।

त्वत्सन्निधेः प्रमुदि वेगविकृष्यमाणः

आधावमद्य कथमम्ब विशालवीक्षे ॥ ८ ॥

एकाम्रनाथमयि दासयितुं तवेयं

दूता मृदुस्मितकला ह्यभिसार्यमाणा ।

उत्कल्पयन्निति बहु स्मितदृष्टितर्षा-

दाधावमद्य कथमम्ब तवोपश्लयम् ॥ ९ ॥

अन्तर्हृदुत्तनिसर्गसमस्तजीव-

प्रेम्णो बहिः प्रसृमरं परिवाहमम्ब ।

साक्षात्समीक्षितुमहो करुणां तवाक्ष्णो-

राधावमत्र कथमद्य करालवेगः ॥ १० ॥

कामाक्षि चेतसि जनित्रि तदा तदा मे

प्रादुर्भवंस्तव दयातुमुलो दृगन्तः ।

न प्रापि वर्णयितुमेव दरिद्रवाच-

श्चित्तं परं मुदि समुत्सुकयन्नतीव ॥ ११ ॥

द्रक्ष्यामि किन्नु दयमानविशालवीक्षां

काञ्च्यां तव प्रशमिताखिलभेदखेदाम् ।

उत्कण्ठितश्चिरमिति प्रवलं समीप-

माधावमद्य तव देवि मदालसाक्षि ॥ १२ ॥

कलोलिनीव रतिरुद्भवितेव जीव-

प्रेमेन्दुकान्तिरखिलेश्वरि ते दयेक्षा ।

मां यक्षिणीव विचकर्ष चिराय वेगा-

दाधावमद्य तदिमां भवतीं दिदृक्षुः ॥ १३ ॥

कालाम्बुवाहति वितसहदां, जडानां

चित्सफूर्तिसौधरसति स्वरुणान्तनेत्रि ।

त्वत्का कृपेति बहु बह्मिजृम्भिताशः

आधावमीक्षितुमहो तव लोचनान्तम् ॥ १४ ॥

ध्यायंश्चिराय तव शीतललोचनान्त-

च्योतत्कृपां प्रथितबोधकवित्वदात्रीम् ।

स्तब्धं जडं स्तिमितमेव समाहितोऽह-

माधावमम्ब रसनाय दृशाद्य तस्याः ॥ १५ ॥

जीवातुधारति मरन्दमनोज्ञगन्ध

मेदस्विकाव्यरचनास्विति कीर्तिमस्याः ।

श्रुत्वा त्वदीयनयनान्तवहद्दयायाः

आधावममम्ब कथमद्य जवेन काञ्चीम् ॥ १६ ॥

मातः स्मिताभिशिशिरं करुणोर्मिलाक्षं

कामाक्षि वक्त्रमनिशं हृदि भावयंस्ते ।

स्तैमित्यमापममृताब्धिषु लाल्यमानः

प्राप्तेऽद्य मय्यलसताम्ब कथं प्रसादे ॥ १७ ॥

मातः स्मितानि मयि ते विहृतिं विधास्य-

न्त्यार्द्रा लसिष्यति दृशां सरणिस्तथेति ।

अत्याशया बत तवान्तिकमागतोऽहं

हन्त प्रसीद सरसं न कथं तवास्यम् ॥ १८ ॥

मातः स्मितं क तव तत्, तव किं दृगन्ते

कोलाहलं न विदधाति कृपोग्रपूरः ।

स्मेरेण वक्त्रशशिना कुरु मे विकासं

दृष्टीस्तरङ्गय शिवे दयमानकोणाः ॥ १९ ॥

काञ्चीति मूकमुखरीकृतिलब्धवर्ण-

कारुण्यवीचिलदृशां विह्वलस्थलीति ।

सर्वज्ञपीठनगरीति च किञ्च काम-

कोटीति कर्मणगृहीतमिवान्तरङ्गम् ॥ २० ॥

किं नैनमापतितमङ्घ्रियुगे त्वदीये

कामाक्ष ते शिशिरयन्त्यलसस्मितानि ।

भग्ने कथं मयि पतन्ति नवाद्य मातः

ताम्रत्विषस्तव दृशः करुणावहन्त्यः ॥ २१ ॥

शीलं विशोध्य जगज्जननि प्रकृष्ट-

बोधं विधेहि दिश भक्तिमनश्चरां मे ।

अप्यम्य भावधनमादृतचारुरूप-

मुद्बोधयाशु मयि देवि वचोविलासम् ॥ २२ ॥

“ कामकोटीति कार्मणगृहीतमिवान्तरङ्गम् ”

श्रीकाञ्चीकामाक्षीस्तुतिः

To
Dr. E. V.
Sitzar Vaid-
26/6/69

‘ कविकोकिल ’ - ‘ सकलकलाकलाप ’ -

डाक्टर् वे. राघवेण

प्रणीता

७, श्रीकृष्णपुरं वीथी, रायपेट्ट

मद्रास-१४

१९६९

काञ्चयां कामकोटिपीठस्था श्रीकामाक्षी

“ कामकोटीति कार्मणगृहीतमिवान्तरङ्गम् ”

डा. वे. राघवः

उद्भाव्य तं तमति नाम जनित्रि मूढ-

चित्ते मनोरथचयं विवशोऽद्य मत्तः ।

स्मेरं समुद्रहृददोषदयावलोक-

माधावमीक्षितुमहो कथमाननं ते ॥ १ ॥

काञ्चीति कामनयनाधरणीति काम-

कोटीति चेतसि मुहू रसयन् परोक्षम् ।

हृष्यत्तनुर्दुतमनाः परिलीनवृत्ति-

राधावमद्य कथमम्य तवाङ्घ्रिप्रसीम ॥ २ ॥

तां ते सुधारसकिरस्मितमञ्जरीं त्व-

दापाटलोष्ठपुटरङ्गनटीं मुहुश्च ।

आपाद्य चेतसि तया हृतचेतनोऽह-

माधावमीक्षितुमिमां कथमम्य काञ्चीम् ॥ ३ ॥

* इतः प्रायश्चित्तवारिंशद्वत्सरेभ्यः पूर्वं यूना सता मया यदा तत्प्रथमतया काञ्ची, तत्र कामाक्षी, अस्मदाचार्याश्च साक्षात्कृताः, तदानीमेते द्वाविंशतिः श्लोकाः कृताः । नाद्यावधि मुद्रिताः ॥

पीयूषनाडयति जीवकलायते नः

मूकं विरिञ्चयति शङ्करत्यबोधम् ।

अत्युच्चमुच्चमिति किं किमुदीक्ष्य मात-

राधावमीक्षितुमहो तव हासविद्याम् ॥ ४ ॥

कल्याणकन्दममृताम्बुधिफेनरेखा

प्रस्तावना त्रिजगदद्भुतकान्तिलास्ये ।

लावण्यचन्द्रसुषमाप्रथमांशुकः त-

दाधावमीक्षितुमहो कथमुत्स्मितं ते ॥ ५ ॥

सा मातरुत्स्मितकला मम मानसान्ते

दृष्टोदया मृदु निरस्य तमः, ततान ।

विश्रामशान्तमुदमीक्षितुमुत्सुकस्ता-

माधावमद्य कथमम्ब तवोपकण्ठम् ॥ ६ ॥

बोधं ददाति महतीं विदधाति शान्तिं

सौख्यं दिशत्यमितमुत्स्मितदर्शनं ते ।

इत्याप्तवाक्यविवशीभवदुत्कचित्त-

माधावमद्य कथमम्ब पुरीं तवेमाम् ॥ ७ ॥

मन्दं तदुस्मितमये तव मातरुद्य-

त्ते मय्यनुग्रहवचः कृतमित्युदीक्ष्य ।

त्वत्सन्निधेः प्रमुदि वेगविकृष्यमाणः

आधावमद्य कथमम्ब विशालवीक्षे ॥ ८ ॥

एकाम्रनाथमयि दासयितुं तवेयं

दूती मृदुस्मितकला ह्यभिसार्यमाणा ।

उत्कल्पयन्निति बहु स्मितदृष्टितर्षा-

दाधावमद्य कथमम्ब तवोपश्ल्यम् ॥ ९ ॥

अन्तर्हृदुत्तटनिसर्गसमस्तजीव-

प्रेम्णो बहिः प्रसृमरं परिवाहमम्ब ।

साक्षात्समीक्षितुमहो करुणां तवाक्ष्णो-

राधावमत्र कथमद्य करालवेगः ॥ १० ॥

कामाक्षि चेतसि जनित्रि तदा तदा मे

प्रादुर्भवंस्तव दयातुमुलो ह्यगन्तः ।

न प्रापि वर्णयितुमेव दरिद्रवाच-

श्चित्तं परं मुदि समुत्सुकयन्नतीव ॥ ११ ॥

द्रक्ष्यामि किन्नु दयमानविशालवीक्षां

काञ्च्यां तव प्रशमिताखिलभेदखेदाम् ।

उत्कण्ठितश्चिरमिति प्रबलं समीप-

माधावमद्य तव देवि मदालसाक्षि ॥ १२ ॥

कल्लोलिनीव रतिरुद्भवितेव जीव-

प्रेमेन्दुकान्तिरखिलेश्वरि ते दयेक्षा ।

मां यक्षिणीव विचकर्ष चिराय वेगा-

दाधावमद्य तदिमां भवतीं दिदृक्षुः ॥ १३ ॥

कालाम्बुवाहति वितप्तहृदां, जडानां

चित्सफूर्तिसौधरसति स्वरुणान्तनेत्रि ।

त्वत्का कृपेति बहु बह्वभिजृम्भिताशः

आधावमीक्षितुमहो तव लोचनान्तम् ॥ १४ ॥

ध्यायंश्चिराय तव शीतललोचनान्त-

च्योतत्कृपां प्रथितबोधकवित्वदात्रीम् ।

स्तब्धं जडं स्तिमितमेव समाहितोऽह-

माधावमम्ब रसनाय दृशाद्य तस्याः ॥ १५ ॥

जीवातुधारति मरन्दमनोज्ञगन्ध

मेदस्विकाव्यरचनास्विति कीर्तिमस्याः ।

श्रुत्वा त्वदीयनयनान्तवहदयायाः

आधावममम्ब कथमद्य जवेन काञ्चीम् ॥ १६ ॥

मातः स्मिताभिशिशिरं करुणोर्मिलाक्षं

कामाक्षि वक्त्रमनिशं हृदि भावयंस्ते ।

स्तैमित्यमापममृताब्धिषु लाल्यमानः

प्राप्तेऽद्य मय्यलसताम्ब कथं प्रसादे ॥ १७ ॥

मातः स्मितानि मयि ते विहृतिं विधास्य-

न्त्यार्द्रा लसिष्यति दृशां सरणिस्तथेति ।

अत्याशया बत तवान्तिकमागतोऽहं

हन्त प्रसीद सरसं न कथं तवास्यम् ॥ १८ ॥

मातः स्मितं क तव तत्, तव किं दृगन्ते

कोलाहलं न विदधाति कृपोऽप्रपूरः ।

स्मेरेण वक्त्रशशिना कुरु मे विकासं

दृष्टीस्तरङ्गय शिवे दयमानकोणाः ॥ १९ ॥

काञ्चीति मूकमुखरीकृतिलब्धवर्ण-

कारुण्यवीचिरुदृशां विहृतिस्थलीति ।

सर्वज्ञपीठनगरीति च किञ्च काम-

कोटीति कर्मणगृहीतमिवान्तरङ्गम् ॥ २० ॥

किं नैनमापतितमङ्घ्रियुगे त्वदीये

कामाक्ष ते शिशिरयन्त्यलसस्मितानि ।

भग्ने कथं मयि पतन्ति नवाद्य मातः

ताम्रत्विषस्तव दृशः करुणावहन्त्यः ॥ २१ ॥

शीलं विशोधय जगज्जननि प्रकृष्ट-

बोधं विधेहि दिश भक्तिमनश्चरां मे ।

अप्यम्य भावघनमादृतचारुरूप-

मुह्योधयाशु मयि देवि वचोविलासम् ॥ २२ ॥

DR. V. RAGHAVAN, M.A., PH.D.
Professor of Sanskrit
UNIVERSITY OF MADRAS
MADRAS-5

7. SRI KRISHNAPURAM STREET,
ROYAPETTAH, MADRAS-14
Phone: 85091

.....31.10.68

To Mr. L. Sathya Narayana

In confirmation of
what I told you in person, in
1968, or 27th :

Enclosed is an account
of my back ground

The original title of
"Annapamānālikā Dhānyam"
of Tolstoy is "A Grain As Big
As a Hen's Egg".

Re. Tolstoy, his Estate.
Green 707 etc. You consult
the Biography of Tolstoy mentioned
in the foregoing translation

Also enclosed is an
account of my Mutter-
pramāṇa (Mūṣhita Carita
Mata Karva).

Kṛti means Kīrtana
or song or prabandha, a
song; in a special sense,
it is a high-class artistic
creative composition as contra-

with a mere recitative
song.

DR. V. RAGHAVAN

Born: 22nd August 1908 at Tiruvarur, Tanjore District, Madras State, India.

School Education: Board and Government High School, Tiruvarur.

Passed S.S.L.C. 1924 with Chemistry and Botany as Special subjects and Sanskrit as IIInd Language.

Stood first in English among the successful candidates at the S.S.L.C. Public Examination and secured a prize for the same. Was leading sportsman of the school and took medals in many tournaments. Studied Sanskrit at home in traditional style with Pandit Appaswami Sastrigal of Sengalipuram and Sri Narayana Vajapeyar of Tiruvalangadu.

College Education: Presidency College, Madras. Passed Intermediate (1925-27) with Ancient History, Logic and Sanskrit, with distinction in all the three subjects.

Sanskrit Hons. (M.A.) 1927-30. Studied Nyaya Vaisesika and Sankhya-Yoga as special subjects besides Comparative Indo-European Philology and other general subjects in Sanskrit, under Mr. Prof. S. Kuppaswami Sastri, M.A., I.E.S.; pursued also study of Kavya and Nyaya with other traditional Pandits like Rishiyur Santanam Iyer. Passed in First Class with First Rank and x Five Gold Medals.

While at College, got the Visvanatha Sastri and Narasinhachari Prizes for English and Sanskrit Essays at the College and the Valmiki Day Essay Prizes and the Sanskrit ~~Oratorical~~ Oratorical Contest Gold Medal at the Sanskrit Academy, Madras.

Sarasvati Mahal Library, Tanjore: 1930 July to December:

Superintendent, in-charge of the New Descriptive Catalogues of Sanskrit manuscripts of the Library.

Research Scholarship & Ph.D. : 1931 September - 19³5: Worked as Madras University Research scholar under Mr. Prof. S. Kuppaswami Sastri on the voluminous unpublished manuscript Srngara Prakasa of King Bhoja and wrote his Thesis on the same and on its valuation by Profs. Sylvain Levi, F.W. Thomas and A.B. Keith, was awarded the Ph.D. Degree by the University of Madras.

New Catalogus Catalogorum, University of Madras:

1935 November started work on the New Catalogus Catalogorum as a Research Assistant and has continued that work up to date.

Lecturer, Reader & Professor, University of Madras:

1939, Junior Lecturer

1948, Senior Lecturer in charge of the Department.

1950 Reader & Head of the Department.

1955, Professor & Head of the Department.

Foreign Tour and work abroad: (a) 1953-54, Toured Thirteen countries

of Europe, visiting University Centres of Sanskrit and allied Studies, Institutes, Museums and Libraries; lectured and also catalogued 20,000 manuscripts in the unsurveyed collections in different countries of Europe and wrote a book "Sanskrit and Allied Indological Studies in Europe", (University of Madras,

(b) 1958 Visited U.S.S.R. on a Government of India Indological Delegation; visited Oriental Institutes, Libraries & Manuscripts collections.

(c) 1962-63 Visited Nepal twice for work on the Mss. Collection of the Bir Library and National Library, Kathmandu.

(d) 1964 Toured United States on a Leadership Invitation of the State Department; and visited leading University Centres, Libraries etc. lectured and surveyed manuscripts collections in U.S.

(e) 1964 Toured Japan, Phillipines, Viet-Nam, Cambodia, Thailand and Malaysia.

Universities: Has been connected with several Indian Universities as Member of Boards of Studies or other special Experts' Committees and Examiner: Has been Member of several Special Committees of the University Grants Commission.

Promotions of Sanskrit: 1956 appointed by Government of India as Member of the SANSKRIT COMMISSION set up for reporting on the condition of Sanskrit learning in the country and recommending steps to promote and improve the same; toured the country in this capacity and visited numerous Sanskrit Institute and Mss. Libraries. 1956: Member of the CENTRAL SANSKRIT BOARD set up by the Education Ministry for the promotion of Sanskrit Studies. Member of INDOLOGY COMMITTEE OF THE MINISTRY and Correspondent for the Rare Texts Edition Scheme of the Ministry for Publication of Sanskrit Mss. Catalogue.

1963-66 Chairman of the CENTRAL SANSKRIT INSTITUTE (Kendriya Sanskrit Vidya Pitha) set up by the Ministry of Education.

1964 - Invited to deliver the First Convocation Address to Sri Kameshwar Singh Sanskrit University, Darbhanga and set forth the character, nature and work of Sanskrit University.

Sanskrit Manuscripts: Apart from being engaged on the work of the New Catalogue Catalogorum, has visited and examined numerous collections of Mss. in public and private possession in the country. For Education Ministry, prepared a scheme for publication of Mss. Catalogues with Central ~~ex~~ Government assistance and has been correspondent of the Scheme.

1959, worked on the Manuscripts Committee of UGC. for visiting manuscripts collections in University centres and recommending proposals for similar promotion of Mss. - work in University centres. Participated in organising the Education Ministry Seminar in 1963 on Mss. and Textual criticism and brought a book on the occasion 'Mss. Catalogues, Editions (Govt. of India. Toured Europe, U.S.S.R., U.S. Japan and S.E. Asia, surveyed Mss collections there and prepared inventories of uncatalogued collections (1953-54, 1957, 1964).

Visited Kathmandu twice to advice the Nepal Govt. on the Mss. in the Bir & National Libraries at the instance of the Indian Aid Mission.

Learned Institutions & Research Projects: Member and Secretary,
Kuppuswami Sastri Research Institute. Formerly Secretary and
now Vice-President, Sanskrit Academy, Madras.
Member, Supervising Research and Publication, Sanskrit
Education Society, Madras.
Member, Advisory & Editorial Committee, Adyar Library, Madras.
Member, All-India Oriental Conference.
Joint Secretary, Samskrita Visva Parishad, Bombay
Member, B.O.R.I., Poona.
Member, Linguistic Society of India.
Member, Asiatic Society of Bengal, Calcutta.
Member, Indian P.E.N.
Member, Indian Institute of World Culture, Bangalore.
Member, Royal India, Pakistan, Ceylon Society, London.
Member, Editorial/Advisory Committee, New Sanskrit Dictionary,
Deccan College Research Institute, Poona-6.
Member, Purana Project, All-India Kashiraja Trust, Banaras.
Member, The Indian Advisory Committee of the American Institute
of Indian Studies, Poona-6.
All India Oriental Conference: As General Secretary from 1951 to 1959.

Contributed to the toning up and development of the work of the
Conference and its publications.

1959. Vice-President. 1960-62: President.

Government of India, Ministry of Education: Member of Central Advisory
Board of Archaeology; Gazetteer Revision Committee; Executive
Committee of National Commission for Co-operation with Unesco.
Committee for Central Institute of Indology.
Committee for Scholarships in Music and for selecting Artistes
for foreign delegations.

Ministry of Information & Broadcasting: Special Advisor for Sanskrit
for All India Radio. Advisory Board (Music) for AIR.

Advisory Committee of the Publications Division.
Other Govt. Committees: Philatelic Bureau for advising of Ministry of
Posts & Telegraphy on special stamps for Kalidasa, Tyagaraja etc.
Panel for Screening of Obscene Literature, Ministry of Finance.

The National Academies: Member from inception of its General Council and Convenor of the Sanskrit Board of the Sahitya Akademi. Also Member of its Executive Council for some terms. Member of General Council and Executive Committee, almost from inception, of the SANGEET NATAK AKADEMI and also its publication and other Sub-Committee; and of the State Auxiliary, Madras State Sangita Nataka Sangham.

Other autonomous bodies set up by Education Ministry:

The National Book Trust.

The Indian Institute of Advanced Studies, Simla.

Other Art-Bodies: Secretary, Music Academy, Madras.

Member, Sangeet Natak Akademi & National School of Drama, Delhi.

Vice-President, Bharatiya Natya Sangh, Delhi.

President, the Madras Natya Sangh.

President, Sanskrita Ranga, Madras.

Member, All-India Kalidasa Festival Committee, Ujjain.

Art Purchases Committee, Ministry of Education.

Editing: Journals, Serials and Periodic Publications:

Journal of the Music Academy, Madras, From Vol. V. 1936 onwards;

Journal of Oriental Research, Madras (from Vol. XIV, onwards).

The Sanskrita Pratibha, Sahitya Akademi.

The Sanskrita Ranga Annual, Madras.

The Malayamaruta, Central Sanskrit Institute, Tirupati

The Publication of Kuppaswami Sastri Research Institute and Music Academy, Madras.

The Madras University Sanskrit Series.

Member of the Editorial/Advisory Committee of the Annals of Oriental Research, University of Madras.

The Adyar Library Bulletin, Madras

Purana Bulletin.

Sangeet Natak, Delhi.

International Conferences: Attended the International P.E.N. Dublin 1951

Attended the International Music Education Conference of Unesco, Brussels, 1953

Attended the International Union of Orientalists, Paris, 1953.

Attended the Association of British Orientalists, Edinburgh, 1964.
Attended the Annual Meeting of the American Oriental Society,
New York, 1964.

~~Thx~~ Attended the Association for Asian Studies, Washington, 1964.
Attended the Annual Meeting of the American Philosophical
Society, Philadelphia, 1964.

Attended the International Society for the History of Religion,
New York, 1964.

Attended XVI International Congress of Orientalists, New Delhi
1964. - Member of the Organising Committee.

Recognitions & Awards : "KAVIKOKILA" for his poetic composition in
Sanskrit and ~~XXXXXXXXXXXX~~ "SAKALA-KALA-KALAPA" for his versatile
talents in and contributions to different branches of study,
both conferred by His Holiness Sri Sankaracharya of Kanchi
Kamakoti Pitha.

P.V. Kane Gold Medal for distinguished Indological work by the
Asiatic Society, Bombay.

Ecole Francaise d' Extreme-Oriental, Paris: Honorary Membership.

The Noble Order of St. Martin; Austria: Hony. Membership and
Gold Medal for distinction in Arts and Sciences.

All India Oriental Conference: Elected President, Classical
Sanskrit Section, XV Session, Bombay, 1949.

Elected Fine Arts & Technical Sciences Section XIX Session,
University of Delhi, 1959.

Elected General President XXIIst Session, Srinagar, Kashmir, 1961.

"PADMA-BHUSHAN" - Republic Day Award from the President of India,
January 1962.

Fellowship of the Sangeet Natak Akademi (National Academy of
Music, Dance & Drama), 1964.

Invited by Govt. of India (Ministry of Information & Broadcasting)
to deliver the Patel Memorial Lectures.

SAHITYA AKADEMI PRIZE for Sanskrit Research for his book Bhoja's
Srngara Prakasa, 1966.

His contribution in the form of separate books, larger or small,
Number 70 and Papers in various Journals, Periodical publications and
special volumes, over 700.

“महीपो मनुनीतिचोलः”

डाक्टर वे. राघवः

अमृतवाण्यां मुद्राण्य प्रकाशितः

“ KING MANUNITI CHOLA ”

The following verses present a story from the legends of the renowned Chola Kings of Tamilnad. There is scarcely a Tamil child who will not recount with bated breath this story of the terrible righteousness of King Manu-niti-chola of Tiruvarur.

*Tiruvarur (in Tanjore District), one of the ancient Chola Capitals, famed in the annals of Tamil history and culture, was being ruled over by king Manu-niti-kanda-chola, so named because of the rigour with which he maintained law and righteousness, not swerving from the path laid down by Manu. He had established a bell at the entrance to his palace, which any being in his kingdom, wanting justice to be done or grievance to be redressed, could freely approach and ring, and to whose call the king immediately responded.

One evening the King's son, the young Prince, while going round the main streets of the Town in his chariot, ran over a calf ; the mother cow rang the bell at the King's palace ; the King issued forth, saw the tragedy and decreed that the Prince should pay with his life for the rash drive ; accordingly the chariot was driven over the Prince, who cheerfully laid down his body for the ordeal. Pleased at King Manuniti's unparalleled enforcement of righteousness, God Tyagaraja, Patron-Deity of Tiruvarur, manifested Himself, revived both the calf and the Prince, and blessed them all.

The story has been sung and dramatised in old Tamil opera-compositions ; the Periapuranam of the 12th century which narrates the lives of the Saivite Saints

speaks of this Tiruvarur story ; in an inscription dated 28.D. 1123 of Parakesari Vikramachola's time, one Palayur Udayan Banaraja describes himself as a descendant of the person who was minister to Manu Chola at the time when the King sentenced his son to death for crushing a calf. In the Ceylonese Buddhistic chronicle, Mahavamsa, the story is found and the Tamil Chola King figuring in it is given the name Elara.

At Tiruvarur itself a beautiful monument presenting the tragic story in stone stands to this day on the North-east end of the Tyagaraja Temple, and a photograph of the same is reproduced here.

V. Raghavan.

Sculpture of the Car running over the Prince
at the North-East Gate of the Tyagaraja Temple
at Tiruvarur

॥ महीपो मनुनीतिचोलः ॥

डाक्टर् वे. राघवः

(१)

चोलभूमिषु कवेरजाकरो-

ल्लालितासु कमलापुरे^१पुरा ।

आरराज मनुनीतिचोल इ-

त्यारुययार्थयुनयावनीपतिः ॥१॥

तत्पुरे सदभिधे कदाचन

व्योम्नि पाटलितपश्चिमानने ।

विप्रमज्जनजलाहतिध्वना-

२विन्दिगालयतटेषु सर्पति ॥२॥

उद्भवत् पथि पश्चिमे^३ ध्वनिः

प्रावृषेण्यवनघोषमेदुरः ।

सद्य एव दहशे रयोत्तमः

सान्ध्यमेव इव जङ्गमो जवी ॥३॥

व्योमचारिभिरिवोद्धृताङ्घ्रिभिः

फेनिलाननमहो तुङ्गभैः ।

मुक्तरश्मि परिमत्तयन्तृकं

खे व्यखेलि मरुदेणमन्निभैः ॥४॥

1. Tiruvarur. 2. Indiralaya=Kamalalaya, the huge tank at Tiruvarur. 3. On the west main car street.

एष राजसुत इत्युदीरणा-

रम्मिपौरवदनेभ्य उद्ययौ ।

दाहणो हृदयदारणो रवः

स्तम्भिता नतिममुद्धृताः कराः ॥५॥

मग्नानां तुरगैर्दिवि स्थितं

प्रोच्चचाल पतयालुशेखरः ।

‘क्रीन्कृतै’ रपि रथाङ्गमन्वयो

घट्टिताश्च परितः परस्परम् ॥६॥

वाष्पपूष्पटलावृतानन-

स्पन्दशून्यजनतानिरीक्षिनः ।

भ्रान्तमूढवदनो रथात्क्षणत

स्थापितात्स युवराडवातरत् ॥७॥

पथ्युदग्रमुदि विपुतो ललन्

कोऽपि चक्रमुखपातपेपितः ।

तर्णकोऽङ्ग ददशे ह्यधोऽग्रं

रक्तपङ्कगतमांसपिण्डकः ॥८॥

गोपुरेऽरयजवेन नर्तिता

वानराः किलकिलाश्च तत्यजुः ।

तच्च वैशसमिवेक्षितुं स्वगैः

स्वै समेत्य बलनैरभूयत ॥९॥

1. The western temple tower on that street which is full of monkeys and over which birds always hover in the evenings.

सान्ध्यसञ्चरणमोदनिर्गतः

पथ्यवाप्तशिशुघातकश्चितः ।

सन्नसन्नतविवर्णिताननः

साश्रुकम्पजनशून्यवीक्षितः ॥

तं पुरोगतचर्छिं स वत्सकं

नेक्षितुं प्रभुगसौ युवप्रभुः ।

संकुचद्वष्टदश्रुहाणितः

पादचारमभिसौषकं गतः ॥१०-११॥ (युग्मकम्)

(२)

धरणीतलवैशासं त्विदं

स्तिमिता वीक्ष्य परस्परं ततः ।

कथयन्त इवात्मनश्शुचं

व्यमिलन्नृत्तगणा नमःपथे ॥१॥

मनुनीतिमहीपतिर्निशा-

मुखनृत्यत्तमलापुरेश्वरम् ।

समुपास्य, निरीक्ष्य कर्म च

प्रथमं याममभूदनिद्रितः ॥२॥

उपशान्तपुरीदिगुद्वलद्-

गुरुहुम्नामशृणोत्तदा नृपः ।

क्रमशश्च गतां सुतारतां

निमिषेण स्वगृहं समागताम् ॥३॥

परिवर्तितकन्धराकुल-

क्षितिपश्रोत्रगुगेऽपतत् क्षणात् ।

निजसौघबहिःप्रतिष्ठिताद्

ऋतवण्टानिलयान्महाध्वनिः ॥४॥

“विषये मम जन्तुरल्पकोऽ-

व्यपयोदत्तदलेन पीडितः ।
वृ

स्वयमेत्य ममालयं स्पृशे-

द्यदि घण्टामिह कल्पितां मया ॥

अपि निश्चयवृद्धय तं क्षणाद्

व्यवहारं परिशोधयाम्यहम् ।”

इति कल्पितया हि घण्टया

स नृपोऽगान्मनुनीतिसत्प्रथाम् ॥५-६॥ (युग्मकम्)

ऋतबोधकघण्टिकाध्वने-

र्बहिरेत्य क्षितिपोत्तमः पुरः ।

पशुमुन्मुखकृष्टघण्टिका-

गुणमालोक्य गृहान्निव्रजत् ॥७॥

भृशफेनिललम्बितास्यया

स गवानीयत पश्चिमायनम् ।

समुपेत्य च गोपुगाग्रतः

कुरुणं प्रैक्षि गवा स भूपतिः ॥८॥

स गवा सह सीददन्तरः

प्रवहद्वाष्पझरः पुरो नृपः ।

निजसुनुरयं व्यलोक्य-

द्भ्यलज्जाव्यसनैरिवाचलम् ॥२॥

(३)

पाश्चात्यषण्टापथमेत्य तस्थौ

निष्पन्दगात्रा जनता प्रमाते ।

अवाक्यमन्योन्यमवेक्षमाणा

रोमाश्चमापन्निराजकृत्ये ॥१॥

गतेऽहि तद्वैशसदृष्टचसोढा

द्रुतं गतः प्रातरिदं भविष्यत् ।

प्रपञ्चक्षुस्सुनुरामसोढा

स गोपुरेणावृत एव तस्थौ ॥२॥

कृपाणधाराव्रतवृच्च मूषो

नैवोदपश्यन्मनुनातिचोलः ।

मुखं स्वपुत्रस्य न वाश्रु पौर-

शुद्धान्तमन्त्रयाननतः प्रवाहि ॥३॥

श्रत्यागेशसंस्थानमुखो महीपः

क्षणं निमीलयास्यविकारिवर्णः ।

यावत्स्थितस्तवदुपाहरत् स्वं

1. Owing to the high temple wall and the higher tower here, it takes a long time for the morning sun-light to fall on this street.

2. Tyagaraja, the deity at Tiruvarur.

देहं धारय्यां युवराट् प्रसन्नः ॥४॥

उन्मुक्तमर्माच्छ्रुदप्रनादाः

स्वहस्तविक्षिप्तमुखं जनौघाः ।

न सेहिरे कर्णयुगं पुरस्ता-

त्प्रस्थाप्यमाने रथधर्मराजे ॥५॥

क्षणात्समृद्धावितुरङ्गमोग्रः

संवर्तमेघप्रमद्योग्रघोषः ।

रथो व्यपागान्मनुनीतिसूनो-

देहोपरि स्वं प्रकटय्य मारम् ॥६॥

(४)

नाद्यापि धौरुदिनानि गतानि शान्ति

नाद्यापि तस्य नृपतेर्लघु मानसं वा ।

सुद्यः पपात नभसः कुसुमप्रवृष्टिः

काप्याविरास महनीयसुधांशुशोभा ॥१॥

वत्सेन स्वपदान्तेन स नृपः,

सा गौर्निजोधोमुखा-

धावद्वत्सयुता, जनाश्च परमा-

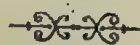
नन्दान्तरङ्गैस्सह ।

मध्येनन्दनसूनसौरममहं

साम्बं समाविर्भव-

त्स्मेरास्यं वन तृष्टुश्च सकला-

स्त्यगप्रसन्नं महः ॥२॥

By the Same Author

The New Catalogus Catalogorum

Bhoja's Sringara Prakasa
Some Concepts of Alankara Sastra
Number of Rasas

Anandaranga Champu
Mudrarakshasa Nataka Katha
Snushavijaya
Aryasatakavyakhya
Sringaramanjari

Rasalila
Kamasuddhi
Phalguna
On the Banks of the Cauvery
Gopa Hampanna
Svarajyaketu
Mahatma
Devabandi Varadaraja

Dr. Raghavan's Contribution to
Contemporary Sanskrit Literature

Dr. Usha Satya Vra

One of the most prolific and gifted
writers of the contemporary period Dr. Raghavan
has written almost in all branches of liter-
ature. He is a brilliant scholar, an inces-
sant and an original thinker. He is
no less a creative writer. His poems have
won him the title of Kavitakavila. His
poems have a command for him a power-
ful literature. His plays have achieved
a to-day and all. His last combination
writing, of the scholar and the creative
writer, of the thinker and the poet that
has been one of the most re-
markable personalities of the twentieth century.

Among his poems there is one long poem,
Mahakavya, on the life and Kritis of
Muktaswami Dikshitar one of the Treasures of
Sanskrit literature apart from Sanskrit
poems - all published in various issues
of the Sanskrit Pratibha, an English
periodical or the Sanskrit Akademi of which
he is the Editor. It is a long poem,
on Mahakavya, that has earned for him
the insignia of Kavitakavila from His Holiness
Tangalaguru Shankaracharya of Karmakoti
Puram. Dr. Raghavan has also translated
many poems of other languages
into Sanskrit. Some three of these have
been published in the Sanskrit Pratibha
poems such as For Translators or adaptation
Dr. Raghavan has picked up such well known
pieces as Keats' La Belle Dame Sans
Merveil, Gray's Ode to Spring and
Hosea Russell's Posterior Adios. In his trans-
lation Dr. Raghavan has been very faithful
to the original, yet very true to the spirit
of the original. He has also translated
Keats' La Belle Dame Sans Merveil and
does not have any feeling for the
original composition. By way of illustration
the following is a sample of his translation
of Keats' La Belle Dame Sans Merveil.

20
ॐ नमो भगवते वासुदेवाय
॥ १ ॥
ॐ नमो भगवते वासुदेवाय
॥ २ ॥

By the Same Author

The New Catalogus Catalogorum

Bhoja's Sringara Prakasa
Some Concepts of Alankara Sastra
Number of Rasas

Anandaranga Champu
Mudrarakshasa Nataka Katha
Snushavijaya
Aryasatakavyakhya
Sringaramanjari

Rasalila
Kamasuddhi
Phalguna
On the Banks of the Cauvery
Gopa Hampanna
Svarajyaketu
Mahatma
Devabandi Varadaraja

I met a Lady in the woods,
 Full beautiful - a fairy's child,
 Her hair was long, her foot was light,
 And her eyes were wild.

एवं सुन्दरं वयं
 गिरिमुखे पल्लवमिव प्रसन्नम् ॥

निःशिरसं सुन्दरवदनं
 सुखं वाचं वन्दे सदा ॥

She found me roots of helish sweet,
 And home yielded and mauna dew,
 And sure in language strange she said,
 "I love to see thee!"

In ~~the~~ Madhugiri, an adaptation of
 T. Gray's 'Ode on an Spring', he allows his
 Muse to soar high - and in result is
 glorious. His adaptation is a masterpiece
 in comparison to the original. The Garg
 skeleton of an old poet puts on flesh
 at the hands of our author and is clothed in
 an expression which is sweet and charming.
 Compare the following old lines
 in English:

Base as some waters' frothy brine
 In its own mud shall sit and sink
 I for a sea reclined in rest shall stay
 With our author's more luxuriant
 form lines in Sanskrit:

वसति सदा मृगं वनं जलं शयने -

सुखं वाचं वन्दे सदा निःशिरसं सुन्दरवदनम् ॥

निःशिरसं सुन्दरवदनं सुखं वाचं वन्दे सदा ॥

एवं सदा वन्दितं मनः सदा सुखम् ॥

Dr. Raghavan's keenness of eye is
 shown in his 'Tolstoy Havillagudal' ca. The inspiration
 for this was provided by the legend of
 Green Stick (Havillagudal) noticed by
 Dr. Raghavan when he went to see Tolstoy's
 tomb in Esniapoly in Republic of U.S.S.R.
 when he went to see it in 1958. He was so
 inspired that he signed to compose the
 poem there and then. The legend of
 Green Stick is:

The early life of Dr. Raghavan's poem is
 'Tolstoy Havillagudal' ca. The inspiration
 for this was provided by the legend of
 Green Stick (Havillagudal) noticed by
 Dr. Raghavan when he went to see Tolstoy's
 tomb in Esniapoly in Republic of U.S.S.R.
 when he went to see it in 1958. He was so
 inspired that he signed to compose the
 poem there and then. The legend of
 Green Stick is:

PUBLICATIONS OF DR. V. RAGHAVAN

PUBLICATIONS OF DR. V. RAGHAVAN
Professor of Sanskrit, Madras University, Madras
No. 7, Srikrishnapuram St., Royapettah, Madras-14.

1. The New Catalogus Catalogorum, Pt. I. 1949. Revised Edn. 1968.
University of Madras, Madras-5.
(A complete Register of Sanskrit and allied works and Authors
with lists of their manuscripts in India and abroad and edns.)
- 2,3,4. -do- Vol. II 1966; Vol. III, 1967; Vol. IV, 1968.
5. The Indian Heritage: An Anthology of Sanskrit literature in
Translations - sponsored by Unesco 1957. Indian Institute of
World Culture, Bangalore - Now on its 3rd edition.
6. Bhoja's Srngara Prakasa, Parts I & II, 1940, 1943. Complete
Revised publication 1963 (1000 pages).
7. The Number of Rasas. 1940. Adyar Library, Madras, 2nd Edn. 1967.
8. Some Concepts of Alankara Sastra. 1942. Adyar Library, Madras.
9. The Mahabharata (Condensed version, Translated with Notes etc.)
1935 - G.A. Natesan & Co., Madras.
10. The Bhagavata (Condensed Version, Translated with Notes etc.)
1937 - G.A. Natesan & Co., Madras.
11. Prayers, Praises and Psalms. Compiled from Sanskrit and Trans-
lated with Notes and indices 1939. G.A. Natesan & Co., Madras.
12. Sanskrit and Allied Indological Studies in Europe 1957, Madras
University, Madras-5.
13. Yantras or Mechanical Contrivances in Ancient India. 2nd Revised
edition 1955. Indian Institute of World Culture, Bangalore.
14. The Social Play in Sanskrit, 1953. Indian Institute of World
Culture, Bangalore.
15. Love in the Poems and Plays of Kalidasa, 1955. Indian Institute
of World Culture, Bangalore.
16. Modern Sanskrit Writings, 1956. Adyar Library, Madras. Also in
Contemporary Indian Literature, 1957, Sahitya Akademi, New Delhi.
17. The [~]Sushaviyaya of Sundararaja Kavi. Edited with Original Comment-
ary, 1944. University of Madras, Madras-5.
18. Aryasatakavyakhya, a new original Sanskrit Commentary, Poona, 1944.
19. Mndrarakshasa Natakakatha of Mahadeva. Edited with critical Intro-
duction & Appendices. 2nd Edn. 1948. Sarasvati Mahal Library,
Tanjore.
~~Language and Literature - Madras University, Madras.~~
-do- New History of the Indian People, Vol. II, New Delhi.
Literary Criticism, Drama, Dance, Music - Encyclopaedia, American
Sanskrit Literature, Music, Dance: Revised Indian Gazetteer,
New Delhi.
Indian Poetry, Dictionary of Poetry and Poetics, New York.
Cultural Heritage of India, R.K. Mission, Institute of Culture,
Calcutta.
Numerous articles in the Tamil Encyclopaedia, Madras.

I met a Lady in an old house,
Full beautiful - a fairer's child.
Her hair was long, her foot was light,
And her eyes were wild.

अन्दं स्वार्थं दत्तं मे
 गिरिमय-फलं विप्रसूतपात्रं २०॥
 विप्रसूतपात्रं स्वार्थं दत्तं मे
 स्वार्थं दत्तं मे २०॥

She found me hosts of helish sweet,
And home yielded and manna dew,
And sure in language strange she said,
"I love to see thee!"

In ~~the~~ Madrugada an adaptation of T. Gray's tale on an spring, he allows his Muse to soar high - and in result is glorious. His adaptation really transcends the original achievement on an original. The elegy skeleton agreed old poet put on flesh as in the old poem, and to be called in an expression of one's own and charming. Compare the following old three lines in English:

Basal part of a water's reedy brine
water in a mud shall sit and turn
(the water is declined as per the scale)
water in a mud shall sit and turn
from lines as follows:

कस्तूर रत्नी रत्नुरनि वदन् । जिह्वा शब्देन =
 नूजायितं मुनिना वो । जिह्वा कस्तूरपालाया ।
 चिन्तो यगूहन रसेन सुरतं शब्दान्
 एषोऽथ दीपयित्वने मनः प्रदद्यात् ॥

[illegible]

The earlier of Dr. Raghavan's poems 'Tolstoy Hambilagudal' ca: The inspiration for this was provided by the legend of the Green Stick (Hambilagudal) noticed by Dr. Raghavan ~~when he went to see~~ Tolstoy's tomb in Esneapoly in Republic of U.S.S.R. when he went to see it in 1958. He was so inspired by the sight that he composed the verses there and then. The legend of the Green Stick is:

42.01.28-2.01.28: 04 11.08

PUBLICATIONS OF DR.V. RAGHAVAN
Professor of Sanskrit, Madras University, Madras
No.7, Srikrishnapuram St., Royapettah, Madras-14.

1. The New Catalogus Catalogorum, Pt.I, 1949. Revised Edn. 1968.
University of Madras, Madras-5.
(A complete Register of Sanskrit and allied works and Authors
with lists of their manuscripts in India and abroad and edns.)
- 2,3,4. -do- Vol. II 1966; Vol.III, 1967; Vol.IV, 1968.
5. The Indian Heritage: An Anthology of Sanskrit literature in
Translations - sponsored by Unesco 1957. Indian Institute of
World Culture, Bangalore - Now on its 3rd edition.
6. Bhoja's Srngara Prakasa, Parts I & II, 1940, 1943. Complete
Revised publication 1963 (1000 pages).
7. The Number of Rasas. 1940. Adyar Library, Madras, 2nd Edn. 1967.
8. Some Concepts of Alankara Sastra. 1942. Adyar Library, Madras.
9. The Mahabharata (Condensed version, Translated with Notes etc.)
1935 - G.A. Natesan & Co., Madras.
10. The Bhagavata (Condensed Version, Translated with Notes etc.)
1937 - G.A. Natesan & Co., Madras.
11. Prayers, Praises and Psalms. Compiled from Sanskrit and Trans-
lated with Notes and indices 1939. G.A. Natesan & Co., Madras.
12. Sanskrit and Allied Indological Studies in Europe 1957, Madras
University, Madras-5.
13. Yantras or Mechanical Contrivances in Ancient India. 2nd Revised
edition 1955. Indian Institute of World Culture, Bangalore.
14. The Social Play in Sanskrit, 1953. Indian Institute of World
Culture, Bangalore.
15. Love in the Poems and Plays of Kalidasa, 1955. Indian Institute
of World Culture, Bangalore.
16. Modern Sanskrit Writings, 1956. Adyar Library, Madras. Also in
Contemporary Indian Literature, 1957, Sahitya Akademi, New Delhi.
17. The [~]Sushavijaya of Sundararaja Kavi. Edited with Original Comment-
ary, 1944. University of Madras, Madras-5.
18. Aryasatakavyakhya, a new original Sanskrit Commentary, Poona, 1944.
19. Mudrarakshasa Natakakatha of Mahadeva. Edited with critical Intro-
duction & Appendices. 2nd Edn. 1948. Sarasvati Mahal Library,
Tanjore.
~~Language and Literature - History and Theory, New Delhi.~~
-do- New History of the Indian People, Vol.II, New Delhi.
Literary Criticism, Drama, Dance, Music - Encyclopaedia, American
Sanskrit Literature, Music, Dance: Revised Indian Gazetteer,
New Delhi.
Indian Poetry, Dictionary of Poetry and Poetics, New York.
Cultural Heritage of India, R.K. Mission, Institute of Culture,
Calcutta.
Numerous articles in the Tamil Encyclopaedia, Madras.

PUBLICATIONS OF DR. V. RAGHAVAN
Professor of Sanskrit, Madras University, Madras
No. 7, Srikrishnapuram St., Royapettah, Madras-14.

1. The New Catalogus Catalogorum, Pt. I. 1949. Revised Edn. 1968.
University of Madras, Madras-5.
(A complete Register of Sanskrit and allied works and Authors
with lists of their manuscripts in India and abroad and edns.)
- 2,3,4. -do- Vol. II 1966; Vol. III, 1967; Vol. IV, 1968.
5. The Indian Heritage: An Anthology of Sanskrit literature in
Translations - sponsored by Unesco 1957. Indian Institute of
World Culture, Bangalore - Now on its 3rd edition.
6. Bhoja's Srngara Prakasa, Parts I & II, 1940, 1943. Complete
Revised publication 1963 (1000 pages).
7. The Number of Rasas. 1940. Adyar Library, Madras, 2nd Edn. 1967.
8. Some Concepts of Alamkara Sastra. 1942. Adyar Library, Madras.
9. The Mahabharata (Condensed version, Translated with Notes etc.)
1935 - G.A. Natesan & Co., Madras.
10. The Bhagavata (Condensed Version, Translated with Notes etc.)
1937 - G.A. Natesan & Co., Madras.
11. Prayers, Praises and Psalms. Compiled from Sanskrit and Trans-
lated with Notes and indices 1939. G.A. Natesan & Co., Madras.
12. Sanskrit and Allied Indological Studies in Europe 1957, Madras
University, Madras-5.
13. Yantras or Mechanical Contrivances in Ancient India. 2nd Revised
edition 1955. Indian Institute of World Culture, Bangalore.
14. The Social Play in Sanskrit, 1953. Indian Institute of World
Culture, Bangalore.
15. Love in the Poems and Plays of Kalidasa, 1955. Indian Institute
of World Culture, Bangalore.
16. Modern Sanskrit Writings, 1956. Adyar Library, Madras. Also in
Contemporary Indian Literature, 1957, Sahitya Akademi, New Delhi.
17. The [~]Sushaviyaya of Sundararaja Kavi. Edited with Original Comment-
ary, 1944. University of Madras, Madras-5.
18. Aryasatakavyakhya, a new original Sanskrit Commentary, Poona, 1944.
19. Mudrarakshasa Natakakatha of Mahadeva. Edited with critical Intro-
duction & Appendices. 2nd Edn. 1948. Sarasvati Mahal Library,
Tanjore.
20. Anandaranga Vijaya Champu of Srinivasa Kavi. Edited with histori-
cal Introduction and an original Sanskrit Commentary, 1948.
French Indological Institute, Pondicherry.
21. Anaramandana of Krishna. Edited with critical Introduction, 1950.
Deccan College Research Institute, Poona.
22. Srngaramanjari of Akbar Shah. Edited with Critical Introduction
and plates 1951. Dept. of Archaeology, Hyderabad (Deccan)
23. Sahendra Vilasa of Sridhara - Venkatesa, Edited with Critical
Introduction, 1952. Sarasvati Mahal Library, Tanjore.

24. Cola Campu of Virupaksha Kavi. Edited with Introduction, 1958
Sarasvati Mahal Library, Tanjore.
25. Paryantapanchasika of Abhinavagupta. Edited with Introduction
1947. University of Madras, Madras.
26. Nrttaratnavali of Jayasenapati. Edited with Critical Introduc-
tion, Govt. Oriental Mss. Library, Madras, 1968.
27. Sarvadevavilasa. Edited with critical Introduction, 1958.
Adyar Library & Research Centre, Madras-20.
28. Agamadambara of Jayanta - Mithila Institute, Dharbanga (Joint)
1967.
29. Natakalakshanaratnakosa of Sagarahandin. Translated with Notes
Jointly with Dr. Myles Dillon, Dublin, & Dr. Murray Fowler,
Wisconsin. American Philosophical Society, Philadelphia - '6.
30. Some Lost Rama Plays. Annamalai University, 1961.
31. India, Today & Tomorrow. Sanskrit Rendering. National Book
Trust, New Delhi, 1961. Central Sanskrit Board, Education
Ministry, New Delhi.
32. Sanskrit Literature. Publication Division, New Delhi 1961.
33. The Present Position of Vedic Recitation and Sakhas. 1962.
34. The Religion of the Hindus (Joint), New York.
35. Manuscripts, Catalogues, Editions. Ministry of Education,
New Delhi, 1963.
36. Indological Studies in India, Motilal Banarsii Dass, Delhi, 1964.
37. Spiritual Heritage of Tyagaraja (Joint) R.K. Mission, Madras,
1957. 2nd Edition 1966
38. Sources of Indian Tradition (Joint) Columbia University, 1958.
39. Sanskrit Commission Report (Joint) Government of India, 1958.
40. Upeyanamaviyeka, Adyar Library, 1957.
41. Kalidasa, Publication Division, Govt. of India, 1966.
42. The Great Integrators: Saint Singers of India. Patel Memorial
Lectures; Publications Division, Govt. of India, New Delhi, 1966
43. Has Contributed Chapters or Sections to the Following Volumes:
Sanskrit Literature and Literary Criticism - Encyclopaedia of
Literature, New York, 1946..
Language and Literature - Mauryan Period, New Delhi.
-do- New History of the Indian People, Vol. II, New Delhi
Literary Criticism, Drama, Dance, Music - Encyclopaedia, American
Sanskrit Literature, Music, Dance: Revised Indian Gazetteer,
New Delhi.
Indian Poetry, Dictionary of Poetry and Poetics, New York.
Cultural Heritage of India, R.K. Mission, Institute of Culture,
Calcutta.
Numerous articles in the Tamil Encyclopaedia, Madras.

44. Has edited:

37 Volumes of the Journals of the Music Academy, Madras.

20 Volumes of the Journal of Oriental Research, Madras.

And the Publications of the Sanskrit Department of the Madras University, The Kuppuswami Sastri Research Institute, the Music Academy, Madras and the Samskrita Ranga, Madras.

Editor of the Sanskrita Pratibha, National Academy of Letters, New Delhi.

45. Several Sanskrit hymns with English and Translations and Introductions.

46. Composer in Sanskrit of several poems and plays, short and long: Prekshanakatravi, Kamasuddhi, Rasalila, Vimukti, Muttuswami Dikshita Caritra Mahakavya, Anarkali etc.

47. Writer in Tamil of Several short stories, Skits, Playlets and essays; and also author of a book on Bharata Natya (Jointly), a volume of stories from Kathasarit Sagara and one volume of original short stories (Varalakshmi vratam and other stories).

48. Author of about 700 papers in various Learned Periodicals.

oooOoooo

अद्यतनं सुभाषितम्

अबद्धं पठित्वा कुचोद्यं करोति

प्रलोक्य प्रकुप्य स्वपक्षे विपक्षान्

प्रहृष्टस्त्विदानीं तथानुष्ठितेषु ।

विपक्षेषु रुष्टो रुन्मत्यमूनं भोः

अबद्धं पठित्वा कुचोद्यं करोति ।

(सप्टेंबर) गोर्वाणीतः

डॉ. के. रा. जोशी, एम. ए., पीएच्. डी., साहित्याचार्यः

प्रा. दि. वि. वराडपांडे, एम्. ए.

वर्षम् २०, अंकः २१-२२] नागपुरम्, शनिवारः, दिनाङ्कः ३-१०-७०, सोम आश्विन ११, शके १८९२ [वार्षिकं मूल्यम् रु. ६

वार्ता - विहारः

माध्यमिक-संस्कृत-शिक्षणम्

शिक्षातज्ज्ञानां सभया सम्मतः
प्रस्तावः

पुणे-नगरे डॉ. रा. ना.
दाण्डेकरैः (टि. म. विद्यापीठे
दि. १२-९-७०) पारितः प्रस्तावः
अद्यो दीयते । —

महाराष्ट्रराज्ये माध्यमिक-
शिक्षणे एकसूत्रतासिद्धये सद्यः
कालानुकूलं नवशिक्षा-विधानार्थं
च शासनस्य शिक्षाविभागेन वर्ष-
द्वयात् प्राक् श्वेतपत्रिका एका
प्रकाशिता । तद्विषये जनतायाः
शिक्षणसंस्थानां, तज्ज्ञानां च अभि-
प्रायाः सर्वत्र परिसंवाद-परिपत्-
वृत्तपत्र-चर्चाद्वारा प्रकटीभूताः ।
तदनु ऐषमः वर्षारम्भे शासनस्य
एतद्विषयकं नीतिधोरणं प्रसिद्धि-
गतम् । तदनुसारं निकट-भविष्यति
कार्यान्वयं कर्तुं योजनाम् निश्चेतुं
प्रयत्नाः प्रचलन्ति ।

अनया योजनया माध्यमिक-
शिक्षणात् संस्कृतस्य स्थानं सर्वथा
नष्टं भविष्यति । तत् न सर्वांगीण-
शिक्षणदृष्ट्या हानिकरं मन्यामहे ।
संस्कृतस्य अध्ययनं महत्त्वशीलम्
इति सर्वमान्यम् एव । सा हि
भारतस्य सांस्कृतिकी भाषा ।
भारतस्य राज्यघटनायाम् अपि
तस्याः मान्यता निविष्टा । महा-
राष्ट्रस्य कृते संस्कृतस्य अध्ययनं
मराठी भाषायाः अध्ययने अतीव
उपकारकं मन्यामहे । तदर्थं महा-
राष्ट्रगतेषु माध्यमिकविद्यालयेषु
संस्कृताध्यापनस्य — वैकल्पिकी
भवतु-सुविधा अस्यावश्यकी । इति
मनसिकृत्य तत्रस्य भाषाध्ययनम्
अधोदत्त-पद्धत्या योजयितुं सूच-
यामः —

‘ किं तन्नवीकृतिरहस्यरसायनं ते ’*

डॉक्टर वे. राघवः

आकन्यमातुहिनशैलमगच्छमम्ब
पश्यन् प्रविस्तृतिमिमां निबिडाद्भुतां ते ।
घन्यामि भारतधरित्रि! जनित्रि! यत् त्व-
दङ्गे ललन्ति पृथुले बत वत्सकोटयः ॥१॥

उच्चावचं शिशुतया मुहुरम्ब वत्सा
एते मिथः कलहरोदनपीडनाद्यैः ।
लिन्दन्ति मूर्तिमपि ते व्रणयन्ति चित्तं
क्षान्तिस्तवाङ्गं कियती? परिपासि सर्वाङ्गि ॥२॥

कालाब्धि-बुद्बुदसदृक्षपुराण तत्त-
देशप्रजाचरितशीलनशालिविज्ञाः ।
त्वां वीक्ष्य वीक्ष्य विरमन्ति न विस्मयात् ते
किं तन्नवीकृतिरहस्यरसायनं ते ॥३॥

का ते प्रभा भगवतीह मुखारविन्दे
कालप्रताप-परिपक्वम-दीप्तलक्ष्मीः ।
यस्यामुदारगहनं स्मितमेतदन्त-
रध्यात्मचित्तसुखबहिर्लसितं तवाम्ब ॥४॥

* नचिरात् आकन्याकुमारि आ च सिन्धुशैलं यात्रां कृतवता
मया भगवतीं भारतीं भूमिं तस्याश्चरितं चानुध्यायता तस्या
दुरूहामजराभरतीं मधिकृत्य रचिता इमे श्लोकः ।

† अखण्डस्य भारतस्य पाक-भारतत्वेन द्विषाखण्डः ।

१. मराठी (मातृभाषा वा) छात्रः संस्कृतं ग्रहीतुं (अवरा)
(उच्चा) २. आंग्ली (उच्चा) स्वतंत्रः तिष्ठेत् । सर्वेषु च विद्या-
३. हिंदी (मराठी अवरा) अथवा लयेषु संस्कृतं शिक्षकः आवश्यकः
संस्कृतम् । अनया योजनया इच्छुकः स्यात् प्रस्तावस्य अस्य कार्यान्व-

याथं डॉ. दाण्डेकराणाम् अध्य-
क्षत्वे समितिः एका नियुक्ता
अस्ति ।

देशभक्तयोः स्मरणम्

मप्ताहे अस्मिन् आक्टोबर-
मासस्य द्वितीये दिनाङ्के महात्मनः
गान्धेः तथा च श्री. लालबहादुर
शास्त्रिणः जन्मदिवसः आपनति ।
आधुनिक-भारतस्य राजनीती
द्वयोः अपि देशभक्तयोः योगदानम्
अविस्मरणीयम् एव । तयोः
पावनं स्मरणं संस्कृत-महोपनिषदस्य
पवित्रं कर्तव्यम् । यतः भारतस्य
सांस्कृतिकम् ऐक्यम् एकात्मता च
तथा एव रक्षितं तिष्ठति इति
द्वयोः अपि देशभक्तयोः सम्मतम् ।

अरबानां नेत नासेरः मृतः

महान्तं विषादं दुःखं च अनुभ-
वन्ति जागतिकराज - कारण-
निरताः जनाः अकालिकेन निधनेन
अरबनेतुः सेनापति-नासेरस्य ।
स हि आंग्लानां यूरोपीयानां च
सार्वभौमाक्रमणस्य बलवान् प्रभावी
च निरोद्धा भारतीयानाम्
अनन्तरः । मुस्लिमः अपि राज-
कारणे स्वतंत्रः निर्भयः अयं नेता
सुवेक्ष-कुल्यागते संघर्षे अविचाल्यः
अतिष्ठत् । पॅलेस्टाइन-विषये
च आमरणं सुस्थिरः । अरबरा-
ष्ट्राणां नेतृत्वे स लु अद्वितीयः
एव । भावनाञ्जलिः अर्प्यते
तस्मै ।

निलंजं प्रभुत्वप्रदर्शनम्

उत्तरप्रदेशे महामन्त्रिणः श्री.
चरणसिंहात् त्यागपत्रम् निष्कृत्य
राष्ट्रपतेः शासनम् उद्घोषयता
राज्यपालेन लोकतन्त्रे संविधान-
विरोधि लज्जास्पदं प्रभुत्वप्रदर्शनं
कृतम् इति बुद्धनेता राजगोपाला-
चार्यः प्रतिपादितवान् ।

संस्कृतं संस्कृतेभूतम् ।

संस्कृत-भवितव्यम्

संवत् २०२६ आश्विन शुक्ल ३

तावदेव प्रतिष्ठा स्याद् भारतस्य महीतले ।

जानामृतमयी यावत् सेवते सुरभारती ॥

माध्यमिक-विद्यालयेषु संस्कृत-विषयः

महाराष्ट्र-शासनेन बहुतराणि उचितानि कार्याणि शिक्षण-क्षेत्रे महाराष्ट्रे कृतानि । तदर्थं महाराष्ट्रस्य शिक्षा-मन्त्री कार्यचतुरः देशहितदर्शी श्री. मधुकरराव चौधरी-महा-शयः शिक्षणे आस्थाशीलानां सर्वेषाम् आदरपात्रं वर्तते । अपि च स्वशिक्षामन्त्रिणा कृतां योजनां पुरस्कर्तुं बद्धपरिकरं महा-राष्ट्रशासनं मुख्यमन्त्रिणा श्रीवसन्तराव-नाईक-महाशयेन अनुगृहीतं, वित्तमन्त्र्यादिभिश्च समर्थितं नितरां धन्यवादार्हम् । महाराष्ट्रशासनेन पुरा किल शिक्षणश्वेतपत्रिकां प्रकाश्य नूतनाः एव आशाङ्कुराः जनमनस्सु निर्मिताः आसन् । तत्र संस्कृत-भाषायाः राष्ट्रजीवने स्थानम् अभिलक्ष्य संस्कृत-प्रोत्साहनं क्रियेत इति आश्वासनं लब्धपदम् आसीत् । तदर्थं विविधैः जनैः स्वयोजनाः श्वेतपत्रिकाविषये शासनाय समर्पिताः ।

अनुचिता त्रिभाषा शिक्षणनीतिः

परं तदनन्तरं मन्त्रिमण्डलेन या भाषाविषये शिक्षानीतिः औरङ्गाबादनगरे उद्घोषिता, तदनु सर्वत्र महाराष्ट्रे समानः पाठ्यक्रमः अस्तु इति पूर्वमाध्यमिक-विद्यालयेषु पाठनीये पाठ्यक्रमे संस्कृत-विलापः कृतः । तेन नाना भयगङ्गाः जनमनसि उत्पन्नाः सन्ति । पुरा खलु विदर्भेषु मिश्रसंस्कृतरूपेण संस्कृतं पूर्वमाध्यमिक-विद्यालयेषु अपि अध्याप्यते स्म । यत्र यत्र प्रयोगः अयं प्रारब्धः तत्र तत्र विद्यार्थिनः वाक्संस्कारं, भाषाशुद्धिं, कंचित् जीवनसंस्कारं च अपठित-संस्कृतानां विद्यार्थिनां तुलनया समधिकम् अधिगच्छन्तीति बहुभिः मुख्या-ध्यापकैः अयं प्रयोगः समर्थितः । परं सर्वत्र समानः पाठ्यक्रमः इति पश्चिम-महाराष्ट्रवर्तिनं पाठ्यक्रमम् अनुसृत्य शासनेन विदर्भेषु स्थिता इयं संस्कृत-व्यवस्था दूरीकृता । अपि च पश्चिम-महाराष्ट्रे उत्तर माध्यमिक-विभागे स्थितां संस्कृत-व्यवस्थां नवीने पाठ्यक्रमे दूरीकृत्य विदर्भपाठ्यक्रम-सदृशी योजना प्रचार्यते इति उभयतः पाथा रज्जुः संस्कृत-कण्ठे निबद्धा । उत्तर माध्यमिक-विभागे मातृभाषा-संवलितः कश्चित् संस्कृताध्ययन-क्रमः विदर्भेषु आसीत् परं सोऽपि इतः परं नश्येत् इति संस्कृत-जीवितं माध्यमिकविद्यालयेषु सर्वथा संशयितं संपन्नम् ।

साहित्य-परिचयः

श्रीनरसिंह-विजयचम्पूः

विद्वद्भ्यः श्रीनरसिंह-शास्त्रि-विरचितां श्रीनरसिंह-विजयचम्पूः पुरस्कुर्वन्तः वयं किमपि प्रसीदामः । प्रायः संस्कृतसाहित्ये चम्पूवाङ्मयम् अधुना दुर्लभदर्शनम् । सुललितपद्येन सह रुचिरं गद्यविलसितं यत्र शोभते तादृशं चम्पूवाङ्मयं संस्कृत-साहित्यस्य विशेषः । अस्मिन् ग्रन्थे अनुबन्धरूपेण श्रीकैलासनाथस्तुतिः,—महेशावलम्बाष्टकम्, देवीस्तुतिः, श्रीकैलासनाथसमर्पणम्, श्रीमीनाक्षीसुन्दरेश्वरस्तुतिः, आत्मगीता, इति लघूनि षट्स्तोत्राणि भक्तजनानन्दकारीणि तिष्ठन्ति ।

श्रीनरसिंहविजयचम्पूः पूर्वोत्तर-काण्डरूपेण द्वौ भागौ स्तः । पूर्वकाण्डे हिरण्यकशिपोः उत्पत्तिं निरूप्य ब्रह्मदेवतः वरप्राप्तिपर्यन्तः कथाभागः । उत्तरकाण्डे च प्रह्लादस्य जन्म, विद्याभ्यासः, विष्णुभक्तिः, हिरण्यकशिपुद्वारा तस्य वधोद्यमः, श्रीनरसिंहप्रादुर्भावः, हिरण्यकशिपुवधः इत्यादयः कथा-विषयाः सुनिरूपिताः । विशेषतः उत्तरकाण्डं रमणीयतरं प्रतीतम् । कानिचित् उदाहरणानि गद्यपद्ययोः उदाहरामः । पदलाङ्कित्यम् अत्र कमनीयं भासते ।

(शेषः तृतीयपृष्ठे)

संस्कृते अनवधानं दुर्दशाकारणम्

इयं परिस्थितिः विषमा वर्तते । अनेन सुबुद्धिषु जनेषु क्षोभः । अतः मुम्बापुर्यां नागपुरे च प्रतिनिधिरूपेण संमान्यानि शिष्टमण्डलानि मुख्यमन्त्रिणं शिक्षामन्त्रिणं च दृष्टवन्ति । उभावपि संस्कृते शासनस्य अनवधानं राष्ट्रहिते बाधकं स्याद् इति स्वीकृतवन्तौ । स्वयं शिक्षामन्त्री तु अद्य संस्कृते अनवधानम् अग्रे एक-सहस्रवर्ष-पर्यन्तं देशे दुर्दशाये कल्पेत इति घोषितवान् इति वृत्तपत्रेषु प्रसिद्धम् ।

डॉ. मिराशीमहाशयानां योजना स्वीकार्या

एवंगते महाराष्ट्र-मन्त्रिमण्डलं पुनर्विचारं स्वनीतेः कृत्वा विधानसभायाः अग्रिमे अधिवेशने पारयितुम् अभिलषिते शिक्षण-विधेयके समुचितं सुधारं कुर्याद् इत्याशास्महे । यावत् त्रिभाषाशिक्षणसूत्रे संस्कृतभाषायाः विकल्परूपेण व्यवस्था न स्यात् तावत् काऽपि व्यवस्था सुव्यवस्था न भवेत् । यस्याः कस्याः अपि भाषायाः विकल्पे संस्कृत-ग्रहणस्य विकल्पः अनुमन्तव्यः इति मतं वयं पुरस्कुर्मः न वयं संस्कृतम् अनिवार्यं तिष्ठतु इति पक्षं समुपस्थापयामः । परं संस्कृतं पठितुकामाः विद्यार्थिनः कुतोऽपि न निरोद्धव्याः इति बलवत् समर्थयामहे । अस्मिन् विषये म. म. डॉ. वा. वि. मिराशीमहाशयैः हिन्दी-भाषा-विकल्पे संस्कृतानुभूतेः योजना सुचारुरूपेण युक्तियुक्तं निरूपिता शासनाय च निवेदिता सा शासनमतेनापि स्वीकारार्हा भवेत् इत्याशास्महे ।

उपमा तुलना च-एकं परिशीलनम्

(द्वितीयपृष्ठतः)

स्वर्गीयाः श्री व्रजनाथ झा महोदयाः

शरणं भगवच्छरणं स्म. णं तस्य प्रभावः. तर. म् ।

जननं न याहि मरणं तरुणं भज बाल मो रमारमणम् ॥ (पृ. ७७)

कुपितहिरण्यं वर्णयम् ग्रन्थकृद् वदति—

“स्फुटोपमं भूतिसितेन शम्भुना इत्यत्र तुल्यार्थकस्य^१ उपमा-शब्दस्य सत्त्वात् तृतीया सञ्जाता” इत्युक्त्वा उपाध्यायैः श्रान्तिसूचक-मुच्छ्वसितम् । मयोक्तम्—‘गुरुवर्य, तृतीया-चतुर्थ्योः कथे दूरे आस्ताम् । बोधनीयं प्रथममिदं यद् उपमा-तुलनयोर्मध्ये कश्चिद्भेदोऽस्ति न वा ?’ गुरुपादैरुक्तम्—‘उभावपि तुल्यार्थको^२ ।’ शास्त्रेषु तुला उपमा चेति एकमेवार्थं प्रकटयतः ।

किन्तु उत्तरेणानेन मे शङ्का न समुचितं समाहिता । ततो मयाऽस्मिन् विषये गवेषणमकारि । गवेषणादधिगतस्य निष्कर्षस्य उभ-योरर्थयोः पार्थक्यस्य च प्रदर्शनात् पूर्वं तयोः पृथक् पृथक् विवेचनं प्रस्तूयते ।

‘उपमा’-शब्दस्य अर्थाः किल समरूपता, समता, साम्यम् सादृश्यञ्च । इयं भिन्नयोः पदार्थयोः समरूपता । अमरकोष^३ हि इमाम् ‘उपमानम्’ इत्युक्त्वा विरतः । उपमायां हि तुलनायाः परिमाणमपि^४ कथ्यते । साहित्यशास्त्रे शब्दस्यास्य अतितरां समादरो विलोक्यते । तत्र उपमा शैली^५ समाख्याता, या हि भूमिकाभेदेन सहृदयान् मोहयति । दृश्यकाव्ये यथा सर्वरङ्गेषु शैलीषस्य योगदानं तथैव उपमाऽपि सर्वेष्व-लङ्कारेषु केनचन रूपेण विराजते । इत्यमियम् अलङ्कारविशेषरूपाऽपि अलङ्काराणां प्राणप्रदा बभूव । शब्दार्थो अनुप्राणितो कृत्वाऽनया प्रमाणितं यदहं साहित्यस्य असाधारणीसुषमा समुल्लेख्या विशेषता च ।

अत एव सर्वैरालङ्कारिकैः अलङ्कारसदसि उपमायै सर्वप्रथमं पदं समर्पितम् । पाणिनीयस्य अधिकारसूत्रस्येव इयमपि सर्वानिव अलङ्कारान् व्याप्नोति । उपमेति एतादृक् समर्थतरः शब्दो यो हि श्रोतुम्, अर्थमनु-भूयितुम् उपमानोपमेययोर्वैशिष्ट्यञ्च प्रकटयितुं सर्वथा प्रभवति । यत्रेयं गजगामिनी याति, तत्र सर्वत्र प्रमोद एव प्रमोदः । तथापि एकेनैव गतिविशेषेण नेयं सर्वेष्वेव वाक्यार्थेषु गच्छति । कुत्रचन पूर्णरूपेण, स्फुटा कुत्रचन वा आत्मानं समाच्छाद्यपि । कुत्रचन प्रतीकरूपेण चेद-परत्र दृष्टिविभ्रमेणैव । अस्याः समेषामेषां विलसितानां विवेचनमकारि पण्डितराजेण जगन्नाथेन मामिकया समुद्भावनाया । पण्डितराजेन^६ उप-मायाश्चर्चा तादृश्या तत्परतया कृता, यथा प्रायः पूर्ववर्तिनां सर्वेषामा-चार्याणां सर्वेऽपि कथनीया विषया गतार्थाः । आलङ्कारिकाणामिव कविभिरपि अतितरां मनोरमेण प्रकारेण काव्येषु अवतारितेयम्, येन तत्काव्यस्य शोभा स्वत एवावधत् । उपमा किल तादृश शोभनः शब्दो

‘तदनन्तरं दण्डाहत इव कुण्डलिराजः, प्राज्याज्याहुत इव ज्वलनः, केसरिसन्दर्शनजातरोष इव द्विरदवरः, तद्वाग्धृतसमिद्धकोपानलः असुर-भूपालः हुङ्कारेण तं निर्भत्स्य, “हतबुद्धितया वरीयान् विष्णुः इति मन्यसे. रे कुलदूषण, सदाघृतारी कुतः पराक्रमः, नित्यम् अत्यक्तगदे क्व शक्तिः इति (पृ. १०७)

उपदेशवचनं हिरण्यहृदयेन प्रविवेश इति वर्णने इयम् उपमानमाला लक्षणीया तिष्ठति । ‘तस्य मदमत्तस्य दैत्यराजस्य तमोनिलये अन्तर्हृदये औषधमिव मुमूर्षोः, चूतपल्लवमिव दाशेरकस्य, गुण इव मूर्खस्य, ज्ञानमिव, कर्मकशरणस्य, अज्ञानमिव ब्रह्मनिष्ठस्य, वितरणमिव कृपणस्य, भूगतोद-कमिव चातकस्य न प्रविवेश ।’ (पृ. १२५) श्रीनरसिंहमूर्तेः महिमा अत्र श्रीमद्भागवत-विष्णुपुराणादिकम् अनुसृत्य वर्णितः तिष्ठति । शब्दश्लेष-विरोधाभास-शब्दार्थालंकारैः मनोहरः अयं ग्रन्थः स्वयं चम्पू-कारेण स्वव्याख्यया ग्रन्थहृदयप्रकाशनाय अलंकृतः । ग्रन्थकर्तुः पीत्रेण आयुर्वेदाचार्येण श्रीनटराजशास्त्रिणा अत्र लघुटिप्पणी विषमस्थल-बोधनाय प्रणीता ग्रन्थे शोभते । श्रीकाञ्चीकामकोटि-पीठाधिपैः श्रीजगद्गुरु-श्रीमच्चन्द्रशेखर-सरस्वतीचरणैः कृतेन मङ्गलपुरस्कारेण पण्डितराजैः वि. सुब्रह्मण्यशास्त्रिभिः विरचितया च भूमिकया ग्रन्थ-पावित्र्य-महनीयत्वे वृद्धिं गते ।

आयुर्वेदाचार्येण श्रीनटराज-शास्त्रिवरेण लिखितः उपोद्घातः सविस्तरः श्रीनरसिंह-शास्त्रिचरितं निवेदयति । अपि च नरसिंहचम्पूवाः दर्शनतः आरभ्य तेषां मनसि स्थितः प्रकाशनाभिलाषः तैः कथं बहुधन-व्ययं कृत्वा साधितः इत्यपि निरूपितम् । पितामहकृपया दायक्रमेण प्राप्तस्य धनशस्य श्रीनटराजशास्त्रिवरेण कृतः अयं विनियोगः अभि-नन्दनाहं । तेन एकसहस्रप्रतिप्रमितः अयं ग्रन्थः विना मूल्यं संस्कृत-वाणीं पठद्भ्यः विद्यार्थिभ्यः केवलम् एकप्रतिप्रेषणव्ययार्थं रु. १-२५ मित धनेन प्रेषयितुं प्रकाशकस्य संकल्पः शोभनः तिष्ठति ।

(शेषः चतुर्थपृष्ठे)

यो हि कविभिस्तत्र तत्र काव्ये प्रयुक्तः स्वयमेव रमणीयतां मूर्तिमतीं पुरः स्थापयति । एतेन स्फुटमिदं यदयम् उपमा-शब्दः^७ काव्येषु आल-ङ्कारिक-चमत्कृतिकरणादन्यत् स्वाकारेणापि काव्यस्य शाब्दिकमार्थि-कञ्च विच्छित्तिविशेषं संवर्धयति ।

[क्रमशः]

१. शिशुपालवधम् १. ।
२. ‘तुल्यार्थेतुलोपमाभ्याम्...’ पा. २. ३. ७२ ।
३. येनोपमीयते या चोपमितिः सा उप+मा=उपमा । आंग्ल-भाषायामियं Resemblance, equality, Similarity कथ्यते ।
४. उपमा उपमानं स्यात् ।—अमरकोषः ।
५. बुबुधे न बुधोपमः ।
६. उपमायां शैली सम्प्राप्ता चित्रभूमिकाभेदान् । रञ्जयति काव्यरङ्गे नृत्यन्ती तद्विदां चेतः ॥
७. सादृश्यं सुश्रुतं वाक्यार्थोपस्कारकम् उपमालङ्कृतिः ।—(रसगङ्गाधरः) । उपमा यत्र सादृश्यलक्ष्मीरुल्लसति द्वयोः ।—(चन्द्रा-लोकः) । साधर्म्यं सुपमा भेदे ।—(काव्यप्रकाशः) ।

८. यथा दीपो निवातस्थो नेङ्गते सोपमा स्मृता ।—(गीता)

स्फुटोपमं भूतिसितेन शम्भुना ।—(शिशुपालवधम्)

सर्वोपमाद्रव्यसमुच्चयेन ।—(कुमारसम्भवम् १. ५०)

९. यद्यपि ‘उपमा’-शब्दयोगात् निदर्शनादयोऽन्ये अलङ्काराः भवन्ति, नोपमालङ्कारः; तथापि यत्र तच्छब्दप्रयोगस्तत्र काव्यसुषमा वर्धते एव ।

प्रज्ञायाः प्रभावः

बाल मुनिश्री भानु चन्द्रविजयः [आयुः १६]

आसीत् एकः । सः विद्वत्सु श्रेष्ठः । तस्य नाम मदनमोहनः । धनं अपि तस्य समीपं बहु आसीत् । किन्तु पूर्वजन्मनः पापस्य उदयेन सः द्रविद्रताम् आप्नोत् । लक्ष्मीप्रापणाय बहून् विचारान् अकरोत् । प्रचुरान् उपायान् च अमार्गयत् । परं यदा प्रान्ते किञ्चिदपि उपायं न प्राप्नोत् तदा तस्य भार्यो चौर्यं कर्तुं अशिक्षयत् । सा कथयाञ्चकार यदुत गृहे अन्नस्य कणोऽपि न विद्यते... डिम्भाः च क्षुधार्ताः मन्तो भृशं रुदन्तीति ।

मदनमोहनपण्डितो व्यचारयत् यदितः चौर्यकरणं महत्पापम् । इतश्च न अन्यः कश्चिदुपायश्चित्तपथे समारोहति । अतः कुटुम्बपालनाय मया अनन्यगत्या चौर्यम् एव कार्यमिति । विचारमात्रेण तस्य चकम्प हृदयम् । पस्पन्दिरे गात्राणि । पापकरणेन अतीव शुशोच स्वान्नम् ।

निशा सञ्जाता । मदनमोहनश्चौर्यं कर्तुं निरक्रामत् प्रथमं कस्य-चिन्निर्धनस्य गृहं ययौ । तत्र दम्पत्योः संवादम् अश्रोषीत् । यथा “गृहे भाण्डानि युद्धं कुर्वन्ति यदि किञ्चिदपि नानेष्यते तर्हि विपमोजनं करिष्यामः” इति ।

एतं वार्तालापं पण्डितोऽभृणोत् । तस्य च दयार्द्रं हृदयम् आरोदीत् । सः अचिन्तयत् यद् यस्य गृहे श्वः भोजनाय अन्नं नास्ति तस्य गृहे चोरणात्को लाभः ? न हि किञ्चित्कलत्रं पारयिष्यामि, एते-षाञ्च महादापदः अहं निदानं भविष्यामीति विचिन्त्य स्तेयार्थं पुरः समार ।

अग्रे एकः विशालः प्रसादः दृष्टः । दृष्ट्वा च तं प्रसादं पण्डितः अचिन्तयत् यदुतैव धनपतेः प्रसादः दृश्यते । यद्यत्र स्तेयं करिष्यामि तर्हि मम इष्टधनं प्राप्तं भविष्यतीति । तस्य प्रसादस्य तृतीयमालके शान्तिप्रसादो नाम श्रेष्ठी विद्वलकं अवष्टम्भ्य तस्य उपविष्टः सन्निविणं गणयन् आस्ते । तदा रात्रौ द्विवादनसमयः आसीत् । समीपमेव दीपकः आसीत् । तारस्वरेण किञ्चिदन्नवीन् युदुताऽद्यापि द्वयोरानकयोः गणितं न मिलति... दशवादनान् अत्र उपविष्टः अस्मि तथापि तस्य मेलकं न प्राप्यते इति । शान्तिप्रसादस्य श्रेष्ठिनः एतानि वचनानि श्रुत्वा पण्डितः स्वच्छः एव सञ्जातः । मदनमोहनो व्यचारयन् यदुत यस्य एतादृशः भव्यतमः प्रसादः अस्ति सोऽपि राज्यधर्मपर्यन्तं जागर्ति ? मुखेन तस्य निद्राऽपि न आयाति ? चेत्तर्हि तत्र यद्यहं चोरयिष्यामि तर्हि तस्य शान्तिप्रसादस्य हृदयमेव प्रस्फोटयिष्यति । तदलम् अत्र चौर्यकरणेन ।

मदनमोहनपण्डितः अग्रे ययौ । समयः कर्मणः प्रसरति । चलन् सः राजभवनसमीपम् आयात् । “कथं तत्र प्रवेशनीयं ? बहवः तत्र रक्षकाः” इति विचार्य पण्डितः चिन्तासागरे निमग्नः ।

प्रान्ते चतुर्थमालके यत्र उर्वीपनी राजकेतुः सुप्ताप तत्र नालिकया आरुह्य । अभिराजपर्यंकम् अयात् । तन् अधश्च आत्मानम् अञ्छा-दयत् । इदानीं अपि राजकेतुः निद्रां नावाप । अपि च किञ्चित् मन्दं वदति मदनमोहनपण्डितः च उत्कर्षाभयं शुश्राव । यथा...

“चेतोहरा युवतयः सुहृदोऽनुकूलाः

सम्बान्धवाः प्रणयगर्भगिरश्च भृत्याः ।

बलगन्ति दन्तिनिवहास्तरलास्तुरंगाः...”

इलापतिराजकेतुः स्वयं एव आसीत् एक कविः । ततः तिस्रः पञ्क्तयः समारचिताः । यासु स्ववैभवम् एव वर्णितम् । श्लोककरणं तस्य क्रीडामात्रम् आसीत् । क्षोणीपतिः स्वरचिताः त्रिपङ्क्तीः लिखित्वा पर्यंके सुष्वाप । पण्डितप्रवरो व्यचारयत् यत् राजकेतुराजा आत्मनः वैभवे निमज्जितः अस्ति । सः कथञ्चिदपि बोद्धव्यः । चौरस्य बोधः कथं परात्मानं स्पृशेत् इति चिन्तयित्वा अचौर्यकरणस्य प्रतिज्ञां अकरोत् । तद् अनन्तरं च भित्ती चतुर्थी पङ्क्तिम् एवं लिलेख...

“समीलने नयनयोर्नहि किञ्चिदस्ति ॥”

पण्डितवर्यः मदनमोहनः चतुर्थी पङ्क्तिं लिखित्वा चौर्यं अकृत्वा एव स्वगृहं आगच्छत् । इतः राजकेतुः प्रातःकाले निद्रां हित्वा श्लोकं पपाठ । चतुर्थी पङ्क्तिं पठित्वा एव तस्य मोहनिद्रा पलायिता । अतीव पुलकितं तस्य हृदयं सञ्जातम् । नगरे पट्टहम् अवालयत् यदुत “यश्चतुर्थी पङ्क्तिं अरचयत्, सः यदि मम समीपं उपस्थितः भविष्यति तर्हि तस्मै बहु धनं दास्यते ।”

निर्धनः खलु आसत् मदनमोहनः । गतः स अनुकाश्यपीपतिम् । निवेदितः रात्रिवृत्तान्तः । हृष्टः नृपो राजकेतुः । प्रदत्ता तेन पण्डिताय महाऽमात्यपदवी । मन्मानिनः एवं मदनमोहनः ।

न हि जातुचिदायं पापं कर्तुं कर्मठः । प्राप्तसद्बुद्धिबलं पापं कर्तुं प्रस्थितस्य अपि रुन्ध्यादेव । वयं परमात्मानं प्रार्थयेम यदुत नोऽपि सद्बुद्धिं प्रदेहीति ।

(तृतीयपृष्ठतः)

वयं विद्याथिजनोचितानि पुस्तकानि विद्याधिकरणानि कर्तुं वाञ्छन्त्यः सर्वेभ्यः सज्जनेभ्यः शृङ्गारादिरहिनां समुचितसंस्कार-संपादिकां व्युत्पत्तिहितां चम्पूम् इमां समुपहरामः । श्रीनरसिंहशास्त्रि-विरचिता इयं श्रीनरसिंह-विजयचम्पूः श्रीनीलकण्ठदोक्षितविरचिता श्रीनीलकण्ठविजयचम्पूरिव श्रीनरसिंहकृता इति श्रीनरसिंहविजयं वर्ण-यन्ती इति उभयार्थेन अनुगतार्था इति निवेदयामः । श्रीरङ्गस्थ-वाणी-विलास मुद्रणालये कृतं चम्पूमुद्रणं शुद्धं सुन्दरं च तिष्ठति । प्राप्तिस्था-नम्—श्री. वा. नटराजशास्त्री, आयुर्वेदाचार्यः आत्रेयाश्रमः २८ तेलूर रोड, तिरुचिरापल्ली, दक्षिण भारतम्, पृ. सं २१६ मूल्यम्—रु. पञ्च प्रेषणव्ययः रु. १-२५

के. रा. जोशी

संस्कृत-भाषा-प्रचार-सभायाः इदं साप्ताहिकं पत्रं श्री. पां. ना. बनहट्टी, महोदयेन नारायण-मुद्रणालयं नागपुरम् इत्यत्र मुद्रितं, ‘संस्कृत-भवितव्यम्’ कार्यालयः मोर-हिन्दी-भवनम्, नागपुरम् इत्यत्र प्रा. वि. वि. बराडपांडे-महोदयेन प्रकाशतां च नीतम् ।

संस्कृत-भाषा-प्रचार-सभायाः मुख्यपत्रम् संस्कृत-भाषा-प्रचार-सभायाः मुख्यपत्रम् संस्कृत-भाषा-प्रचार-सभायाः मुख्यपत्रम्

डॉ. के. रा. जोशी, एम्. ए., पीएच्. डी., साहित्याचार्यः

अद्यतनं सुभाषितम्

आस्तिक्याङ्गारसंभवा स्वगुरुपत्सेवाऽऽलवालोदया
सद्वैदुष्यदला यशःफलयुता संसारमूलाऽमला ।
शीचाचारविचार-सौरभमरेः संवासयन्ती दिशः
सा विद्याव्रततिद्विजेन्द्रनिचयैः सेव्यां सदा वर्धताम् ॥

-श्री. मनुदेव भट्टाचार्यस्य (वीजीतः)

प्रा. दि. वि. वराडपांडे, एम्. ए.

वर्षम् २०, अंकः १७-१८] नागपुरम्, शनिवारः, दिनाङ्कः ५-९-७०, सौर भाद्रपद १४, शके १८९२ [वार्षिकं मूल्यम् रु. ६

वार्ता-विहारः

संस्कृतदिवसः

१७ अगस्त १९७०

रक्षाबन्धनं च

अथ कोटानगरे संस्कृतदिवसो-
निमित्तं संस्कृतायुर्वेद-विद्यालयस्य
प्राज्ञेण अभूतपूर्वः संस्कृत दिवसः
संजातः ।

प्रातःकाले सप्तवादने पटा-
वेष्टितैः सुक्तिभिः विभूषितैः
निर्देशिकाभिः सह प्रभात-यात्रा
निर्गता ।

मध्याह्ने संस्कृतायुर्वेद-विद्या-
लयस्य प्राज्ञेण एका सभा संजाता ।
सभासु विबुधाः विविधजनाः
अधिकारिणः सुप्रतिष्ठिताः सुजनाः
च समुपस्थिताः आसन् । विद्या-
लयस्य ३५ छात्र-छात्राणां सुभा-
षित-श्लोकाः, संस्कृतभाषायां
भाषणानि च अभवन् । छात्रासु
३ छात्राः संस्कृतभाषायां स्वागतं
गीतेन कृतवन्तः ।

समागतेषु विबुधेषु बहुभिः
विद्वद्भिः हिन्दी-भाषायाः माध्य-
मेन संस्कृतदिवसानां कृते
स्वविचाराः प्रकटिताः ।
एषु विद्वज्जनेषु नगर-पालिका-
कोटा-नगरस्य उपाध्यक्ष-महो-
दयानां नाम विशेषरूपेण उल्लेख-
नीयमासीत् एक्स्टेन्शन आफोसर
श्री. रामकृष्ण शर्मा, श्री. रंजनलाल
पाठक, श्री. मांनसजी श्री. रा. शं.
अग्रवाल एम्. ए. महोदयानां च
भाषणानि छात्राणां कृते अवश्यमेव
सुपथनिर्देशकानि भविष्यन्तीति ।

अन्ते श्री. रामगोपाल-आचार्य
महोदयाः समुपस्थितेभ्यः विबुधेभ्यः
धन्यवादान् दत्त्वा सभायाः समा-
पनम् अकुर्वन्ति ।

शिव-संगीत-विद्यालयस्य
वार्षिक-वर्धापन-समारोहः

शिव-संगीत-विद्यालयस्य एका-
दशः वार्षिक-वर्धापन-दिवसः
गते रविवासरे ऑगस्ट-मासस्य
षोडशे दिने श्रीमतां ए. के. हेमाडो
(ज्येष्ठ भूगर्भशास्त्रज्ञः) महोद-
यानाम् अध्यक्षत्वे सम्पन्नः । एत-
स्मिन् अवसरे स्वर्गस्थ पं. दि. वि.
पलूस्कर महोदयानाम् एकोनचत्वारि-
ंशद्-वार्षिक-स्मृति-दिन-समा-
रोहः अपि संजातः । हेमाडो-
महोदयैः स्वर्गस्थ रघुनाथ बळवंत
केळकर-बालगंधर्व महाभागयोः
छायाचित्रयोः अनावरणं कृतम् ।

प्रारंभे कु. सुलभा आखवे
बालिकया प्रगतिशीलस्य शिव-
संगीत-विद्यालयस्य विकासवृत्तान्तः
कथितः । तदनन्तरं श्री. गोविंदराव
महाशयैः शास्त्रीय-संगीत-साध-
कस्य बालगंधर्वस्य तथा च श्री.
प्रभाकर-चाफेकर महाशयैः र. ब.
उपाख्य दादा केळकर नाम्ना अति-
कुशल-प्रथितस्य संगीतकलायाः
शिक्षकस्य परिचयात्मकं भाषणं
कृतम् ।

श्री. हेमाडो-महाशयैः अपि
समयोचिते स्वकीये भाषणे शिव-
संगीत-विद्यालयस्य प्रवर्तकस्य श्री.
प्रभाकर-सोहनी महोदयस्य अवि-
रत-उद्यम-गौरवोल्लेखः कृतः ।

अस्मिन् दिने तिसृणां संगीत-
सभानाम् आयोजनं कृतम् आसीत्
यासु श्रीमती शांता हेमाडो-
श्रीमती कुसुम चाफळे-सर्वश्री
कृष्णराव जाधव-प्रभाकर धारे-
प्रभाकर पिल्ले-भैर्याजी वडसमुद्र-
कर प्रभृतीनां कुशलकलाकाराणां
समावेशः आसीत् ।

अन्ते शिवसंगीत विद्यालयस्य
अध्यक्षैः श्रीमद्भिः काटेमहोदयैः
आभारप्रदर्शनं कृतम् ।

निवेदकः-श्यामकान्त कुलकर्णी

संस्कृत-वाग्विलास-मण्डलम्
१ संस्कृत-दिवस-समारोहः

संस्कृत-दिवस-समारोहः ऐषमः
पण्डितवर-श्री. नारायण शास्त्री-
पातुरकराणाम् अध्यक्षत्वे सभया
संपादितः । अस्मिन् प्रसङ्गे डॉ.
के. रा. जोशी, डॉ. कळमकर
महाशयानां भाषणानि संजातानि ।
श्री. पातुरकर-शास्त्रिभिः स्वर-
चितानि सुललितानि संस्कृत-
काव्यानि मधुरेण स्वरेण पठित्वा
सर्वेपि सभाजनाः संतर्पिताः ।
अन्ते कु. सुशीला-जोशी महोदयया
धन्यवाद-वितरणं कृतम् ।

२ कृष्णजन्म

गते शनिवासरे २९-८-७०
दिवसे श्री. श्यामकान्त-कुलकर्णी-
महाशयानां सभापतित्वे श्रीकृष्ण-
चरितम् उद्दिश्य श्री. वा. कृ. देव-
श्री. जोशी महाशयानां रुचिराणि
संस्कृत-भाषणानि जातानि ।
संस्कृतं भाषितुकामानां जनानां
संस्कृत-वाग्विलास-मण्डलस्य सभासु
कश्चिद् उत्साहः वर्तते ।

पत्रव्यवहारः

प्रिय सम्पादक महोदयः

“अखिल भारतीय संस्कृत
दिन” संसद्-संस्कृत-विकास
समित्या एवं केन्द्रिय-शिक्षा-मंत्र-
णालयेन प्रसारित-संमिश्रा-देशा-
नुसाम् अत्र १७-८-७० दिने
अपराह्णे विलासपुर-संस्कृत-परि-
षदि अखिल-भारतीय-संस्कृत-दिन
महोत्सवः संपादितः । संस्कृत-
ज्ञानां, संस्कृत-प्रेमिणां च उप-

स्थितिः एवं रविशंकर-विश्व
विद्यालयस्य संस्कृत विभागाध्यक्षः
अध्यक्ष-पदम् अलंकार कार्याभ्ये
देवी प्रसादः संस्कृत भाषां प्रशंसा
गीतस्य, संस्कृत-भाषा-व्याप्ति
गीतस्य च गायनं कृतम् । अनंतरं
श्री. गोकुल प्रसाद पांगे (एम्.ए.)
महोदयेन राष्ट्र-वर्ष-गीतं,
श्री. श्रीनिवास-शास्त्री-महाभागेन
सेना-संचार-गीतं संस्कृतमयं
पठितम् । तत्पश्चात् आयुर्वेदाचार्य
देवरस महोदयेन १९६९-७० तमे
वर्षे आचरितं परिपत्-कार्य-विव-
रणं पठितम् । तदनु संस्कृत-भाषा
लोक-व्यवहार-भाषा कथं भवेत्
इति विषये चर्चा अभूत् । तस्मिन्
श्री. त्रिपाठी-महोदयः एवं श्री.
श्यामानंद-वर्मा प्राचार्यः शासकीय
पंचायत-राज्य-प्रशिक्षण-विद्यालयः,
अन्ये च भागं गृहीतवन्तः । परि-
षदध्यक्षेण मुकुंद-केशव-चितळे
महोदयेन संस्कृत-भाषा-संमुखे याः
समस्याः उपतिष्ठन्ति तासां निरा-
करणं कर्तुम् यतितम् । अन्ते
अल्पोपहारान्तरं सभा विस-
जिता ।

केन्द्रिय-शिक्षा-मंत्रणालयेन तद्
विषयकम् आदेश-पत्रं सर्व-राज्य
शिक्षा-मंत्रिभ्यः प्रेषितम् आसीत्
इति अहं जानामि । अतः सर्वेषु
राज्येषु मंडलेषु च संस्कृत-दिनं
सम्मानितं भवति इति अपेक्षितं ।
किन्तु सखेदं साश्चर्यं च निवेद्यते
यत् अत्र किमपि कार्यं नावलोकित-
तम् अस्माभिः ।

मुकुंद केशव चितळे

अध्यक्षः

संस्कृत-परिषद्, विलासपुरम्

प्रज्ञायाः प्रभावः

बाल मुनिश्री भानु चन्द्रविजयः [आयुः १६]

आसीत् एकः । सः विद्वत्सु श्रेष्ठः । तस्य नाम मदनमोहनः । धनं अपि तस्य समीपं बहु आसीत् । किन्तु पूर्वजन्मनः पापस्य उदयेन सः द्रष्टव्यताम् आप्नोत् । लक्ष्मीप्रापणाय बहून् विचारान् अकरोत् । प्रचुरान् उपायान् च अमार्गयत् । परं यदा प्रान्ते किञ्चिदपि उपायं न प्राप्नोत् तदा तस्य भार्या चौर्यं कर्तुं असिद्धयत् । सा कथयाञ्चकार यदुत गृहे अन्नस्य कणोऽपि न विद्यते... डिम्भाः च क्षुधार्ताः मन्तो भृशं रुदन्तीति ।

मदनमोहनपण्डितो व्यचारयत् यदितः चौर्यकरणं महत्पापम् । इतश्च न अन्यः कश्चिदुपायश्चित्तपथे समारोहति । अतः कुटुम्बपालनाय मया अनन्यगत्या चौर्यम् एव कार्यमिति । विचारमात्रेण तस्य चकम्प हृदयम् । पस्पन्दिरे गात्राणि । पापकरणेन अतीव शुशोच स्वान्मम् ।

निशा सञ्जाता । मदनमोहनश्चौर्यं कर्तुं निरक्रामत् प्रथमं कस्य-चिन्निर्धनस्य गृहं ययौ । तत्र दम्पत्योः संवादम् अश्रीषीत् । यथा "गृहे भाण्डानि युद्धं कुर्वन्ति यदि किञ्चिदपि नानेप्यते तर्हि विषमोजनं करिष्यामः" इति ।

एतं वार्तालापं पण्डितोऽभ्युणोत् । तस्य च दयार्द्रं हृदयम् आरोदीत् । सः अचिन्तयत् यद् यस्य गृहे श्वः भोजनाय अन्नं नास्ति तस्य गृहे चोरणात्को लाभः ? न हि किञ्चित्स्लब्धं पारयिष्यामि, एते-पाञ्च महदापदः अहं निदानं भविष्यामीति विचिन्त्य स्तेयार्थं पुरः ससार ।

अग्रे एकः विशालः प्रासादः दृष्टः । दृष्ट्वा च तं प्रासादं पण्डितः अचिन्तयत् यदुनपि धनपतेः प्रासादः दृश्यते । यद्यत्र स्तेयं करिष्यामि तर्हि मम इष्टधनं प्राप्तं भविष्यतीति । तस्य प्रासादस्य तृतीयमालके शान्तिप्रसादां नाम श्रेष्ठी विद्वलकं अवष्टम्भ्य नल्प उपविष्टः सन्निविष्टं गणयन् आस्ते । तदा रात्रौ द्विवादनमभवः आसीत् । समीपमेव दीपकः आसीत् । तारस्वरेण किञ्चिदन्नवीन् यदुनाऽद्यापि द्वयोरानकयोः गणितं न मिलति... दशवादनान् अत्र उपविष्टः अस्मि तथापि तस्य मेलकं न प्राप्यते इति । शान्तिप्रसादस्य श्रेष्ठिनः एतानि वचनानि श्रुत्वा पण्डितः स्वच्छः एव सञ्जातः । मदनमोहनो व्यचारयन् यदुत यस्य एतादृशः अव्यतमः प्रासादः अस्ति सोऽपि राज्यधर्मपर्वन्तं जागर्ति ? सुखेन तस्य निद्राऽपि न आयाति ? चेत्तर्हि तत्र यद्यहं चोरयिष्यामि तर्हि तस्य शान्तिप्रसादस्य हृदयमेव प्रस्फोटयिष्यति । तदलम् अत्र चौर्यकरणम् ।

मदनमोहनपण्डितः अग्रे ययौ । समयः क्रमशः प्रसरति । चलन् सः राजभवनसमीपम् आयात् । "कथं तत्र प्रवेगनीयं ? बहवः तत्र रक्षकाः" इति विचार्य पण्डितः चिन्तामगरे निमग्नः ।

प्रान्ते चतुर्थमालके यत्र उर्वीपनी राजकेतुः सुष्याप तत्र नालिकया आहरोह । अभिराजपर्यंकम् अयात् । तन् अघश्च आत्मानम् अच्छा-दयत् । इदानीं अपि राजकेतुः निद्रां नावाप । अपि च किञ्चित् मन्दं वदति मदनमोहनपण्डितः च उत्कर्णाभ्यं शुश्राव । यथा...

"चेतोहरा पुत्रतयः सुहृदोऽनुकूलाः

सम्मान्यवाः प्रणयगर्भगिरश्च मृत्याः ।

वल्यन्ति वन्तिनिवहास्तरलास्तुरंगाः..."

इलापतिराजकेतुः स्वयं एव आसीत् एक कविः । ततः तिस्रः पङ्क्तयः समारचिताः । यासु स्ववैभवम् एव वर्णितम् । श्लोककरणं तस्य क्रीडामात्रम् आसीत् । क्षोणीपतिः स्वरचिताः त्रिपङ्क्तीः लिखित्वा पर्यंके सुष्याप । पण्डितप्रवरो व्यचारयत् यत् राजकेतुराजा आत्मनः वैभवे निमज्जितः अस्ति । सः कथञ्चिदपि बोद्धव्यः । चौरस्य बोधः कथं परात्मानं स्पृशेत् इति चिन्तयित्वा अचौर्यकरणस्य प्रतिज्ञां अकरोत् । तद् अनन्तरं च भित्तौ चतुर्थी पङ्क्तिम् एवं लिलेख...

"संमोलने नयनयोर्नहि किञ्चिदस्ति ॥"

पण्डितवर्यः मदनमोहनः चतुर्थी पङ्क्तिं लिखित्वा चौर्यं अकृत्वा एव स्वगृहं आगच्छत् । इतः राजकेतुः प्रातःकाले निद्रां हित्वा श्लोकं पपाठ । चतुर्थी पङ्क्ति पठित्वा एव तस्य मोहनिद्रा पलायिता । अतीव पुलकितं तस्य हृदयं सञ्जातम् । नगरे पट्टहम् अवादयत् यदुत "यश्चतुर्थी पङ्क्ति अरचयत्, सः यदि मम समीपं उपस्थितः भविष्यति तर्हि तस्मै बहु धनं दास्यते ।"

निर्धनः खलु आसीत् मदनमोहनः । गतः स अनुकाश्यपोपतिम् । निवेदितः रात्रिवृत्तान्तः । हृष्टः नृपो राजकेतुः । प्रदत्ता तेन पण्डिताय महाऽमात्यपदवी । सम्मानितः एवं मदनमोहनः ।

न हि जातुचिदायं पापं कर्तुं कर्मठः । प्राप्तसद्बुद्धिबलं पापं कर्तुं प्रस्थितस्य अपि रुच्यादेव । वयं परमात्मानं प्रार्थयेम यदुत नोऽपि सद्बुद्धिं प्रदेहीति ।

(तृतीयपृष्ठतः)

वयं विद्यार्थिनोचितानि पुस्तकानि विद्यार्थिकरगतानि कर्तुं वाञ्छद्भ्यः सर्वेभ्यः सज्जनेभ्यः शृङ्गारादिरहितां समुचितसंस्कार-संपादिकां व्युत्पत्तिहितां चम्पूम् इमां समुपहरामः । श्रीनरसिंहशास्त्रि-विरचिता इयं श्रीनरसिंह-विजयचम्पूः श्रीनीलकण्ठदक्षिणविरचिता श्रीनीलकण्ठविजयचम्पूरिव श्रीनरसिंहकृता इति श्रीनरसिंहविजयं वर्णयन्ती इति उभयार्थेन अनुगतार्था इति निवेदयामः । श्रीरङ्गस्थ-वाणी-विलास मुद्रणालये कृतं चम्पूमुद्रणं शुद्धं सुन्दरं च तिष्ठति । प्राप्तिस्था-नम्--श्री. वा. नटराजणास्त्री, आयुर्वेदाचार्यः आत्रेयाश्रमः २८ तेन्नूर रोड, तिरुचिरापल्ली, दक्षिण भारतम्, पृ. सं २५६ मूल्यम्-रु. पञ्च प्रेषणव्ययः रु. १-०५

के रा. जोशी

संस्कृत-भाषा-प्रचारि-सभायाः इदं साप्ताहिकं पत्रं श्री. पां. ना. बनहट्टी, महोदयेन नारायण-मुद्रणालयं नागपुरम् इत्यत्र मुद्रितं, 'संस्कृत-भक्तिव्यम्' कार्यालयः मोर-हिन्दी-भवनम्, नागपुरम् इत्यत्र प्रा. दि. वि. बराडपांडे-महोदयेन प्रकाशनां च नीतम् ।

संस्कृत-भाषा-प्रचार-सभायाः मुख्यपत्रम् संस्कृत-भाषा-प्रचार-सभायाः मुख्यपत्रम् संस्कृत-भाषा-प्रचार-सभायाः मुख्यपत्रम्

डॉ. के. रा. जोशी, एम्. ए., पीएच्. डी., साहित्याचार्यः

अद्यतनं सुभाषितम्

आस्तिक्याङ्गारसंभवा स्वगुरुपत्सेवाऽऽलवालोदया
सद्वैदुष्यदला यशःफलयुता संसारमूलाऽमला ।
श्रीचाचारविचार-सौरभभरेः संवासयन्ती दिशः
सा विद्याव्रततिद्विजेन्द्रनिचयैः सेव्यां सदा वधंताम् ॥

-श्री. मनुदेव मट्टाचार्यस्य (वीजीतः)

प्रा. दि. वि. वराडपांडे, एम्. ए.

वर्षम् २०, अंकः १७-१८] नागपुरम्, शनिवारः, दिनाङ्कः ५-९-७०, सौर भाद्रपद १४, शके १८९२ [वार्षिकं मूल्यम् रु. ६

वार्ता-विहारः

संस्कृतदिवसः

१९ अगस्त १९७०

रक्षाबन्धनं च

अथ कोटानगरे संस्कृतदिवसो-
निमित्तं संस्कृतायुर्वेद-विद्यालयस्य
प्राङ्गणे अभूतपूर्वः संस्कृत दिवसः
संजातः ।

प्रातःकाले सप्तवादने पटा-
वेष्टितैः सुकितभिः विभूषितैः
निर्देशिकाभिः सह प्रभात-यात्रा
निर्गता ।

मध्याह्ने संस्कृतायुर्वेद-विद्या-
लयस्य प्राङ्गणे एका सभा संजाता ।
सभासु विबुधाः विविधजनाः
अधिकारिणः सुप्रतिष्ठिताः सुजनाः
च समुपस्थिताः आसन् । विद्या-
लयस्य ३५ छात्र-छात्राणां सुभा-
षित-श्लोकाः, संस्कृतभाषायां
भाषणानि च अभवन् । छात्रासु
३ छात्राः संस्कृतभाषायां स्वागतं
गीतेन कृतवन्तः ।

समागतेषु विबुधेषु बहुभिः
विद्वद्भिः हिन्दी-भाषायाः माध्य-
मेन संस्कृतदिवसानां कृते
स्वविचाराः प्रकटिताः ।
एषु विद्वज्जनेषु नगर-पालिका-
कोटा-नगरस्य उपाध्यक्ष-महो-
दयानां नाम विशेषरूपेण उल्लेख-
नीयमासीत् एक्स्टेन्शन आफोसर
श्री. रामकृष्ण शर्मा, श्री. रंजनलाल
पाठक, श्री. मौनसजी श्री. रा. शं.
अग्रवाल एम्. ए. महोदयानां च
भाषणानि छात्राणां कृते अवश्यमेव
सुपथनिर्देशकानि भविष्यन्तीति ।

अन्ते श्री. रामगोपाल-आचार्य
महोदयाः समुपस्थितेभ्यः विबुधेभ्यः
धन्यवादान् दत्त्वा सभायाः समा-
पनम् अकुर्वन्ति ।

शिव-संगीत-विद्यालयस्य
वार्षिक-वर्धापन-समारोहः

शिव-संगीत-विद्यालयस्य एका-
दशः वार्षिक-वर्धापन-दिवसः
गते रविवासरे आंगस्ट-मासस्य
षोडशे दिने श्रीमतां ए. के. हेमाडी
(ज्येष्ठ भूगर्भशास्त्रज्ञः) महोद-
यानाम् अध्यक्षत्वे सम्पन्नः । एत-
स्मिन् अवसरे स्वर्गस्थ पं. दि. वि.
पल्लुकर महोदयानाम् एकोनचत्वारि-
ंशद्-वार्षिक-स्मृति-दिन-समा-
रोहः अपि संजातः । हेमाडी-
महोदयैः स्वर्गस्थ रघुनाथ बळवंत
केळकर-बालगंधर्व महाभागयोः
छायाचित्रयोः अनावरणं कृतम् ।

प्रारंभे कु. सुलभा आखवे
बालिकया प्रगतिशीलस्य शिव-
संगीत-विद्यालयस्य विकासवृत्तांतः
कथितः । तदनन्तरं श्री. गोविंदराव
महाशयैः शास्त्रीय-संगीत-साध-
कस्य बालगंधर्वस्य तथा च श्री.
प्रभाकर-चाफेकर महाशयैः र. ब.
उपाख्य दादा केळकर नाम्ना अति-
कुशल-प्रथितस्य संगीतकलायाः
शिक्षकस्य परिचयात्मकं भाषणं
कृतम् ।

श्री. हेमाडी-महाशयैः अपि
समयोचिते स्वकीये भाषणे शिव-
संगीत-विद्यालयस्य प्रवर्तकस्य श्री.
प्रभाकर-सोहनी महोदयस्य अवि-
रत-उद्यम-गौरवोल्लेखः कृतः ।

अस्मिन् दिने तिसृणां संगीत-
सभानाम् आयोजनं कृतम् आसीत्
यासु श्रीमती शांता हेमाडी-
श्रीमती कुसुम चाफळे-सर्वश्री
कृष्णराव जाधव-प्रभाकर घारे-
प्रभाकर पिल्ले-भैर्याजी वडसमुद्र-
कर प्रभृतीनां कुशलकलाकाराणां
समावेशः आसीत् ।

अन्ते शिवसंगीत विद्यालयस्य
अध्यक्षैः श्रीमद्भिः काटेमहोदयैः
आभारप्रदर्शनं कृतम् ।

निवेदकः-श्यामकान्त कुलकर्णी

संस्कृत-वाग्विलास-मण्डलम्
१ संस्कृत-दिवस-समारोहः

संस्कृत-दिवस-समारोहः ऐषमः
पण्डितवर-श्री. नारायण शास्त्री-
पातुरकराणाम् अध्यक्षत्वे सभया
संपादितः । अस्मिन् प्रसङ्गे डॉ.
के. रा. जोशी, डॉ. कळमकर
महाशयानां भाषणानि संजातानि ।
श्री. पातुरकर-शास्त्रिभिः स्वर-
चितानि सुललितानि संस्कृत-
काव्यानि मधुरेण स्वरेण पठित्वा
सर्वेपि सभाजनाः संतर्पिताः ।
अन्ते कु. सुशीला-जोशी महोदयया
धन्यवाद-वितरणं कृतम् ।

२ कृष्णजन्म

गते शनिवासरे २९-८-७०
दिवसे श्री. श्यामकान्त-कुलकर्णी-
महाशयानां सभापतित्वे श्रीकृष्ण-
चरितम् उद्दिश्य श्री. वा. कृ. देव-
श्री. जोशी महाशयानां रुचिराणि
संस्कृत-भाषणानि जातानि ।
संस्कृतं भाषितुकामानां जनानां
संस्कृत-वाग्विलास-मण्डलस्य सभासु
कश्चिद् उत्साहः वर्तते ।

पत्रव्यवहारः

प्रिय सम्पादक महोदयः

"अखिल भारतीय संस्कृत
दिनं" संसद्-संस्कृत-विकास
समित्या एवं केन्द्रिय-शिक्षा-मंत्र-
णालयेन प्रसारित-संमिश्रा-देशा-
नुसाम् अत्र १७-८-७० दिने
अपराह्णे विलासपुर-संस्कृत-परि-
षदि अखिल-भारतीय-संस्कृत-दिन
महोत्सवः संपादितः । संस्कृत-
जानां, संस्कृत-प्रेमिणां च उप-

स्थितिः एवं रविशंकर-विश्व
विद्यालयस्य संस्कृत विभागाध्यक्षः
अध्यक्ष-पदम् अलंकार कार्यारम्भे
देवी प्रसादः संस्कृत भाषां प्रशंसा
गीतस्य, संस्कृत-भाषा-व्याप्ति
गीतस्य च गायनं कृतम् । अनंतरं
श्री. गोकुल प्रसाद पांगे (एम्.ए.)
महोदयेन राष्ट्र-धर्म-गीतं,
श्री. श्रीनिवास-शास्त्री-महाभागेन
सेना-संचार-गीतं संस्कृतमयं
पठितम् । तत्पश्चात् आयुर्वेदाचार्य
देवरस महोदयेन १९६९-७० तमे
वर्षे आचरितं परिपत्-कार्य-विव-
रणं पठितम् । तदनु संस्कृत-भाषा
लोक-व्यवहार-भाषा कथं भवेत्
इति विषये चर्चा अभूत् । तस्मिन्
श्री. त्रिपाठी-महोदयः एवं श्री.
श्यामानंद-वर्मा प्राचार्यः शासकीय
पंचायत-राज्य-प्रशिक्षण-विद्यालयः,
अन्ये च भागं गृहीतवन्तः । परि-
षदध्यक्षेण मुकुंद-केशव-चितळे
महोदयेन संस्कृत-भाषा-संमुखे याः
समस्याः उपतिष्ठन्ति तासां निरा-
करणं कर्तुम् यतितम् । अन्ते
अल्पोपहारान्तरं सभा विस-
जिता ।

केन्द्रिय-शिक्षा-मंत्रणालयेन तद्
विषयकम् आदेश-पत्रं सर्व-राज्य
शिक्षा-मंत्रिभ्यः प्रेषितम् आसीत्
इति अहं जानामि । अतः सर्वेषु
राज्येषु मंडलेषु च संस्कृत-दिनं
सम्मानितं भवति इति अपेक्षितं ।
किन्तु सखेदं साधचर्यं च निवेद्यते
यत् अत्र किमपि कार्यं नावलोकि-
तम् अस्माभिः ।

मुकुंद केशव चितळे

अध्यक्षः

संस्कृत-परिषद्, विलासपुरम्

साप

संस्कृतं संस्कृतेर्मूलम् ।

संस्कृत-भवितव्यम्

संवत् २०२६ भाद्रपद शुक्ल ६

तावदेव प्रतिष्ठा स्याद् भारतस्य महोत्सवे ।

ज्ञानामृतमयी यावत् सेव्यते सुरभारती ॥

नागपुर-विश्वविद्यालये संस्कृत-विषयः

अनन्तरिते गताङ्के सं. भवितव्यस्य वार्ताविहारे नागपुर-विश्वविद्यालये नवीन-संस्कृत-पाठ्यक्रम-मण्डलं संघटितम् इति वार्ता प्रसिद्धि गता । तत्र ऐपमः श्री. मधुकर-आष्टीकरेति विदिताः अमरावतीवासिनः प्राध्यापकवराः अध्यक्षपदे सन्ति । मण्डलप्रतिनिधित्वेन निर्वाचिताः प्रा. वि. श्री. भाण्डारी-डॉ. के. रा. जोशी महाशयाः कला-शाखा-समितौ (फॅकल्टी ऑफ आर्ट्स) तिष्ठेयुः । एतैः खलु संप्रति नेतृत्वं कर्तव्यम् ।

पाठ्यक्रमसुचारे पुस्तकरचना-सत्रस्य योजना

अधुना खलु संस्कृत-विषयस्य नागपुर-विश्वविद्यालये तु कष्टतरा दशा । माध्यमिक-शालातः संस्कृतविषयः, कलाशेषः चंद्रः अमावास्याम् इव सर्वलोपतिश्चिन्मिव नूनं प्रतीक्षते इति भासते । अतः नागपुर-विश्वविद्यालये स्वाधीनः उपाय इति डॉ. कोलते-महाशयानां कुलगुरुणां पुरस्कारेण अपठित-संस्कृतानां विद्यापीठे प्रवेशः अनुमतः पाठ्यक्रमे कश्चित् संस्कारश्च जातः । अधुना विदर्भेषु द्वित्रेषु महाविद्यालयेषु नूतनत्वेन संस्कृत-विषयस्य उपक्रमः । अस्य उपायस्य-सुफलं कालः एव अग्रे निर्दिशेत् । संस्कृतविषये विश्वविद्यालयस्य किमपि कर्तव्यं तिष्ठति इति भावना अधिकारिषु जागरिता इत्यपि बहु नाम गणयामः ।

अधुना मण्डलसदस्येषु महाविद्यालयाध्यापकेषु च विद्या-पीठपूर्वपरीक्षायां पाठ्यक्रमस्य समुचितं प्रवर्तनं कर्तुं दायित्वं तिष्ठति । तदर्थं निर्मिता उपसमितिः सर्वेषां सहकार्यं संपादयेत् । उपसमितिः सर्वान् एकत्र समानीय सर्वेषां बुद्धिबलेन पुस्तक-रचनां नूतनत्वेन कर्तुम् अर्हति । अपूर्वायाः आपत्तेः प्रतीकारः अपि अपूर्वः एव भवति । तदर्थं पुस्तकरचनायै इतरविषयवत् रचना-सत्रस्य (वर्कशाप) आयोजनम् उचितं पश्यामः ।

प्राच्यविद्यापरीक्षाणां पुनः संघटनम्

संस्कृत-प्राच्यविद्या-विभागस्थानां परीक्षाणां पुनः संघटनम् इति अनवहितप्रायः विषयः । प्राच्यविद्यापरीक्षाभिः संबद्धाः जनाः अलक्षिताः क्वचित् कोणे तिष्ठन्ति । गतवर्षे संस्कृत-प्राध्यापक-परिषदः अधिवेशने तान् संनिमन्त्र्य आयोजकैः

भारते संस्कृतम्

“संस्कृतदिवसे” (१५-८-१९७०) पठिताः श्लोकाः ।

जयतु भारतं संस्कृतात्मना श्रयतु मानवो विश्वमंगलम् ।
मुदितमानसो भारतीप्रियः श्रुतिविनोदितं धर्ममाचरेत् ॥१॥

विविधभावनाऽऽवर्तघूर्णने भ्रमितनौकया मज्जतीति यत् ।
ऋषिसमादृतं भारतं खलु तरमाप्नुयात् संस्कृतेन हि ॥२॥

कुरुत मानवाः संस्कृतां गिरं नयत भारतं विश्ववन्द्यताम् ।
ददतु ज्ञानिनो भावितात्मना भयविवाज्जितां यन्त्रसंहतिम् ॥३॥

विश्वकल्याणकारीदं लोकसन्तापनाशकम् ।

ज्ञानविज्ञानसम्पूर्णं जीयाद् भारतवाङ्मयम् ॥४॥

संस्कृतं विना भारतं नहि, भारतं विना संस्कृतं नहि ।

शासनं विना पाठनं नहि, पाठनेन तु संस्कृतं भवेत् ।

शासनम् अतः पाठयेत् सदा, संस्कृतं जनान् भारते पुनः ॥५॥

प्रा. कृष्णस्वामी, डिब्रूगढ

बन्धुकृत्यम् एव संपादितम् । तेषां व्यथाः ज्ञात्वा उपाय-चिन्ता कर्तव्या । सर्वविधा इतरपरीक्षासमता यावत् प्राज्ञप्रभृतीनां परीक्षाणां न भवति तावत् प्राचीनशास्त्राध्ययनार्थं छात्रान् प्रोत्साहयन्त्यः इमाः परीक्षाः छात्रजनप्रियाः न भवेयुः । तदर्थं स्वतंत्रतया प्राच्यविद्या-परीक्षा-शाखायाः (फॅकल्टी ऑफ ओरिएण्टल एक्जामिनेशन्स) निर्माणं नः कर्तव्यम् ।

आरम्भे प्रश्नपत्ररचना संस्कृते तिष्ठतु

अन्तिमः विषयः नाम संस्कृत-प्राध्यापकानां मानविन्दुः इति मन्यामहे । संस्कृत-विषये परीक्षकाः आंग्लभाषया एव प्रश्नपत्राणि रचयन्तु इति विश्वविद्यालयस्य आदेशः । तत्र परिवर्तनं संस्कृत-मण्डलं कर्तुमर्हति । संस्कृत-भाषा सर्व-व्यवहारक्षमा, शासनभाषापि सा भवितुं क्षमा इति संस्कृत-प्राध्यापका व्याख्यानेषु बहु नाम गर्जन्ति । परं संस्कृत-प्रश्न-पत्राणां रचनायां, ते आंग्लभाषाम् एव आश्रयन्ति इति अत्यन्तम् अनुचितं पश्यामः । एम. ए. परीक्षागतः विद्यार्थी अपि संस्कृत-प्रश्नपत्राणि आंग्लभाषामयानि एव अधिगच्छति । वयम् इदम् असाधु गणयामः ।

नागपुर-विश्वविद्यालयस्य कुलगुरुवः संस्कृत-पाठ्य-क्रम-मण्डलस्य अध्यक्षमहाशयाः, सन्माननीयाः मण्डलसदस्याः, अन्ये च प्राध्यापकाः अत्र प्रयत्नपुरस्सरम् उचितम् अनुष्ठातुम् अर्हन्ति ।

सावर्कर-वचनशुक्तिका-संचयः

डॉ. ना. द. चितळे, पुसद

(विगतांकस्य शेषः)

येन केन प्रकारेण समाजे जागृतिर्भवेत्
अहोरात्रं यत्नशीलः अभवत् क्रान्तिकारकः ॥७५॥

मत्वा स्वभारतं राष्ट्रं हिंदुत्वकामिमानिनः
वर्तते भारते देशे ते सर्वे एकजातयः ॥७६॥

इति धर्मं समालोच्य सर्वेषु समवर्तनात्
अवर्तयत् रत्नपुर्याम् अस्पृश्यत्वं विनाशयन् ॥७७॥

पतितं पावनं तत्र मंदिरं तेन स्थापितम्
अस्पृश्यास्तत्र गच्छन्ति दर्शनाय दिवानिशम् ॥७८॥

भेदवृत्तिनिवृत्त्यर्थम् अस्पृश्यैः सह भोजनम्
कृतं च कारितं तेन दुष्टलुब्धप्रमंजकम् ॥७९॥

स्थानबद्धत्वनिर्बन्धो यदा दूरीकृतस्तदा
संपूर्णं भारते तेन लोकजागरणं कृतम् ॥८०॥

हिंदुसमाध्यक्षपदं स्वीकृत्य समग्रभारतभ्रमणम्
अकरोत् लेखन-भाषण-संवादजनमनांसि आकृष्य ॥८१॥

एवं संप्रस्थिते काले महायुद्धमभूत्तदा
त्रिदिशानां बलं जातम् अल्पक्षीणपराक्रमम् ॥८२॥

स्वत्वस्य रक्षणं कर्तुम् असमर्थोऽभवन् हि ते
स्वातंत्र्यकांक्षिणे, दत्तं स्वराज्यं भारताय तैः ॥८३॥

स्वतंत्रं भारतं दृष्ट्वा प्रहर्षोत्फुल्लमानसः
धन्योऽहं कृतकृत्योऽहं तृप्तोऽहमिति सोऽवदत् ॥८४॥

किंतु स्वातंत्र्यजनितो महानंदोऽल्पकालिकः
अतः स्वार्थपरं लोकैस्तस्य क्रीडनकं कृतम् ॥८५॥

स्वराज्य-बालको जातस्तावत्पदलांछितः
तथापि तच्छरीरेऽस्मिन् चैतन्यं लुप्ततां गतम् ॥८६॥

मर्कटस्य गले माला रत्नकांचनसंयुता
अर्पितापि पुनस्तस्य भारभूतैव केवलम् ॥८७॥

एवं स्वराज्यं प्राप्तं हि तस्य पालनयोग्यता
नाधिकारस्थितैर्भ्रान्तिदेशिता देशरक्षकैः ॥८८॥

हिंदुत्व-भारतीयत्व-राष्ट्रीयत्व-गुणैर्युताः
त एव भारते सन्ति राष्ट्रकार्य-सुसाधकाः ॥८९॥

अन्ये तु ऋणभारेण स्वस्य राष्ट्रस्य उन्नतिम्
साधितुं ये समिच्छन्ति कुर्वन्ति तुषकंडनम् ॥९०॥

अन्न-वस्त्र-निवासादि प्राणिमात्रैकजीवनम्
तदभावे स्वराज्यस्य महती निष्फला भवेत् ॥९१॥

ये जनाः स्वप्रदेशस्य रक्षणं कर्तुमुत्सुकाः
लीलाया, सैन्यशस्त्रास्त्रैस्तद्वाष्ट्रमिति कथ्यते ॥९२॥

यस्य देशस्य भूभागः ह्रियते शत्रुभिः सदा
तस्य देशस्य स्वातंत्र्यं पारतंत्र्याद्व्ययंकरम् ॥९३॥

स्वराष्ट्रस्य समुन्नत्यं परराष्ट्रान्महद्वनम्
ऋणरूपेण गृह्णन्ति ते सर्वे राष्ट्राघातकाः ॥९४॥

कामधेनुगृहे बद्धा तत्रभिक्षा गृहे गृहे
सत्यगणे कल्पवृक्षे वारिद्र्यं द्वारि तिष्ठति ॥९५॥

कंददंष्ट्रं न श्रुतं चापि अस्माभिस्तत् समीक्षितम्
ललाटे लिखितं दुःखं भारतस्य महात्मभिः ॥९६॥

पाकस्थानस्य निर्माणं जायते यदि भारते
प्राणास्त्यजामीत्यवदत् स महात्मा सुनिश्चितम् ॥९७॥

श्रुत्वैतां घोषणां तस्य ननन्दुहिंदुबांधवाः
पाकस्थानस्य निर्माणमशक्यमितिवादिनः ॥९८॥

पाकस्थानस्य निर्मित्या भारतं शकलीकृतम्
तेन तद्गरलं पीतं सुखेन जठरे कृतम् ॥९९॥

हस्तक्षेपः कृतस्तेन न च स्वात्मार्पणं कृतम्
एवं भारतमातुश्च कृतं प्रेमप्रदर्शनम् ॥१००॥

पाकस्थानस्य निर्माणं तद्गणैरुररीकृतम्
मविष्य-कालिकापत्तिः सुतरां हि न लक्षिता ॥१०१॥

पाकस्थानस्य निर्माणे मुस्लीमानां स्थलान्तरम्
कर्तव्यम् न कृतं मूढैः राष्ट्रस्वैर्यं कथं भवेत् ॥१०२॥

सात्रिध्वं विषसर्पस्य कस्यापि हि सुखाय न
शत्रून् च स्वगृहे कृत्वा राष्ट्रसौख्यं सुदुर्लभम् ॥१०३॥

पाकस्थानस्य निर्माण-प्रारंभोत्सव-दर्शने
हिंदुगनास्त्वसंस्थेया नष्टा भ्रष्टाश्च खण्डिताः ॥१०४॥

पाकस्थानेन हिंदूनाम् अस्तित्वं निष्कुलीकृतम्
भारतेन तु म्लेच्छानां वंशवर्धनं कृतम् ॥१०५॥

श्रद्धानंद-यतेहिंसा कृता येन अहिंदुना
तस्योपरि दयाभावं कर्तव्यमिति योऽवदत् ॥१०६॥

महात्मागान्धि-मूल्यं तु म्लेच्छबंधोरपेक्षया
अल्पावल्पतरं मन्ये 'शौकदस्ती'त्य गर्जत ॥१०७॥

एवं जात्याभिमानी स महात्मा मूर्धनि स्थितः
वक्तव्यं किमवक्तव्यं श्रेष्ठचारित्र्यचितने ॥१०८॥

अस्मत्स्वाधीनकर्तव्यं ब्रिटिशरूपहारितम्
राज्यं; सुराज्यं कर्तुं तद्यतिष्यामो वयं ध्रुवम् ॥१०९॥

मागानगर-भूपोऽपि यदि तत्राज्यपालने
नेच्छुकः स्यात् तथाप्येनं स्थापयामो शनैः शनैः ॥११०॥

न च नेपालभूपालो काश्मीरनृपतिस्तथा
वटोवरपुरस्थोपि नायातस्तस्य दृक्पथम् ॥१११॥

पाकस्थानाय न तत् द्रव्यं देयं समुचितं भवेत्
धवत्स्वपीति लोकेषु हठादाचरितं खलु ॥११२॥

शतकोट्यर्थभागं हि द्रव्यं दातव्यमन्नवोत्
पाकस्थानाय, तस्याद्या तद्गणैः शिरसाधृता ॥११३॥

तद्द्रव्यसहयोगेन कृतः शस्त्रास्त्रसंग्रहः
भारतस्य विनाशाय पाकस्थाननिवासिभिः ॥११४॥

बालानां कृते

बालवीरः

सप्तदशे शतके इसवीये आंग्लानां फ्रांसिसानां च एकं घोरं सागर-युद्धम् अभवत् । तत्र सागरीय-युद्धस्य सेनापतिः नेल्सननामा महान् योद्धा आसीत् । ट्रफल्गार-क्षेत्रे यदा उभयोः सागरीयनौदलयोः युद्धम् अभूत् तदा फ्रांसिसीपक्षे एकः युद्धनौकायाः कर्णधारः क्यासाबिएँका इति नामा वीरः आसीत् । स वीरः कर्णधारः दशवर्षीयं बालं स्ववीरपुत्रं संयोज्य अन्यत्र कार्यार्थं गतवान् । तस्य अनुपस्थितौ सा नौका शतघ्नीतः प्रेरितः अग्नि-गोलकैः आहता आसीत् । अग्नि-बाणेन संदीप्ता सा युद्धनौका सर्वतः अग्निज्वालाभिः व्याप्ता । सर्वे एव नाविकाः स्वप्राणान् रक्षितुम् इतस्ततः धावमानाः आसन् किंतु एष वीरबालकः स्वनियोजितस्थानं नात्यजत् । एकाकी स पुनः पुनः व्याक्रोशत्—“हे पितः, अपि मे अत्रस्थं कार्यं समाप्तम् ? अपि गच्छेयम् इतः अधुना ?” परं न सः जानाति स्म यत् तस्य पिता एतच्छ्रोतुं नैव जीवितः आसीत् । अन्तं यावत् पितुः आदेशस्य अभावे बालः स्वस्थाने एव धैर्येण स्थितः । अग्निज्वालाः सर्वत्र प्रसृताः तं वीरम् आत्मसात् अकुर्वन् । तस्य भस्म वायुना इतस्ततः विकीर्णम् । तस्य कीर्तिम् इव दिक्षु प्रसारयितुम् ।

“यदि स्याद अलम्”

डॉ. वे. राघवः (मद्रास)

पिपासति न मे मनोऽमृतमहस्सुधामाधुरीः
न वाञ्छति कुवेरभूकनकवाल्मुकिवेष्टनम् ।
न नन्दनमुमाञ्चिता विबुधवाहिनीगाहिनीः
समुच्छ्वसति चुम्बितुं त्रिदशवारवामेक्षणाः ॥१॥

मितस्तदपि निष्ठितो विभव औदराग्न्याहुतेः
गृहं तनु सुवाटिकासुमचिताङ्कसंलालितम् ।
कुटुम्बकमभीषणं सुभगडिम्भमुग्धस्मित-
प्रजृम्भितहृदयोल्लसत्प्रियतमाविभक्ताश्रमम् ॥२॥

विदूरहृतपामरोत्कलहकोपकोलाहलं
महेश्वरपदाम्बुजस्मरणपूतशान्तान्तरम् ।
मनीषित्रचनांशुमद्विकचशेमुपीपङ्कजं
मनः सरसगीतिकापुलकितं—यदि स्यादलम् ॥३॥

प्रशाम्यदरुणे ज्वलदिवि निशामुखे वारिधेः
प्रतान्तमखिलं वपुर्भूमृणवाल्मुकामु क्षिपन् ।
तरङ्गतुमुलध्वनिं सरलमारुतस्पन्दनं
तुषारजडसाहिनीलयमवापयन् स्यामहो ॥४॥

श्रीचरितामृतम्

(साहित्य-परिचयः)

परमपूजनीयानां श्री. वासुदेवानन्द-सरस्वतीनां (टेम्बे स्वामिनां) पट्टशिष्याः श्री. नृसिंहसरस्वती-दीक्षित स्वामिनः स्वीयगुरुवद् एव श्री. दत्तप्रभोः अवतारभूताः योगिराजाः इति सम्मान्यन्ते स्म । तेषां संस्कृत-पद्यमयं चरितं मराठी-अनुवादेन सह पण्डितप्रवरैः बापूशास्त्री-कोडणी-करैः प्रणीतं प्रकाशितचरम् । तत्र तेषां गुरुभक्तिः, लोकसेवा, श्रीरामोपासना च यथार्थतया चित्रिता भवति । आचारशील-पूर्वजानां श्री. दत्तक्षेत्रे नृसिंहाटिकायां यदृच्छया आगमनं, तपः-फल-रूपः च पुत्रलाभः, तत्पुत्रस्य शैशवं, उपनयनं सद्गुरुप्रसादः, अध्ययनं, संन्यासग्रहणं च यथाक्रमं वर्णितं वर्तते अस्मिन् चरिते सुबोधप्रायेण संस्कृतेन । मध्मे मध्ये च सुललिता काव्यरचना तथा पाण्डित्यप्रदर्शकानां शब्दानां प्रयोगाः मनोहारिताम् इव बोधबाधाम् अपि जनयन्ति । उदाहरणार्थं-श्लोकाः ३, ६१, ६३, १००, काव्यशक्तेः प्रतिभासकाः तथा “अकं” (९) “कोऽपि तद्वर्णने (ऽ) शक्तः का कथानुस्तु सर्वशः” (१९), “पदं” शब्दः महत्तार्ये (२०), “नययन्” (६४) सुबोधे बाधकाः । अथ च अपरः अपि दोषः क्वचित् क्वचित् लक्ष्यते यत् अपप्रयोगाः (अपाणिनीयाः) “समानचर्य” (८५) (समचर्य), अप्रैषयत् (७२) (प्रैषयत्) सुरर्षी (१५) एतादृशाः न परिहृताः ।

तथापि १०१ तमः श्लोकः सर्वथा स्तुत्यर्हं चरितप्रणेतारं विदधाति इति अभिनन्दामः तम् । मराठी-अनुवादः अपि सविस्तरः (अतिविस्तरः वा) विद्यते तेन केषांचित् सुविधा जाता भवेत् ।

एकं तु मविशेषं सूचनीयं, (न खलु दोषैकदृक्तया परं संस्कृत-प्रचारकामनया) यत् संस्कृत-श्लोकानां मुद्रणं सर्वथा निर्दोषं भवेत् एतादृशेषु पुस्तकेषु । अत्र प्रतिपृष्ठम् अनेके मुद्रणदोषाः अवलोक्यन्ते इति खेदकरम्-प्रमादपराः शब्दभङ्गाः, शब्दसंयोगाः च, अस्थाने ह्रस्वदीर्घत्वम्, रेफाभावः, अवग्रहराहित्यम् इत्यादिकं सर्वं सावधानतया परिहार्यं सर्वथा येन संस्कृतमात्रपाठकाः अपि अनेन लाभान्विताः स्युः । नवशिक्षिताः च शुद्धं संस्कृतं जानीयुः ।

प्रयत्नः अयं प्रकाशिकायाः (कु. मंगल नाईक, पुणे) अभिनन्दनार्हः अनुकार्यः च तिष्ठति इति अभिप्रेमः । अस्य प्रस्तावनाकाराः प्रा. के. लूर महोदयाः “अर्थ”-शास्त्रज्ञाः वस्तुतः परमार्थज्ञाः एव दृश्यन्ते । अमृत-विन्दुपायकाः च श्रीमन्तः दत्तात्रेय धुंडिराज कवीश्वर-महाभागाः श्री. गुलवणी महाराजस्य आज्ञाकराः इति संतोषप्रदम् ।

शिशुगीतम् ३

मोदकं मे देहि

एहि एहि एहि । मोदकं मे देहि ।

अस्तु रसो मधुरः । शोभनां स रुचिरः ॥

के. रा. जो.

संस्कृत-भाषा-प्रचारि-सभायाः इदं साप्ताहिकं पत्रं श्री. पां. ना. बनहट्टी, महोदयेन नारायण-मुद्रणालयं नागपुरम् इत्यत्र मुद्रितं, ‘संस्कृत-भक्तिव्यम्’ कार्यालयः मोर-हिन्दी-भवनम्, नागपुरम् इत्यत्र प्रा. दि. वि. बराडपांडे-महोदये २ प्रकाशतां च नीतम् ।

॥ दम्भ-विभूतिः ॥

डॉ. वे. राघवः

स्तब्धग्रीवः पुरोदृष्टिः कदाचित्केकरेक्षणः ।
 प्रायशोऽप्येडमूकश्च विकटश्च पदक्रमे ॥ १ ॥
 अयं स पीवरो दम्भः स्थूलः प्रकटनामकः ।
 घण्टापथे विवलगन्तं सर्वे जानन्त्यमुं स्फुटम् ॥ २ ॥
 सूक्ष्मं तं दम्भमेवाहं बहुधेह विवर्त्तिनम् ।
 अत्र प्रपञ्चयिष्यामि स्वान्यविज्ञानहेतवे ॥ ३ ॥
 शारीरवातकोपातिविकृत्या रहितस्स हि ।
 ततः सूक्ष्मदृशमेव दृश्यो भवति यत्नतः ॥ ४ ॥
 नास्तीह कोऽपि निर्दम्भः मात्राभेदोऽस्ति केवलम् ।
 स्थूलदम्भं सूक्ष्मदम्भो निन्दन्त्यवहरत्यसौ ॥ ५ ॥
 एको भावो महान्दम्भः पृथग् भावाननेकशः ।
 व्याप्य भूतार्थतो नानानेपथ्यश्चेष्टते नृषु ॥ ६ ॥
 दम्भावास्यमिदं सर्वं नेह नानास्ति किञ्चन ।
 एकमेतत्परं तत्त्वं विद्वान् चरति सौख्यतः ॥ ७ ॥
 यश्च कश्चिन्नृणां भावः या च काचिन्नृणां कृतिः ।
 अन्तर्बहिश्च तत्सर्वं व्याप्य दम्भो विजृजिते ॥ ८ ॥
 नीवारशूकवत् सर्वनराणां हृद्गुहाशयम् ।
 अमुं दम्भं विजानाति यः कश्चन सुसूक्ष्मदृक् ॥ ९ ॥
 नामरूपात्मकं यच्च भाववैविध्यमीक्ष्यते ।
 तत्सर्वं नास्ति-मायैव दम्भे तत्त्वे विकल्प्यते ॥ १० ॥
 एतदेवाद्वितीयं सत् दम्भाख्यं ब्रह्म वर्तते ।
 भावप्रपञ्चस्सर्वोऽपि तत एव विवर्तते ॥ ११ ॥
 यो वा को वास्तु भावस्स यो वा को वास्तु चाशयः ।
 दम्भेन सर्व एवासावोतः प्रोतश्च दृश्यते ॥ १२ ॥
 अत्रास्त्युपनिषद्विद्या कापि वाक्छलनामिका ।
 दाम्भिका यत्प्रभावेन विजयन्तेऽत्र विश्वतः ॥ १३ ॥
 प्रायेण तेषां वाक्येषु दृश्येते द्वे अलङ्कृती ।
 पर्यायोक्तिरिति ख्याता व्याजोक्तिरिति च स्मृता ॥ १४ ॥
 कूटस्था दीक्षितास्ते नः पिता वाचस्पतिर्मम ।
 पूर्वेषु भक्तिरित्येवं कुलगर्वेण नटयते ॥ १५ ॥
 वेदान्ता गहनास्तर्कः श्रमसाध्यश्चिरादिति ।
 शास्त्रप्रशंसा विदुषां स्वशङ्खाध्मानपद्धतिः ॥ १६ ॥
 अत्युत्कृष्टा कृतिस्तस्य किन्तु मत्कृतिमेव सः ।
 पामरस्स्तौति पश्येति पर्यायोक्तिनिजस्तुतेः ॥ १७ ॥
 अन्ये सूक्ष्माश्च पन्थानोऽप्युत्तमश्लाघनसिद्धये ।
 शतशस्सन्ति तेष्वेकः सूचितोऽत्र निदर्शनम् ॥ १८ ॥
 स्वपुराणे निजाध्यायेष्वात्ममाहात्म्यखण्डतः ।
 ऋजुनिर्लज्जमुखराः पठन्त्येकेचनानि शम् ॥ १९ ॥
 याचको दानमाहात्म्यं स्तुवन्नायाति दायिनम् ।
 श्लोकगृध्नुस्स दाता च स्तौति याचकवैदुषीम् ॥ २० ॥
 आपत्कालाय पुत्राणां रक्षितव्यं धनं त्विति ।
 अल्पव्ययमनीषाख्या वरीवति कदर्यता ॥ २१ ॥

भुक्त्वा पर्युषितं केचित् देहदाढ्यं वदावदाः ।
 यतन्ते स्वमहातुच्छकृपणत्वं निगूहितुम् ॥ २२ ॥
 मुहुनिजोदरं चापि शोषयन्तोऽत्र केचन ।
 व्रतोपवासैस्तिथिभिः भक्तिमन्तो भवन्ति हि ॥ २३ ॥
 तत्तद्वैषयिकं कामं दारिद्र्यान्नेव विन्दताम् ।
 सन्त्यागतेभ्यो मित्रेभ्यः वैराग्यपरमाः कथाः ॥ २४ ॥
 तन्द्रां वदन्ति नैस्पृह्यं जाड्यं चापि तथा शमम् ।
 अन्ये स्तुवन्ति चापल्यमुत्साहमिति केचन ॥ २५ ॥
 कालः कष्टोऽयमल्पं वा कथंचिद्धनमर्जयेत् ।
 इत्युद्योगितया कैश्चित् छाद्यते लुब्धतोल्बणा ॥ २६ ॥
 ताडिताः केचिदबलाः अहिंसां वर्णयन्त्यहो ।
 कौटिल्यं करणे केचित् लोकतन्त्राख्यया श्रिताः ॥ २७ ॥
 आचारशोधनं व्याजः धर्मकोलाहलो बहिः ।
 स्त्रीपुंसानां प्रमिलतां तत्त्वतो विटता फलम् ॥ २८ ॥
 मैत्र्या परमया यत्तु प्रातिवेशिकवेश्मनि ।
 चरन्ति केचित् तत् कश्चिदुपायः स्त्रीवशीकृतौ ॥ २९ ॥
 प्रातिवेशिकडिम्भानां लालनं गुणकीर्तनम् ।
 तद्गृहे भक्ष्यपाकादि स्वादुतास्तवनं तथा ॥ ३० ॥
 यतित्वं गृहवैद्यत्वं पाचकत्वं च भृत्यता ।
 गानाध्यापकता किञ्च कुलश्रोत्रियतापि च ॥ ३१ ॥
 इति दिङ्मात्रमुद्दिष्टं परिसंख्या न शक्यते ।
 अनन्तो दृश्यते दम्भः कुलस्त्रीदूषणार्थकः ॥ ३२ ॥
 गच्छन्ति वटवो नित्यं देवायतनमुत्सवे ।
 उद्भूता भक्तिरेषां किं तत्र स्पृष्टक'माप्यते ॥ ३३ ॥
 मैत्रीत्वेव्याजसौहार्दमित्यादिच्छलमाश्रिताः ।
 कलाशालासु बालाश्च बालिकाश्च विटन्ति हि ॥ ३४ ॥
 असंबद्धं किमप्युक्त्वा पृष्टे केचिद्बुधोत्तमाः ।
 कोऽप्याचार्यस्तथाप्याहेत्येवं तन्तुं वयन्ति हि ॥ ३५ ॥
 असत्पक्षप्रतिष्ठाः केऽप्यात्मपक्षस्य तुच्छताम् ।
 अभिप्रायस्वतन्त्रत्वनाम्ना घाष्टर्थेण विभ्रति ॥ ३६ ॥
 अपार्थक्यमुदाहृत्य मोढ्यपारम्यमात्मनः ।
 नाङ्गीकुर्वन्ति केचिच्च तत्त्वं बहुमुखं न्विति ॥ ३७ ॥
 कालधर्मनिवांस्तांस्तान् शुभानपि न जानते ।
 तद्बुद्धिजाड्यमास्तिक्यं प्रत्युत प्रवदन्ति हि ॥ ३८ ॥
 स्वच्छपत्रे स्पष्टमुद्रे लब्धेऽपि ग्रन्थमुद्रणे ।
 ताल एव पठामीति भक्ति तन्मनुते जम् ॥ ३९ ॥
 कच्चरं वस्त्रमावास्य केचिद्वैदिकमानिनः ।
 स्त्रीहेतोरुज्ज्वलं वेषं केचित् शौचं वदन्ति च ॥ ४० ॥
 पाश्चात्याचारमोहिन्या कृष्टः केशवकर्त्तने ।
 'स्नानसौकर्य' मस्त्यत्रेत्यम्बां वक्ति बटुः पटुः ॥ ४१ ॥
 इति वादे च शीलै च वाक्छलेनोपजीवति ।
 बहुप्रकारो दम्भोऽसौ सत्यावरणमायिका ॥ ४२ ॥

१. जनसंमर्दे स्त्रीपुंसानां संपद्यमानं शरीरैकदेशसर्पकः स्पृष्टक-
 मिति कामसूत्रेषु उक्तम् ।

इतस्ततश्च यत्किञ्चित् उदाह्रियत केवलम् ।
 दम्भब्रह्मणि निष्णातः नराञ्जानाति तत्त्वतः ॥ ४३ ॥
 सञ्चारिभावा अन्ये हि जाता वीचिवदम्बुधौ ।
 स्थायिनं दम्भमेवामी वर्धयन्त्युत्तरोत्तरम् ॥ ४४ ॥
 अबध्युत्पन्नं जलं सर्वमब्धिमेव गतं, तथा ।
 दम्भब्रह्ममहावाक्ये सर्वभावसमन्वयः ॥ ४५ ॥
 सर्वे स्वोत्कर्षमिच्छन्ति यशोगुणधनादिषु ।
 असत्स्वप्नेषु तत्त्वेन वाञ्छन्त्याभासतोऽपि वा ॥ ४६ ॥
 असच्च सद्वद् दम्भोऽसौ मायेव प्रतिभासयेत् ।
 लोकसंवननाक्रान्तिक्रियाकार्यलमेव तत् ॥ ४७ ॥
 संपाद्यः स्वप्रकाशोऽन्यैः पत्रिकासु सभासु च ।
 भृत्यैः कृतज्ञैः क्रीतैर्वा नो चेद् हित्वा ह्रियं स्वयम् ॥ ४८ ॥
 आत्मप्रशंसा राजाध्वा नास्त्येवात्मसमः सुहृत् ।
 वदन्तु च हसन्त्वेके लभ्यं किं ह्रीमताधुना ॥ ४९ ॥
 आत्मश्लाघादिरूपेऽसौ मन्दवेगेन चेष्टते ।
 शाठ्यधोर्त्यादिनाम्ना तु परमोत्कटतां गतः ॥ ५० ॥
 बालानन्यान् स्वयं बालः पीडयित्वा द्रुतं गतः ।
 अन्यस्ताडितमात्मानं मात्रेऽन्तः कथयत्यहो ॥ ५१ ॥
 पुमांसो बहवो लोके तमेवोपायमाश्रिताः ।
 अधरोत्तरयन्ति, स्वान् वदन्त्यन्यैर्विदूषितान् ॥ ५२ ॥
 कोलाहलैश्चिरायास्मान् दूषयित्वा ततः क्षणात् ।
 दैन्यं धृति नो निन्दन्ति परपक्षासहानिति ॥ ५३ ॥
 अमी रुद्राक्षमार्जाराः नाटयन्तोऽतिदीनताम् ।
 यद् धर्मं बोधयन्त्यन्यान् एतत्तु न सहे प्रभो ॥ ५४ ॥
 अस्मत्क्षेमैकवार्ताभिः कारुण्यभरपेशलाः ।
 लक्ष्मीरलुण्ठनस्माकं श्वेतशासकजम्बुकाः ॥ ५५ ॥
 स्वानेव दैवतीकर्तुं प्रजोपास्यत्वलोलुपाः ।
 प्रचारयन्ति नास्तिक्यदर्शनं^१ राष्ट्रनायकाः^२ ॥ ५६ ॥
 लोकसेवाप्रवादेन तांस्तान् सङ्घान्^३ प्रविश्य च ।
 आत्मप्राधान्यसमानलुब्धाः केचिच्चरन्ति हि ॥ ५७ ॥
 परम्परागतो धर्मकर्ता देवालयेष्विव ।
 देवस्वभक्षणोपायः कुलवित्तस्य वृद्धये ॥ ५८ ॥
 देवालयनिभाः संस्था अद्यत्वेऽपि भवन्ति हि ।
 राष्ट्रसेवा लोकसेवा विद्यानारीसमुन्नतिः ॥ ५९ ॥
 नेतृणां कीर्तिशेषाणां स्मृतिरित्यादिहेतवे ।
 कियत्यो न भवन्त्यद्य संस्थाः सुनिधिभिः^४ सह ॥
 निधिनिर्वाहिणां^५ कार्यदर्शिनां^६ भाग्यहेतवे ॥ ६० ॥

१. आंगलाः राज्यकर्तारः (English rulers)
२. धर्मातीता नीतिः (Secularism and atheism)
३. देशनेतारः (National leaders)
४. मण्डलं, सभा, समितिः, संस्थाः (Associations, Societies, Organisations.)
५. मृतानां नेतृणां प्रधानपुरुषाणां वा स्मारकाणि (Memorials to dead leaders and V. I. P. s.)
६. अनल्पः वित्तसंग्रहः (Large funds.)
७. कोषाध्यक्षाः (Treasurers.)
८. कार्यवाहाः (Secretaries.)

पुरकोष्ठसभाः^१ राज्यशासकीयसभास्तथा ।
 तासु श्रेष्ठा मन्त्रिसभा^२ सद्यस्सर्वार्थसिद्धये ॥ ६१ ॥
 मन्त्रिमार्गो राजमार्गः नान्यः पन्था हि विद्यते ।
 मन्त्रित्वमेव वाञ्छन्ति राजानोऽपि कुलागताः^३ ॥ ६२ ॥
 बह्वचः कक्ष्या^४ राज्यवादे^५ या काचिन्मन्त्रितां वहेत् ।
 अङ्गत्वं तासु सर्वासु फलोदकं भविष्यति ॥ ६३ ॥
 अतोऽद्य धीमता पित्रा राज्यतन्त्रोपजीविना ।
 एष्टव्या बहवः पुत्राः पुत्र्यस्सम्बन्धिनस्तथा ॥ ६४ ॥
 तत्तत्कक्ष्याङ्गताहेतोः वियुसिऽपि मन्त्रिणाम् ।
 नोत्सीदेदन्वयो येन राज्याङ्गे स्वकुटुम्बिनाम् ॥ ६५ ॥
 सङ्घकार्ये प्रवृत्तेषु नास्ति कोऽप्यच्छलः शुचिः ।
 तारतम्यं तु भवति सामर्थ्यं चैव गोपने ॥ ६६ ॥
 कर्मान्तशालाः^६ संस्थाप्य प्रायः परधनोच्चयैः ।
 आस्त्रीशिशुकुटुम्बीयान् निर्वहि नामतो लिखन् ॥ ६७ ॥
 गृह-वाहन-भोगादि भुञ्जन् शालाव्ययच्छलात् ।
 वञ्चयन् राज्यकोशं च यन्त्रेन्द्रः^७ सुखमेधते ॥ ६८ ॥
 'अप्रौढदेशानर्थादिवदान्या ऋद्धनीवृतः'^८ ।
 आधमर्ण्यान्नयन्ति स्वच्छायानुकृतिदासताम्^९ ॥ ६९ ॥
 आढ्यो ग्रामप्रधानोऽभूद् ऋणं दत्वा कृशान् जनान् ।
 प्रजगल्भे वशे स्थाप्य नयोऽसौ हि सनातनः ॥ ७० ॥
 विद्यारोग्यादिमिषतः क्रैस्तवीयप्रचारकाः ।
 धर्मान् विशिष्टान् प्राचीनान् क्रमशो नाशयन्ति हि ॥ ७१ ॥
 स्वयं यद्गोपतो दुष्टाः तद्गोपं प्रकटं नराः ।
 निन्दन्तः स्वान् रिरक्षन्ति निजनिन्दनपूर्वतः ॥ ७२ ॥
 तदयं च पुरोभागी कविः परमदाम्भिकः ।
 इति निन्दति मां यस्स दम्भराज्येऽभिषिच्यते ॥ ७३ ॥
 करामलकवत् तत्त्वमिति दर्शयतो जनान् ।
 सहते नैव लोकोऽयं स्वाज्ञाने केवलं लुठन् ॥ ७४ ॥
 अयं मा वद तद्गोपं तेन मा विवदस्व च ।
 अन्योन्यश्लाघनैर्लोके विजयध्वं नरा बुधाः ॥ ७५ ॥
 दम्भस्य स्फुरणं जानन् गुणान् को वा समीहताम् ।
 सदसद्वृन्दं दूरेत्याः ते जयन्ति यमीश्वराः ॥ ७६ ॥

१. नगरपालिकाः, मंडल परिषदः (City councils, District Boards)
२. प्रादेशिक्यः विधानसभाः (State Assemblies)
३. राज्य केन्द्रे वा मन्त्रिमण्डलानि (Ministry; cabinet.)
४. संस्थानाधिपाः (Hereditary Maharajahs)
५. पक्षाः (Parties)
६. राजनीति (Politics.)
७. उत्पादके-औद्योगिक-संस्थाः (Factories, Industrial Establishments.)
८. धनपतिः, प्रबन्धकः वा (Industrial magnate, Factory head.)
९. अविकसिताः देशाः । (अप्रौढदेशाः) (Undeveloped Countries.)
१०. समृद्धाः प्रगतिशीलाः चट्टेणाः । (Affluent Countries)
११. जीवने तेषाम् अन्धानुकरणम् एव दास्यम् । (Slavery through imitative life.)

Dr. V. Naghavan,
Professor of Sanskrit

7, Srikrishnavaram St.,
Royapettah: Madras. 14.
Dt. 19-12-'68.

Dear Dr. Satyavrat,

I sent you soon after my return to Madras a copy of my play Pratapanudravijaya or Vidyanathavidambana. I am sending you today by the insured post note-books containing Sanskrit cantos of my Maha-Kavya on Muthuswami Dikshitar. I have just received your letter of 11-12-'68 and I am glad to know that the Journal devoted to translation is interested in publishing something about my translation work.

My career as a writer may be said to have started actually with translation and the first three publications which came out quickly, year after year, 1934-36, are the English translations of condensed versions of the Mahabharata, the Bhagavata and a collection of Sanskrit Prayers, Praises and Poems, all these three having been published by S. S. S. Co., Madras. The second sustained translation work of mine related to the English short stories of the late Manjeri S. Eswaran, which I did into Tamil. Manjeri S. Eswaran who was for some time Secretary of the National Book Trust, was a wellknown writer of English poetry and short stories and we were class-mates in the College and I regularly translated his English short stories into Tamil and published them in various Tamil journals. Some of them were also later collected into volumes of Manjeri S. Eswaran's short stories in Tamil version. During this time, I also translated and published in the Tamil Journals, Kalaimai, Kalpasri etc. English articles on various subjects bearing on Indian Painting, Indian Art etc. Among the miscellaneous Tamil translations which I made in these journals were from Sanskrit Subhashitas, stotras, verses of Sankara etc. Of the great Tamil National poet Subramanya Bharathi, I made Sanskrit translations, one of which might be mentioned, a humorous skit called 'Horses Horn' (Asva Singa). This Sanskrit version was published a few years ago in Bharat Vani, Poona. I made also several Sanskrit translations from English poetry, from Grey and Keats (published in the Sanskrita Pratibha, as you know), as also stray verses and prose passages from a variety of English writers also published in the Pratibha under the title

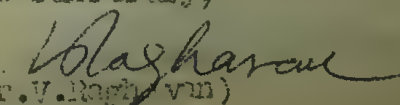
Anuvadaprakasa. My translation from Tolstoy (Andapramanahan Bharyam) published in Pratibha is included by you in one of your Sanskrit collections. The most important translation work which I did is The Indian Heritage, an anthology in English of selections from Sanskrit literature, Vedas, Upanishads, Epics etc., sponsored by the Unesco under the project of representative classics of Nations. This was published with a foreword by the late Dr. Rajendra Prasad, by the Indian Institute of World Culture, Bangalore, on the occasion of the first meeting of the Unesco in Vigyan Bhavan, Delhi, 1955. This has gone into two editions. Among English to Sanskrit translations may also be mentioned, my Bharatanatyam ~~and~~ Arthashastra which is an English translation of Jawaharlal Nehru's Azad Memorial Lectures and was commissioned by the National Book Trust; copies of this are now with the Central Sanskrit Board. Several works of Sanskrit hymnology have been brought out by me in English and Tamil translations (Manakoti Koshasthanam, B.G. Paul & Co., Madras) In my Patel Memorial Lectures, The Great Integrators: Poets-singers of India, the later part called the Anthology has many Sanskrit translations of mine from Tamil hymnists and from Saint Thyagaraja. Columbia University, New York, have brought a book called Sources of Hindu Thought in which I about 100 pages represents my contribution which includes English translations from Source-books in Sanskrit bearing on the fundamental conceptions in Sanskrit of Hindu Thought and Philosophy. This book received the First National Award in U.S. for publications on Religion.

From the Southern Languages Book Trust, Madras, I have brought out in Tamil a translation of selections from Bhagavata's Atmabhasariyasagara. I have been translating Atmabhasariyasagara continuously and this part of my major translation work which would give the whole Atmabhasariyasagara in Tamil. Several portions of this have appeared serially in Tamil periodicals. Thus my translation work has been from Sanskrit to English and Tamil, from Tamil and English to Sanskrit, and from English to Tamil.

Students of mine have translated some of my contributions in English or Sanskrit into other South Indian Languages as well as in Hindi.

To
Dr. Satyavrat,
Neelam Sanjiv Reddy,
Delhi.

Yours sincerely,

(Dr. V. Raghavan)

॥ दम्भ-विभूतिः ॥

डॉ. वे. राघवः

स्तब्धग्रीवः पुरोदृष्टिः कदाचित्कैरेक्षणः ।
 प्रायशोऽप्येडमूकश्च विकटश्च पदक्रमे ॥ १ ॥
 अयं स पीवरो दम्भः स्थूलः प्रकटनामकः ।
 घण्टापथे विवलगन्तं सर्वं जानन्त्यमुं स्फुटम् ॥ २ ॥
 सूक्ष्मं तं दम्भमेवाहं बहुधेह विवर्त्तिनम् ।
 अत्र प्रपञ्चयिष्यामि स्वान्यविज्ञानहेतवे ॥ ३ ॥
 शारीरवातकोपाक्षिविकृत्या रहितस्स हि ।
 ततः सूक्ष्मदृशमेव दृश्यो भवति यत्नतः ॥ ४ ॥
 नास्तीह कोऽपि निर्दम्भः मात्राभेदोऽस्ति केवलम् ।
 स्थूलदम्भं सूक्ष्मदम्भो निन्दन्व्यवहरत्यसौ ॥ ५ ॥
 एको भावो महान्दम्भः पृथग् भावाननेकशः ।
 व्याप्य भूतार्थतो नानानेपथ्यञ्चेष्टते नृषु ॥ ६ ॥
 दम्भावास्यमिदं सर्वं नेह नानास्ति किञ्चन ।
 एकमेतत्परं तत्त्वं विद्वान् चरति सौख्यतः ॥ ७ ॥
 यश्च कश्चिन्नृणां भावः या च काचिन्नृणां कृतिः ।
 अन्तर्बहिश्च तत्सर्वं व्याप्य दम्भो विजैजिते ॥ ८ ॥
 नीवारशूकवत् सर्वनराणां हृद्गुहाशयम् ।
 अमुं दम्भं विजानाति यः कश्चन सुसूक्ष्मदृक् ॥ ९ ॥
 नामरूपात्मकं यच्च भाववैविध्यमीक्ष्यते ।
 तत्सर्वं नास्ति-मायैव दम्भे तत्त्वे विकल्प्यते ॥ १० ॥
 एतदेवाद्वितीयं सत् दम्भाख्यं ब्रह्म वर्तते ।
 भावप्रपञ्चस्सर्वोऽपि तत एव विवर्तते ॥ ११ ॥
 यो वा को वास्तु भावस्स यो वा को वास्तु चाशयः ।
 दम्भेन सर्व एवासावोतः प्रोतश्च दृश्यते ॥ १२ ॥
 अत्रास्त्युपनिषद्विद्या कापि वाक्छलनामिका ।
 दाम्भिका यत्प्रभावेन विजयन्तेऽत्र विश्वतः ॥ १३ ॥
 प्रायेण तेषां वाक्येषु दृश्येते द्वे अलङ्कृती ।
 पर्यायोक्तिरिति ख्याता व्याजोक्तिरिति च स्मृता ॥ १४ ॥
 कूटस्था दीक्षितास्ते नः पिता वाचस्पतिर्मम ।
 पूर्वेषु भक्तिरित्येवं कुलगर्वेण नट्यते ॥ १५ ॥
 वेदान्ता गहनास्तर्कः श्रमसाध्यश्चिरादिति ।
 शास्त्रप्रशंसा विदुषां स्वशङ्खाध्मानपद्धतिः ॥ १६ ॥
 अत्युत्कृष्टा कृतिस्तस्य किन्तु मत्कृतिमेव सः ।
 पामरस्स्तौति पश्यति पर्यायोक्तिनिजस्तुते ॥ १७ ॥
 अन्ये सूक्ष्माश्च पन्थानोऽप्यत्मश्लाघनसिद्धये ।
 शतशस्सन्ति तेष्वेकः सूचितोऽत्र निदर्शनम् ॥ १८ ॥
 स्वपुराणे निजाध्यायेष्वात्ममाहात्म्यखण्डतः ।
 ऋजुनिर्लज्जमुखराः पठन्त्येकेनानि शम् ॥ १९ ॥
 याचको दानमाहात्म्यं स्तुवन्नायाति दायिनम् ।
 श्लोकगृध्नुस्स दाता च स्तौति याचकवेदुषीम् ॥ २० ॥
 आपत्कालाय पुत्राणां रक्षितव्यं धनं त्विति ।
 अल्पव्ययमनीषाख्या वरीवर्ति कदर्यता ॥ २१ ॥

भुक्त्वा पर्युषितं केचित् देहदाढ्यं वदावदाः ।
 यतन्ते स्वमहातुच्छकृपणत्वं निगूहितुम् ॥ २२ ॥
 मुहुर्निजोदरं चापि शोषयन्तोऽत्र केचन ।
 व्रतोपवासैस्तिथिभिः भक्तिमन्तो भवन्ति हि ॥ २३ ॥
 तत्तद्वैषयिकं कामं दारिद्र्यान्नैव विन्दताम् ।
 सन्त्यागतेभ्यो मित्रेभ्यः वैराग्यपरमाः कथाः ॥ २४ ॥
 तन्द्रां वदन्ति नैस्पृह्यं जाड्यं चापि तथा शमम् ।
 अन्ये स्तुवन्ति चापल्यमुत्साहमिति केचन ॥ २५ ॥
 कालः कष्टोऽयमल्पं वा कथंचिद्वनमर्जयेत् ।
 इत्युद्योगितया कैश्चित् छाद्यते लुब्धतोत्तवणा ॥ २६ ॥
 ताडिताः केचिदबलाः अहिंसां वर्णयन्त्यहो ।
 कौटिल्यं करणे केचित् लोकतन्त्राख्यया श्रिताः ॥ २७ ॥
 आचारशोधनं व्याजः धर्मकोलाहलो बहिः ।
 स्त्रीपुंसानां प्रमिलतां तत्त्वतो विटता फलम् ॥ २८ ॥
 मैत्र्या परमया यत्तु प्रातिवेशिकवेशमनि ।
 चरन्ति केचित् तत् कश्चिदुपायः स्त्रीवशीकृती ॥ २९ ॥
 प्रातिवेशिकडिम्भानां लालनं गुणकीर्तनम् ।
 तद्गृहे भक्ष्यपाकादिस्वादुतास्तवनं तथा ॥ ३० ॥
 यतित्वं गृहवैद्यत्वं पाचकत्वं च भृत्यता ।
 गानाध्यापकता किञ्च कुलश्रोत्रियतापि च ॥ ३१ ॥
 इति दिङ्मात्रमुद्दिष्टं परिसंख्या न शक्यते ।
 अनन्तो दृश्यते दम्भः कुलस्त्रीदूषणार्थकः ॥ ३२ ॥
 गच्छन्ति वटवो नित्यं देवायतनमुत्सवे ।
 उद्भूता भक्तिरेषां किं तत्र स्पृष्टक'माप्यते ॥ ३३ ॥
 मैत्रीतृप्तिव्याजसौहार्दमित्यादिच्छलमाश्रिताः ।
 कलाशालासु बालाश्च बालिकाश्च विटन्ति हि ॥ ३४ ॥
 असंबद्धं किमप्युक्त्वा पृष्टे केचिद्वदुत्तमाः ।
 कोऽप्याचार्यस्तथाप्याहेत्येवं तन्तुं वयन्ति हि ॥ ३५ ॥
 असत्पक्षप्रतिष्ठाः केऽप्यात्मपक्षस्य तुच्छताम् ।
 अभिप्रायस्वतन्त्रत्वनाम्ना घाष्टर्चेण बिभ्रति ॥ ३६ ॥
 अपार्थक्यमुदाहृत्य मौढ्यपारम्यमात्मनः ।
 नाङ्गीकुर्वन्ति केचिच्च तत्त्वं बहुमुखं न्विति ॥ ३७ ॥
 कालधर्मान्निवांस्तांस्तान् शुभानपि न जानते ।
 तद्बुद्धिजाड्यमास्तिक्यं प्रत्युत प्रवदन्ति हि ॥ ३८ ॥
 स्वच्छपत्रे स्पष्टमुद्रे लब्धेऽपि ग्रन्थमुद्रणे ।
 ताल एव पठामीति भक्ति तन्मनुते जनेः ॥ ३९ ॥
 कच्चरं वस्त्रमावास्य केचिद्वैदिकमानिनः ।
 स्त्रीहेतोरुज्ज्वलं वेषं केचित् शौचं वदन्ति च ॥ ४० ॥
 पाश्चात्याचारमोहिन्या कृष्टः केशवकर्त्तने ।
 'स्नानसौकर्य' मस्त्यन्नेत्यम्बां वक्ति बटुः पटुः ॥ ४१ ॥
 इति वादे च शीले च वाक्छलेनोपजीवति ।
 बहुप्रकारो दम्भोऽसौ सत्यावरणमायिका ॥ ४२ ॥

१. जनसंमर्दे स्त्रीपुंसानां संपद्यमानं शरीरकदेशसंपर्कः स्पृष्टक-
 मिति कामसूत्रेषु उक्तम् ।

इतस्तत्तश्च यत्किञ्चित् उदाह्रियत केवलम् ।
 दम्भब्रह्मणि निष्णातः नराञ्जानाति तत्त्वतः ॥ ४३ ॥
 सञ्चारिभावा अन्ये हि जाता वीचिवदम्बुधी ।
 स्थायिनं दम्भमेवामी वर्धयन्त्युत्तरोत्तरम् ॥ ४४ ॥
 अढ्युत्पन्नं जलं सर्वमब्धिमेव गतं, तथा ।
 दम्भब्रह्ममहावाक्ये सर्वभावसमन्वयः ॥ ४५ ॥
 सर्वे स्वोत्कर्षमिच्छन्ति यशोगुणधनादिषु ।
 असत्स्वप्येषु तत्त्वेन बाञ्छन्त्याभासतोऽपि वा ॥ ४६ ॥
 असच्च सद्दम्भोऽसौ मायेव प्रतिभासयेत् ।
 लोकसंवननाक्रान्तिक्रियाकार्यलमेव तत् ॥ ४७ ॥
 संपाद्यः स्वप्रकाशोऽन्यैः पत्रिकासु सभासु च ।
 भृत्यैः कृतज्ञैः क्रीतैर्वा नो चेद् हित्वा ह्रियं स्वयम् ॥ ४८ ॥
 आत्मप्रशंसा राजाध्वा नास्त्येवात्मसमः सुहृत् ।
 वदन्तु च हसन्त्वेकं लभ्यं किं ह्रीमताधुना ॥ ४९ ॥
 आत्मश्लाघादिरूपेऽसौ मन्दवेगेन चेष्टते ।
 शाठ्यधोर्त्यादिनाम्ना तु परमोत्कटतां गतः ॥ ५० ॥
 बालानन्यान् स्वयं बालः पीडयित्वा द्रुतं गतः ।
 अन्येस्ताडितमात्मानं मात्रेऽन्तः कथयत्यहो ॥ ५१ ॥
 पुमांसो बहवो लोके तमेवोपायमाश्रिताः ।
 अधरोत्तरयन्ति, स्वान् वदन्त्यन्यैर्विदूषितान् ॥ ५२ ॥
 कोलाहलैश्चिरायास्मान् दूषयित्वा ततः क्षणात् ।
 दैव्यं श्रिता नो निन्दन्ति परपक्षासहानिति ॥ ५३ ॥
 अमी रुद्राक्षमाजराः नाटयन्तोऽतिदीनताम् ।
 यद् धर्मं बोधयन्त्यन्यान् एतत्तु न सहे प्रभो ॥ ५४ ॥
 अस्मत्क्षेमैकवार्ताभिः कारुण्यभरपेशलाः ।
 लक्ष्मीरलुण्ठनस्माकं श्वेतशासकजम्बुकाः ॥ ५५ ॥
 स्वानेव दैवतीकर्तुं प्रजोपास्यत्वलोलुपाः ।
 प्रचारयन्ति नास्तिक्यदर्शनं राष्ट्रनायकाः ॥ ५६ ॥
 लोकसेवाप्रवादेन तांस्तान् सङ्घान् प्रविश्य च ।
 आत्मप्राधान्यसमानलुब्धाः केचिच्चरन्ति हि ॥ ५७ ॥
 परम्परागतो धर्मकर्ता देवालयेष्विवति ।
 देवस्वभक्षणोपायः कुलवित्तस्य वृद्धये ॥ ५८ ॥
 देवालयनिभाः संस्था अद्यत्वेऽपि भवन्ति हि ।
 राष्ट्रसेवा लोकसेवा विद्यानारीसमुन्नतिः ॥ ५९ ॥
 नेतृणां कीर्तियोषाणां स्मृतिरित्यादिहेतवे ।
 कियत्यो न भवन्त्यद्य संस्थाः सुनिधिभिः सह ॥
 निधिनिर्वाहिणां कार्यदर्शिनां भाग्यहेतवे ॥ ६० ॥

१. पुरकोष्ठसभाः २. राज्यशासकीयसभास्तथा ।
 तासु श्रेष्ठा मन्त्रिसभा ३. सद्यस्सर्वार्थसिद्धये ॥ ६१ ॥
 मन्त्रिमार्गो राजमार्गः नान्यः पन्था हि विद्यते ।
 मन्त्रित्वमेव बाञ्छन्ति राजानोऽपि कुलागताः ॥ ६२ ॥
 बह्वयः कक्ष्या ४. राज्यवादे ५. या काचिन्मन्त्रितां वहेत् ।
 अङ्गत्वं तासु सर्वासु फलोदकं भविष्यति ॥ ६३ ॥
 अतोऽद्य धीमता पित्रा राज्यतन्त्रोपजीविना ।
 एष्टव्या बहवः पुत्राः पुत्र्यस्सम्बन्धिनस्तथा ॥ ६४ ॥
 तत्तत्कक्ष्याङ्गताहेतोः वियसिऽपि मन्त्रिणाम् ।
 नोत्सीदेदन्वयो येन राज्याङ्गे स्वकुटुम्बनाम् ॥ ६५ ॥
 सङ्घकार्ये प्रवृत्तेषु नास्ति कोऽप्यच्छलः शुचिः ।
 तारतम्यं तु भवति सामर्थ्यं चैव गोपने ॥ ६६ ॥
 कर्मान्तशालाः ७. संस्थाप्य प्रायः परधनोच्चयैः ।
 आस्त्रीशिशुकुटुम्बीयान् निर्वाहि नामतो लिखन् ॥ ६७ ॥
 गृह-वाहन-भोगादि भुञ्जन् शालाव्ययच्छलात् ।
 वञ्चयन् राज्यकोशं च यन्त्रेन्द्रः सुखमेधते ॥ ६८ ॥
 ८. अप्रौढदेशानर्थादिवदान्या ऋद्धनीवृतः ९. ।
 आधमर्ण्यन्नयन्ति स्वच्छायानुकृतिदासताम् ॥ ६९ ॥
 आढ्यो ग्रामप्रधानोऽभूद् ऋणं दत्वा कृशान् जनान् ।
 प्रजगल्भे वशे स्थाप्य नयोऽसौ हि सनातनः ॥ ७० ॥
 विद्यारोग्यादिमिषतः क्रैस्तवीयप्रचारकाः ।
 धर्मान् विशिष्टान् प्राचीनान् क्रमशो नाशयन्ति हि ॥ ७१ ॥
 स्वयं यदोषतो दुष्टाः तदोषं प्रकटं नराः ।
 निन्दन्तः स्वान् रिरक्षन्ति निजनिन्दनपूर्वतः ॥ ७२ ॥
 तदयं च पुरोभागी कविः परमदाम्भिकः ।
 इति निन्दति मां यस्स दम्भराज्येऽभिषिच्यते ॥ ७३ ॥
 करामलकवत् तत्त्वमिति दर्शयतो जनान् ।
 सहते नैव लोकोऽयं स्वाज्ञाने केवलं लुठन् ॥ ७४ ॥
 अयं मा वद तदोषं तेन मा विवदस्व च ।
 अन्योन्यश्लाघनैर्लोकैः विजयध्वं नरा बुधाः ॥ ७५ ॥
 दम्भस्य स्फुरणं जानन् गुणान् को वा समीहताम् ।
 सदसद्ब्रह्म दूरेत्याः ते जयन्ति यमीश्वराः ॥ ७६ ॥

१. आंग्लाः राज्यकर्तारः (English rulers)
२. धर्मातीता नीतिः (Secularism and atheism)
३. देशनेतारः (National leaders)
४. मण्डलं, सभा, समितिः, संस्थाः (Associations, Societies, Organisations.)
५. मृतानां नेतृणां प्रधानपुरुषाणां वा स्मारकाणि (Memorials to dead leaders and V. I. P. s.)
६. अनल्पः वित्तसंग्रहः (Large funds.)
७. कोषाध्यक्षाः (Treasurers.)
८. कार्यवाहाः (Secretaries.)

१. नगरपालिकाः, मंडल परिषदः (City councils, District Boards)
२. प्रादेशिक्यः विधानसभाः (State Assemblies)
३. राज्य केन्द्रे वा मंत्रिमण्डलानि (Ministry; cabinet.)
४. संस्थानाधिपाः (Hereditary Maharajahs)
५. पक्षाः (Parties)
६. राजनीति (Politics.)
७. उत्पादक-औद्योगिक-संस्थाः (Factories, Industrial Establishments.)
८. धनपतिः, प्रबन्धकः वा (Industrial magnate, Factory head.)
९. अविकसिताः देशाः । (अप्रगतिकाः) (Undeveloped Countries.)
१०. समृद्धाः प्रगतिशीलाः चदेशाः । (Affluent Countries)
११. जीवने तेषाम् अध्यानुकरणम् एव दास्यम् । (Slavery through imitative life.)

“विश्व-संस्कृत-महासम्मेलनं” (काशी नगरे)

म. म. पं. राज, पं. श्यामकुमार आचार्य, ऐडवोकेट,
मंत्री, भारतीय विद्याप्रचार समिति: (राज्यपंजीकृता)

कोकिलनिवेदः

डॉ. वे. राघवः (मद्रास)

सादर सूचयामि सर्वान् संस्कृत-पंडितान् संस्कृत-हितैषिणः, यत् अस्य वर्षस्य कदाचित् अन्तिमे मासे एकं बृहत् “विश्व-संस्कृत-महासम्मेलनं” भारतीय-विद्या-प्रचार-समिते: तत्वावधाने काशीनगरे (वाराणसी उ. प्र.) भवेत्। इदं महासम्मेलनं कदाचित् ४ दिनानि यावत् अधिकं वा प्रचलेत् यथावसरं। अस्मिन् विषये तिथि-निश्चयः शीघ्रं करिष्यते समिते: कार्यकारिसभया, यस्याः अधिवेशनं ४ अक्टूबर १९७० तिथौ भवेत्, रविवसरे ३-वादने सायंकाले। तदा समिते: ‘निर्वाचनं’ अपि भवेत् ‘साधारण-सभायां’। अस्मिन् विषये सर्वा सूचना दास्यते शीघ्रं सदस्येभ्यः। इदं तु ज्ञात-वृत्तं एव, यत् षड् ‘अखिल-भारतीय-संस्कृत-महासम्मेलनानि’ जातानि गतेषु वर्षेषु समिते: तत्वावधाने, मम मन्त्रित्वकाले। कदाचित् कयाऽपि अन्यया संस्कृत-संस्थया एतादृशानि सम्मेलनानि नहि कृतानि। अन्तिमे महासम्मेलने ‘संस्कृतं’ राष्ट्रभाषा उद्घोषिता भारतस्य, यथा तत् आसीत् प्राचीन-भारते। तदा संस्कृतं अस्माकं भारतोयानां ‘मातृ-राष्ट्र-राज-शिक्षाभाषा’ आसीत्, विश्वे च ‘विश्व भाषा’ इत्यस्ति ‘निर्विवादं ऐतिहासिकं तथ्यं’। ‘भारतीया भाषा ‘संस्कृतं’ इदानीं अपि ‘भारती’, यतः सर्वस्मिन् भारते संस्कृत-विद्वांसः मिलन्ति। कोऽपि प्रान्तः भारतभागः वा नास्ति, यत्र ‘संस्कृतज्ञाः’ न मिलेयुः। संस्कृतसाहित्यं सर्वलोक-परलोक विद्या-व्यापि। इदं अपि एकं अतर्क्यं प्रमाणं, यत् संस्कृतं पुरा जनभाषा आसीत्। जनभाषा ‘मातृभाषा’ भवति प्रायशः लोके।

समिते: उद्देश्यं

समिते: उद्देश्यं प्रायः ४० वर्षेभ्यः इदं अस्ति, यत् प्रथमं संस्कृतं ‘जनभाषा’ भवेत् पूर्ववत्, तदनन्तरं ‘मातृभाषा’ यथा पुराकाले आसीत्। यदि सर्वेषां संस्कृतज्ञानां संस्कृतं ‘दैनिक-व्यवहार भाषा’ भवेत्। तदा किञ्चित्कालानन्तरं ‘जनभाषा’ स्यात् इति निश्चयः।

परन्तु ‘कीदृशं संस्कृतं’ जनभाषा स्यात्

अयं प्रश्नः गम्भीरतया विचारितः समित्या, यत् ‘कीदृशं संस्कृतं’ भवेत् येन सरलतया ‘जनभाषा’ स्यात्। इदं विचारितं समित्या, यत् ‘सर्वासां संसारस्य जीवित-भाषाणां’ इयं ‘लेखन-भाषण-परिपाटी’ यत् यथासाध्यं ‘वाक्यानां पदानि पृथक् विद्यन्ते’, येन वक्तुः लेखकस्य वा ‘आभिराधः’ सहजतया सुविदितः स्यात्। परस्परं भाषायाः प्रयोगः ‘सुबोधाय’ भवति, न तु ‘दुर्बोधाय’, यतः दुर्बोधाय भवेत् चेत्, तदा मोहं वरं। याः भाषाः, महोन्नताः अपि, ‘दैनिक-व्यवहारे’ नहि प्रयुज्यन्ते, ताः ‘ग्रन्थगताः मृताः वा’ इति कथ्यन्ते, यतः ‘भाष्यते जनैः’ इति भाषा भवति। ‘दीर्घायवशात् संस्कृतं अद्य नहि प्रयुज्यते दैनिक-व्यवहारेषु कुत्र अपि भारतवर्षे, तस्य उद्गमस्थाने। यदि ‘संस्कृतं’ प्रयुक्तं स्यात् न्यूनातिन्यूनं संस्कृत-पंडितैः, तदा तेषां कृते तु संस्कृतं ‘मृतं’ न भवेत्। भाषणेन, व्यवहारेण ‘सरलत्वं, सुबोधत्वं तु स्वतः एव आगच्छेत् संस्कृते’ अत्र संदेहलेशोऽपि नास्ति। तदा संस्कृतज्ञैः स्व-स्व-क्षेत्रीयभाषाणां व्यवहार-त्यागः आवश्यकः भवेत्, यद्यपि ताः क्षेत्रीयभाषाः संस्कृतस्य एव ‘भ्रंशाः’ सन्ति। यदि जनैः जनैः इमाः क्षेत्रीय-भाषाः ‘संस्कृत-भ्रंशाः’ शुद्धसंस्कृतरूपे नीताः स्युः संस्कृतज्ञैः, तदा अयं अपि एकः उपायः, येन संस्कृतं भूयोऽपि भाषणभाषा जनभाषा स्यात् भारतस्य। मया पुस्तक-एकं रचितं अस्मिन् विषये ‘कीदृशं संस्कृतम्?’ तथा ‘मूलं संस्कृतम्’, यत् केन मार्गेण संस्कृतं ‘आधुनिकं, सरलं, सुबोधं च’ भवितुं अर्हति। सौभाग्यं, यत् मम प्रदर्शितः सुधारमार्गः, व्याकरण-सम्मतः, प्रायः स्वीकृतः विद्वद्भिः, यतः मम ‘मूलं संस्कृतम्’ एमए कक्षासु पाठ्यते

सखा— कोकिल, कोकिल, कोमलगलयुत !
कोकिल, कोकिल, मञ्जुलपञ्चम ! ।
कोकिल, माधवचूतविहार
कोकिल, मन्मथविजयसुमागध ।
कोकिलपोतक, कुत्र गलस्तव ?
श्राम्यसि ताम्यसि सीदसि किं भोः ॥

कोकिलः— हृदयालुसन्मित्र मात्रा वियुक्तः
ईर्ष्यालुकरटौघरटनैर्घ्रियेऽत्र ।

सखा— कोकिल, धारय समयं क्षमया
रोहति पत्रं स्वैरं यास्यसि ।

कोकिलः— नायं वसन्तो न च वा रसाले
अङ्कूरितं मे किसलं क्व यानि ।

सखा— कोकिल, नूनं चक्रगतिं त्वं
माधवभाग्यं नचिरात्प्राप्स्यसि ।
एते वयमिह भव्यांशः
तावकपञ्चमगीत्युत्कण्ठाः ॥

कोकिलः— अङ्ग त्वदाभाः विरलाः प्रपञ्चे
सत्स्यामि चात्रैव कान्तास्कोणे ।
को वाऽत्र शुश्रूषुरनुभावशीलः
को वा रसं वेत्ति गास्यामि कस्मै ॥
माहात्म्यगर्वान्धमृगराजसदसि
प्रविविक्षया किं ? विरसाः शिवास्ते ।
करटावलिहन्त रटनैरसूय-
त्यपि हन्त विपिनं जडमेव सकलम् ॥
अजवच्च यदि केऽपि शृणुयुः किमेतैः
स्वरकर्णगानेन गल एव शुष्कः ।
स्वयमेव गीतेऽपि केषांचनात्र
श्रवणं च कियते न भाराय भवति ॥
अयि सौम्य ! न हि जन्म गुण्यं सुखाय
बलवान् महेशोऽपि लोको बलीयान् ।
अजनिर्वरिष्ठा यदि सा न, जन्तोः
शिशुभाव एवेह मरणं वरीयः ॥

आगरा-विश्वविद्यालये, तथा अन्यत्र अपि। मया तु अन्तिमरूपेण कथ्यते, यत् वाक्यपदेषु यथासाध्यं सन्धिः न कृतः स्यात् तदा अद्य संस्कृतं राष्ट्रभाषा भवितुं अर्हति भारतस्य। ‘मः अनुस्वारः’ इति सूत्रबलात् हलन्त ‘म्’ दातुं शक्यते अचि परे सति, न मम कोऽपि विरोधः।

शासनं विरोधि संस्कृतस्य

दीर्घायवशात् केन्द्रिय-प्रदेश-शासनानि संस्कृत-विद्वानि। यतः केन्द्रशासनस्य ‘त्रिभाषा-सूत्रे’ संस्कृत-स्थानं कुत्र अपि भवितुं नहि अर्हति। विदेशेषु यत् ‘स्थानं संस्कृतस्य’ तत् भारते नास्ति। परन्तु ‘संस्कृत-वेद-मार्गेण’ एव भारत-विश्व-उन्नतिः सम्भवा, इति नः विश्वासः, अतः आवश्यकं ‘विश्व-संस्कृत-महासम्मेलनं’ काशी नगरे, कथित-संस्कृत-केन्द्रे। तत्र इमे सर्वे प्रश्नाः विचारपथे नीताः स्युः। इत्यलं विस्तरेण।

बालानां कृते

ब्रह्मचर्य-निष्ठा

पुरा किल इंग्लंडदेशे 'कॅव्हेडिश' नामा पुरुषो बभूव । तस्य शैशवे एव तस्य माता दिवं जगाम । तदाऽरभ्य सः पित्रा एव वर्धितः । सोऽपि एकाकी एव क्रीडनकैस्सह रेमे । बाल्येऽपि अन्यबालकानां इव मित्रैस्सह क्रीडने वा संपर्केऽपि तस्य रुचिः न दृष्टा । शालायां सः अनासक्तः इतरैः असंपृक्तः तस्थौ ।

यौवनं प्राप्यापि हि सः स्त्रीभिः सह भाषणमपि न चक्रे । महाविद्यालये विज्ञानम् अधीत्य सः यूरोप-पर्यटनं चकार । तदा सः अति-स्नातक- (द्रष्टा) पदवीं लेभे । पुरा काले विद्यापीठिय-परीक्षोत्तीर्ण-छात्रेभ्यो देशपर्यटनादूर्ध्वमेव पदव्यः देयाः तस्थुः । अस्मद्देशेऽपि पुरा देशपर्यटनं, पंडितमैत्री, सभा-संचारः एतत्त्रयं स्नातकानां शिक्षणस्य-पूर्णतया द्योतकम् आवश्यकम् अङ्गम् आस ।

तस्मिन्नेव काले तस्य अपुत्रः धनाढ्यः पितृव्यः स्वकीयाम् एकलक्ष-पाँडमितां संपदं मृत्युपत्रेण तस्मै समर्प्य पंचत्वं जगाम । तां लब्ध्वा तु सः अतीव अंतर्मुखो बभूव । सः स्वकीय-कार्यार्थं केवलं सेवकद्वयं ररक्ष । ताभ्यां सहापि सः केवलं कर्गजे लिखित्वा व्यवहारं चकार । परं तस्य विज्ञानाध्ययने रुचिः आस । सर्वकालं स्वकीये कक्षे वैज्ञानिक-ग्रंथानां पठने वा वैज्ञानिक-समस्यानां चिंतने सः अनयत् कालम् । यदाकदाचित् वैज्ञानिकानां सभायां गत्वा स्वचित्तोपलब्ध-सत्यानि प्राकाशयत् । तत्रापि स्त्रीसदस्यां वार्तालाप-चिकीर्षुम् अन्यथा वा आत्मनः समीपम् आयातीं दृष्ट्वा झटिति सभां त्यक्त्वा स्वगृहं प्रतस्थे । पुरुषसदस्यैः साकमपि केवलं कार्यमात्रं वार्तालापं कुर्वाणः आस ।

सः स्वकीयाध्ययनकक्षे एकां गुप्तद्वारं ततः नगराद् बहिर्गन्तुमेकं भूगर्भमार्गं च चकार । सेवकसकाशात् 'कश्चिद् द्रष्टुं आगतः सज्जनः' इति श्रुत्वा गुप्तद्वारेण पलायनं चक्रे । सः नित्यं प्रातः सायं नरान् बहिः जनविवाजिने पथि भ्रमणं चक्रे । एकदा इत्यमेव प्रातः काले भ्रमणं कुर्वाणः सः पृष्ठतः एकम् उन्मत्तं वृषभम् आयान्तं तथैव अग्रे एकां कृपक-वालिकां गच्छतीं ददर्श । वृषभं समीपमायातं दृष्ट्वा सः तालिका-वादनेन आक्रोशेन च तां सावधानां कर्तुं प्रायतत । परं स्व-क्षेत्रे गच्छती अन्यमनस्का सा तं न शुश्राव । वृषभं तु निकटमेव प्राप्तं दृष्ट्वा अग्रे पदं निधाय तां करेण धृत्वा कर्षयित्वैव सः वृषभमार्गात् दूरां चकार । परं तत्क्षणे एव तस्य मनः 'हन्त, ब्रह्मचर्यं भग्नम्' इति विचारेण पश्चात्तापयुक्तं बभूव । ततः एव निर्वृत्य द्रुतगत्या स्वगृहं गत्वा, भयभीतः इव सर्वाङ्गे स्वेदरोमांचयुक्तः ज्वरग्रस्तः, सः मुष्वाप । द्वितीये दिने सः स्वस्थो बभूव । परंतु ततः ऊर्ध्वं सः गृहाद् बहिर्गमनमेव तत्याज । एष तस्य वार्धक्यावस्थायाः प्रसंगः आस ।

(एषा कथा अस्मान्भरतराजः दयावशतायां हरिणा-सक्तेश्च हरिणजन्मन्यपि असङ्गवृत्तेः कथां स्मारयति ।)

इंग्लंडदेशे अद्यावधि 'कॅव्हेडिश-प्रयोगशाला' नाम्नी संस्था प्रचलति । सः विद्युच्चूबकीय-लहरीनां अध्ययने

शिशुगीतम् २

एहि शुभालोक

एहि एहि दीप
एहि शुभालोक ।
धियं देहि दीप
श्रियं देहि दीप ।
एहि शुभालोक—

के. रा. जो.

(द्वितीयपृष्ठतः)

अज्ञातवासं स्वीकृत्य माधवनाथः साधनामारभत । अखिले भारते व्यचरत् सः । नवन्यानामाशिर्वादाः प्रत्यक्षं प्राप्ताः तेन । महतां साधूनां कृते प्रकटोऽभवत् सः ।

तथा भूतेषु सांसारिकेषु व्यवहारेषु वर्तमानेनापि तेन परमार्थ-प्रपञ्चः साधु साधितः । अशेषो महाराष्ट्र देशः तस्यालौकिकेन सामर्थ्येण प्रभावितो भूत्वा तममजत् । निर्धनाः धनिकाः नृपादयश्च सर्वे कृतार्थाः अभवन् । अलसाः उद्योगिनो भूताः । केचित् विशिष्टाः साधकाः योग-मार्गमारुढवन्तः । यज्ञयागादयः सम्पन्नाः अभवन् मन्दिराणि निर्मितानि च । सात्त्विकं स्वल्पाहारं कृत्वा आत्मनः तेजोमयीं कायां सः परोप-कारार्थं जनानां समुद्धारणार्थं च समर्पितवान् ।

गच्छता कालेन इंदूर नगरे श्रीनाथमन्दिरस्य निर्माणं कृतं भक्त-जनैः । भाव्यानि प्रसादचिह्नानि दृष्टपथमागतानि ।

श्रीनाथमन्दिरस्य सुचारुरूपेण कार्यं सञ्चलनार्थं निश्चितं संविधानं रचितं तदनुसारं मदानी सर्वं कार्यमनुष्ठीयते ।

मम सद्गुरोः प्रसादतः प्रबुद्धाः ज्ञानदर्शनमज्ञानास्तु कल्याणाय आशिषः लब्धवन्तः । अजीतिनमे वर्षे अयं स माधवनाथः अनन्ते अन्तर्हितोऽभवत् ।

अद्यापि व्यक्ताव्यक्तरूपेण लोकोद्धाराय लोकहिताय च निश्चयेन मार्गदर्शनं चलत्येव ।

अतः

कीर्तनं वाचया कृत्वा
रूपं ध्यात्वा गुणान्स्मरन् ।
लभेत दर्शनं स्वप्ने
प्रत्यक्षानुभवाय च ॥

विख्यातः आस । सः कदाऽपि धर्मयोगविषयकां वार्तामपि न चकार ।

परम् इत्थं ब्रह्मचर्यपालने दत्तचित्ताः साधवः अपि विरलाः एव लभ्यन्ते । अहो बलवन्तः अस्य पूर्वजन्मसंस्काराः ।

संस्कृत-भाषा-प्रचारि-सभायाः इदं साप्ताहिकं पत्रं श्री. पां. ना. बनहट्टी महोदयेन नारायण-मुद्रणालयं नागपुरम् इत्यत्र मुद्रितं, 'संस्कृत-भवितव्यम्' कार्यालयः मोर-हिन्दी-भवनम्, नागपुरम् इत्यत्र प्रा. वि. वि. बराहपंडे-महोदयेन प्रकाशतां च नीतम् ।

संस्कृत-भाषा-प्रचार-सभायाः मुखपत्रम्

भविष्यम्

डा. के. रा. जोशी, एम्. ए., पीएच्. डी., साहित्याचार्यः

अद्यतनं सुभाषितम्

सूफी साधोः सूक्तिः

एकः साधकः—“ नित्यं भ्रमामि यन्नदीजलवन्मयि
अपि न वर्णो न गंधो वा उद्भवेत् । ”

साधुः उत्तरति—“ किं न स्थिरः समुद्रः एव भवसि ? येन हि
न वर्णः न गंधः वा ते परिवर्तते । ”

सूफी साधुः बायजोद-बस्तामी ।

प्रा. दि. वि. वराडपांडे, एम्. ए.

वर्षम् २०, अंकः १५-१६] नागपुरम्, गनिवारः, दिनाङ्कः २२-८-७०, सोर श्रावण ३१, अके १८९२ [वार्षिकं मूल्यम् रु. ६

वार्ता-विहारः

संस्कृत-पाठ्यक्रम-मण्डलस्य
अध्यक्षपदे प्रा. आण्टीकराः

नागपुर-विश्वविद्यालये संस्कृत-
पाठ्यक्रम-मण्डलस्य अध्यक्षपदे
प्रा. म. भा. आण्टीकर-महाशयाः
निर्वाचिताः सन्ति । संस्कृत-पाठ्य-
क्रम-मण्डलस्य प्रतिनिधित्वेन डॉ.
के. रा. जोशी, प्रा. वि. श्री.
भाण्डारी-महाशययोः कला-शाखा-
मण्डले (फॅकल्टी ऑफ आर्ट्स)
निर्वाचनं संजातम् । निर्वाचितान्
वयं नमस्कृत्य अभिनन्दामः ।

संस्कृत-प्राध्यापक-समितेः
अध्यक्षपदे डॉ. लिभये-
महाशयाः

ऐषमः नागपुर-विश्वविद्यालय-
संस्कृत-प्राध्यापक-समितेः अध्यक्ष-
पदे डॉ. श्री. कु. लिभये-महाशया-
नाम् ऐकमत्येन निर्वाचनं संवृतम् ।
कार्यवाहपदे प्रा. गु. वा. पिपळापुरे
महाशयाः सहकार्यवाहपदे प्रा. कु.
कमल-वूट-महाशयाः निर्वाचिताः
तिष्ठन्ति । सगौरवम् अभिनन्दनम्
ऐकमत्येन निर्वाचितानाम् ।

दास-प्राभजनम्

सं. भवितव्यस्य गतांके महा-
राष्ट्र-शिक्षामंत्रिणं द्रष्टुं गते
निष्ठमण्डले प्रा. स. गो. सोमल-
वारणां नामनिर्देशः अनवधान-
तया विस्मृतः । तदर्थं गुरुवर्षाणां
क्षमां संप्राप्य समुचितं दोषप्रमा-
र्जनं क्रियते संपादकेन ।

संस्कृत-दिवस-निमित्तम्

केन्द्रशासनादेशात् रक्षाबंधन-
दिवसे (श्रावण पौर्णिमास्यां)
संस्कृतदिवसः पालनीयः अभवत्
समारंभम् । तन्निमित्तेन च
संस्कृतपुस्तकानां प्रदर्शनं, संस्कृते
नाट्य - गान - कथाकथनादिकं
विदुषां संस्कृतस्य सर्वविध-

महत्त्वविषये व्याख्यान-प्रवचनं,
वेदविदां सत्कारः, एतादृशाः कार्य-
क्रमाः कर्तुं सूचिताः शासनेन ।
संस्कृत-प्रचारसंस्थाः एतत् सर्वं
यथाशक्ति कुर्वन्ति एव सर्वदा ।
शासनस्य अनुकूला प्रवृत्तिः तावत्
अभिनन्दनीया । शासनगताः नेतारः
एव संस्कृतस्य महत्त्वविषये परि-
चिताः कार्याः भवन्ति इति वयं
मन्यामहे । अत एव अभिनन्दामः
केन्द्रशासनं श्रीमताम् उपराष्ट्र-
पतानां गोपालस्वरूप - पाठक-
महोदयानाम् आध्यक्षे दिल्लीनगरे
(मावळकर सभागृहे) संस्कृत-
दिवसं निमित्तं समानमायोजना-
र्थम् । डॉ. कर्णसिंह महोदयानां
प्रेरणया इदं प्रावर्तते इति ते अपि
अभिनन्दनायाः ।

प्रा. तावळपुरकराणां भाषणम्

भोसला वेदशास्त्र महाविद्यालये
संस्कृत-दिनं निमित्तं बालानां
व्यवहार - संस्कृतमय-भाषणानि
आयोजितानि आसन् । तत्र अध्य-
क्षत्वेन भाषमाणाः प्रा. पां. कु.
सावळपुरकर महोदयाः अवोचन्-

ये संस्कृतं पठन्ति तेषाम् एव
पुरतः संस्कृतस्य माहात्म्यं महत्त्वम्
उपयोगाः च गीयन्ते इति अना-
वश्यकम् । वस्तुतः संस्कृतविरो-
धिनां अथवा तत्र उदासीनानाम्
एव पुरतः तेषां तेषां भाषासु (न
संस्कृते) विद्वद्भिः प्रवचनं कर्तव्यम् ।
अत एव मराठीभाषया एव संस्कृ-
तस्य बहुविधं महत्वं मया कथ्यते ।

प्रादेशिकभाषाणां जर्ननी पोष-
णकर्त्री च इति यथा संस्कृत-
भाषा महनीया तथैव पुरातनात्
कालात् विचारमंथनस्य निष्कर्षाः
अनेक - शास्त्रसाहित्ये काव्य-
नाट्यादिवाङ्मये च संस्कृते एव
संगृहीताः तिष्ठन्ति । अद्य प्रवर्त-
मानः अतिनूतनः अपि विचारः
केनचित् रूपेण संस्कृतवाङ्मये

अवलोक्यते एव । अथ च सद्यः
विज्ञान-तंत्रविज्ञादिषु यः जनतायाः
समादरः दृश्यते तस्य परिभाषिक
-शब्दावली - डल-रा. पयोगिनी
संस्कृतेन सुलभं भवेत् ।
राजमान्या शास्त्रम एव
भाषा जनः आद्रियते शास्त्राणां
भाषा तु भारते संस्कृतम् अ
अस्ति अपि । परं तस्य राजम
संप्रति अभिनन्द्या तिष्ठति ।
साहाय्येन विना अपि (विना एव
वा) संस्कृतप्रचारः अत्यावश्यकः ।
तन्साहाय्येन तावत् “ अधिकस्य
अधिकं फलं ” सम्पत्स्यते इति ।

छायाचित्रस्य अनावरणम्

कै. सौ. सुरचिः बी. ए. पदवी
भूषिता, समचिकित्सा (होमिओ-
पथी) जीवनरसायनचिकित्सा
(बायोकेमिक्स) शास्त्रयोः पारं-
गता (डी. एच्. बी), बाल-
शिक्षणपद्धती विनीता प्राप्तोपा-
धिका च नागपुरस्य प्राथमिकपूर्व-
अध्यापन मंदिरे शिशुचिकित्सिका,
शैक्षणिक - मानस - शास्त्रस्य च
व्याख्यात्री आसीत् । तत्र तस्याः
छायाचित्रस्य अनावरणं पद्मश्रिया
विराजितायाः श्रीमत्याः कमला-
ताई हॉम्पेट महोदयायाः हस्तेन
जातम् । संबधितानां बहूना स्त्री
पुरुषाणां भाषणानि तस्याः गुण-
गौरवपराणि हृदयस्पर्शीनि अभवन् ।

कै. म. म. बालशास्त्र

हरदासानां द्वितीया पुण्यतिथिः

संस्कृतशेखरे सुविख्यातः नाग-
पुरस्थः विशालबुद्धिः चतुरस्र
पंडितः वाग्मी म. म. बालशास्त्री
हरदासः भोसला वेदशास्त्र महा-
विद्यालय-समितेः अध्यक्षः आसीत्
दक्षिणामूर्ति-मंदिरस्य मठाधीशः
अनेक-ग्रंथानां लेखकः, हिंदुमहा
सभायाः कार्यकर्ता प्रचारकः, महा-
राष्ट्र संस्कृत परिषदः अध्यक्षः
च अतिष्ठत् । तस्य द्वितीय-पुण्य-
तिथौ भोसला वेदशास्त्र महाविद्या-

लये श्रद्धांजलि-समर्पणं रूपाणि
भाषणानि डॉ. ग. च्यं. देशपांडे,
प्राचार्य दि. वि. वराडपांडे, डॉ.
के. रा. जोशी तथा प्रा. शास्त्री
प्रभृतीनां जातानि । बाल-
शास्त्रिणां पुरातनाः गुरुवः श्री.
ज. मा. कायदे महाशयाः अध्यक्षः
आसन् । तैः अपि शास्त्रिणां
बाल्यस्य, विशालस्य तद्विकासस्य
च कथाः श्राविताः एतादृशानां
स्मरणं स्फूर्तिप्रदं भवतु स्वकर्तव्य-
करणे इति निवेदितम् ।

सदप्रदानं निधनानि

१. डॉ. सौ. इरावती कर्वे

भारतस्य समाजशास्त्रीयं
विज्ञानं संशोधन-गवेषणादिभिः
आलोच्य प्रगटीकरणे तत्र सदैव
निरता महाराष्ट्रिया विदुषी डॉ.
सौ. इरावती कर्वे-महोदया अकाल-
निधनं प्राप्त इति खेदकरी वार्ता ।
महाभारतस्य समाजशास्त्रदृष्ट्या
सम्यक् अध्ययनं पर्यालोचनं च
तया कृतम् आसीत् अनेके ग्रंथाः
निबंधाः च तया लिखिताः सन्ति ।

२. श्री. मनोहरभाई पटेलः

विदर्भेषु गोंदानगरे घुमवर्तिका-
व्यापारे संगृहीतवित्तः कोट्यधीशः
श्रीमान् मनोहरभाई पटेल-महा-
शयः अकाले पंचत्वं गतः इति
खिदामहे । सः शिक्षणसंस्था विषये
अतीव उदारः आसीत् । अनेकाः
संस्थाः तेन संचालिताः सन्ति ।

प्रा. दि. वि. वराडपांडे-

महाशयानां कन्याविद्योगः ।

सं. भवितव्य संपादकानां प्रा.
दि. वि. वराडपांडे-महाशयानां
ज्येष्ठा, सोभाग्यसंपन्ना, सौ.
सुरचि-गिजरेनाम्नी कन्या तरुणे
वयसि अकालमृत्युना कवलिता ।
तस्याः निधन-दुःखेन परं पीडितेषु
आप्तजनेषु शोकसहनाय धैर्यं
परमेशः करोतु । सं. भवितव्य-
परिवारः तेषां दुःखे संविभागम्
अनुतिष्ठति ।

संस्कृतं संस्कृतेर्मूलम् ।

संस्कृत-भवितव्यम्

संवत् २०२६ श्रावण कृष्ण ६

तावदेव प्रतिष्ठा स्याद् भारतस्य महीतले ।
ज्ञानामृतमयी यावत् सेव्यते सुरभारती ॥

संस्कृत-दिवसः

ऐषमः अपि भारतशासनेन आभारतं श्रावण पूर्णिमायाम् संस्कृत-दिवसः मानयितव्यः इति आदेशः प्रसारितः । गते सप्ताहे तदनुरोधेन यत्र तत्र भाषणसमारम्भाः संमेलनादीनि वा यथारुचि यथाशक्ति लोकैः अनुष्ठितानि । संस्कृत-महिम्नः स्तोत्रं यथाबलं व्याख्यातृभिः गीतम् । परम् एतत् शृण्वतः सामान्य-नागरिकस्य विचित्रा खलु स्थितिः भवति । सर्वं वर्षं सुखं शयानः अयं समाजः सहसा जागरितः संस्कृत-विषये भूतावेशन्यायेन किमपि अश्रुतचरं किमर्थं ब्रूते इति ज्ञातुं सः न प्रभवति । दैनिक-कार्यात् क्षणं विरमन् ईषद् विस्मयाकुलः प्राकृतः जनः पुनः स्वकार्ये रमते ।

सुयोग्यः उपक्रमः

एवं गते अपि संस्कृत-समानहेतुः अयं शासकीयः उपक्रमः सर्वथा वृथा तिष्ठति इति न मन्यामहे । शासकानां हृदये क्वचित् कोणे स्थिता संस्कृत-विषयिणी आदरभावना अनेन प्रकाशते । अनेन कार्यक्रमेण वयं संस्कृतविषये यद् अस्माभिः गते वर्षे कृतं तस्य चिन्तनं कर्तुं प्रभवामः । अपि च आगामिनि वर्षे यत् कार्यं तस्य निश्चयं कर्तुं प्रभवामः । इदं सिंहावलोकनं नः संस्कृत-प्रियाणां नितराम् आवश्यकम् । वयं जीवनार्थं यस्मिन् कस्मिन् अपि क्षेत्रे श्राम्यामः । परं संस्कृत-साहित्यज्ञानं देशकल्याणस्य निधानम् इति भावना नः बलवत् प्रवर्तयितुम् अर्हति । वयं स्वानुभवेन इदं लिखामः यत् नागपुरे संस्कृत-वाग्विलास मण्डलस्य साप्ताहिके अधिवेशने ये खलु सज्जनाः आगच्छन्ति ते वा क्वचन सभाकार्यालये द्रष्टुं समागच्छन्ति तेषु अधिकतराः जीवने संस्कृताध्यापनेन संस्कृताध्ययनेन वा न साक्षात् संबद्धाः भवन्ति । कश्चित् स्वपतिः, कश्चित् विज्ञानवेत्ता, कश्चित् संस्कृतेतर-विषयस्य अध्यापने निरतः प्राध्यापकः, कश्चित् अधिकोप-कर्मचारी, कश्चित् कुपिशास्त्रज्ञः, कश्चित् लेखाकर्मोपजीवी वा यदा आस्थया संस्कृत-विषये पृच्छति तदा मनः प्रमोदते । नायं केवलं पृच्छति अपि तु अध्ययने जिज्ञासां करोतीति चित्तं सानन्दं विस्मयते ।

असंस्कृतज्ञा अपि बहुकर्तुम् अर्हन्ति

एतादृशाः जनाः संस्कृतस्य आशास्थानम् । यतो हि इमे सज्जनाः संस्कृत-विषये आस्थावन्तः समाजे संस्कृतविषये

मम नाथः सद्गुरुः माधवनाथः

ज्ञाता मेधव्यास रेगे, एम्. ए., बी. एड. साहित्याचार्या

अद्वयशक्तिरूपेण लीलया भवतामहम् ।

योगक्षेमं वहामीति सत्यं, नास्त्यत्र संशयः ॥ १

स्नेहोऽस्ति यस्य सर्वत्र रतं लोकहिते मनः ।

ज्ञातं तेनैव धर्मस्य बीजं शुद्धं सनातनम् ॥ २

फलानि यद्गुरुराप्येव जायन्ते शुद्धबीजतः ।

एकदा श्रावणमासे सोमवासरे सीमायवती मथुरामाता कस्यापि साधोः दर्शनमनायासेनैवालभत, शुभाशिर्वादांश्च प्राप्तवती यत्तस्याः तृतीयः पुत्रो महान् सिद्धयोगी भविष्यतीति । सः आदेशम् दत्तवान् यत् “तथा नियमेन शिवाराधना कार्या” इति पुरतोवर्तिना नन्दिना सहिता उमामहेश्वरयोः प्रतिमापि तदर्थं तस्यै दत्ता । अग्रे सत्यमेव प्रमाणीभूतं तस्य वचनम् ।

चैत्रमासे वर्षप्रतिपदि ध्वजारोपणदिने जातो माधवः । दशमे वत्सरे स चित्रकूटपीठे प्रतिष्ठितः “माधवनाथ” इति विख्यातोऽभूत् ।

पूज्यपार्दः श्री यशवन्त देव मामलेदार महोदयः प्रागेव एतत्सर्वं सूचितम् । श्री विठ्ठलनाथ महानुभावाः पूर्वमेव सर्वा व्यवस्थामकुर्वन् । सर्वज्ञानाम् निःशेषोव्यवहारो निश्चयेन निर्दोषो भवति ।

अनाकलनीयाः माधवनाथलीलाविलास-परिपूर्णाः चमत्कृतयः दृष्टाः जनैः । सर्वेऽपि आधिव्याधयो विनष्टाः । सर्वविधं च मंगलं समृद्धम् ।

(शेषः चतुर्थपृष्ठे)

अनुकूलां परिस्थितिं जनयितुं क्षमाः । यद्यपि ते अनधीत-संस्कृताः अथवा अधीताल्पसंस्कृताः परं तेषां संस्कृतविद्या-प्रेम परेषां प्रोत्साहकं भवति । इमे जनाः स्वयं संस्कृतं पठितुं पुरः सरन्ति । पुत्रान् समुत्साहयन्ति, आप्तजनान्, तदीयपुत्रान् वा तथा कर्तुं बोधयन्ति, इतरजनान् अन्येषां वा अपत्यानि धनाभावेन संस्कृतपठने अक्षमाणि धनसाहाय्येन अनुगृहीतुं शक्नुवन्ति । संस्कृत-संस्थानां कार्योत्साहे, औदासीन्य-निराकरणे, विविधकार्येषु प्रवर्तनेन अनुभव-धन-बलेन क्षमन्ते ।

संस्कृत-क्षेत्रम् एवं जनतामुखं जनतानुगृहीतं च आवश्यकम् । संस्कृत-विषये साधारणोऽपि मनुष्यः बहु कर्तुं क्षमः । संस्कृतज्ञः तेषां समुत्साहेन स्वम् अनुत्साहं त्यजतु । संप्रति संस्कृत-दिवस-निमित्तेन शोभावाक्यानि वदन्त्यः परं स्वक्षेत्रे संस्कृत-विषये कर्तव्यात् प्रमादन्त्यः कतिपयाः संस्थाः तिष्ठन्ति । तासां जागरः लोकैः कर्तुं शक्यः । संस्कृत-दिवसः एवं प्रेरणां सर्वत्र जनयित्वा कृतार्थः तिष्ठतु इति वयं हृदयेन वाञ्छामः । तथा प्रवृत्तिं समाजे निर्मातुं निमित्तं संपादयते भारतशासनाय धन्यवादान् वितरामः ।

My Last Farewell

by Jose Rizal

This classic poem is significant, not only for its prophetic message, but also for its patriotic ardor and its almost perfect lyrical form. A perennial favorite among translators, it has almost a dozen versions in English. Written originally in the melodious Castilian tongue, it has been also translated in almost all languages of the world. This particular version retains the majestic and melodious sweep of the lines, as well as the pathos and the tenderness of feelings of the original poem. listened

Written a few hours before Rizal's death at Bagumbayan, it is the "Swan Song" of an era that died at the turn of the century. insulations

Farewell, dear Fatherland, clime of the sun caressed.
Pearl of The Oriental Seas, our Eden lost!

Gladly now I go to give thee this faded life's best
and were it brighter, fresher, or more blest,
Still would I give it thee, nor count the cost. that

On the field of battle, 'mid the frenzy of fight,
Others have given their lives, without doubt for heed;
The place matters not - cyprus or laurel or lily white;
Scabbard or open plain, combat or martyrdom's flight,
"This ever the same, to serve our home and country's need."

I die just when I see the dawn break,
Through the gloom of night, to herald the day;
And if colour is lacking, my blood thou shalt take,
Pour'd out at need for thy dear sake.
To dye with its crimson the waking ray. him.

* English Translation by Charles Derbyshire, courtesy of
Phillips Education Company. like

सं:

तावदेव
ज्ञानाम्

ऐषमः अणि

संस्कृत-दिवसः
सप्ताहे तदनुरोधे
वा यथारुचि यथ
स्तोत्रं यथाबलं
सामान्य-नागरि
मुखं शयानः अ
भूतावेशन्यायेन ।
प्रभवति । दैनि
प्राकृतः जनः पुन

एवं गते

मः सर्वथा वृ
 हृदये क्वचित्
 मनेन प्रकाशने
 मस्मानिः गते
 आगामिनि
 दं सिंहावलोक
 यं जीवनार्थे
 स्कृत-साहित
 लवत् प्रवर्त
 त् नागपुरेः
 शने ये खलु
 ये द्रष्टुं समा
 न संस्कृताध्य
 पतिः, का
 ध्यापने निर
 शित् कृति
 स्थया संस्
 वलं पृच्छति
 नन्दं विस्

एताद्

सज्जना

My dreams, when life first opened to me,
my dreams, when the hopes of youth beat high,
were to see thy loved face, O gem of the orient sea,
From gloom and grief, from care and sorrow free;
No blush on thy brow, no tear in thine eye.

Dream of my life, my living and burning desire,
All hail! Cries the soul that is now to take flight,
All hail! How sweet to fall to give thee flight,
To die for thy sake, that thou may'st aspire to die
to give you life,
And sleep in Thy bosom eternity's long night. To die
under the sky,

If over my grave some day thou seest grow,
in the grassy sod, a humble flower,
Draw it to thy lips and kiss my soul so,
While I feel on my brow in the cold tomb below
The touch of thy tenderness, Thy breath's warm power.

Let the moon beam over me soft and serene,
Let the dawn shed over me its radiant flashes,
Let the wind with sad lament over me keen;
And if on my cross a bird should be seen,
Let it trill there its hymn of peace to my ashes.

Let the sun draw vapors up to the sky,
And heavenward in purity hear my tardy protest;
Let some kind soul o'er my untimely fate sign,
And in the still evening a prayer be lifted on high

From thee, O my Country, that in God I may rest.

Pray for all who are captives have sign,
For all who have suffered in unmeasured pain,
For men and women that in slavery's cruel chain,
Turned slaves and in phantom of a nation's day
To live in freedom and in peace.

And not a word said to the lady who had been
treated only as a slave and a woman of color.
Perseus was not a man of color, but a white man.
And perseus was not a man of color, but a white man.
And perseus was not a man of color, but a white man.

When we saw the lady, we were all
astonished by the beauty of her face,
and we thought, "Perseus was not a man of color."

And we thought, "Perseus was not a man of color."
Before we saw the lady, we were all
astonished by the beauty of her face,

And we thought, "Perseus was not a man of color."
As we saw the lady, we were all
astonished by the beauty of her face,
and we thought, "Perseus was not a man of color."

My friend, the lady, was not a man of color.
She was a white woman, and she was
very beautiful. I thought, "Perseus was not a man of color."
I thought, "Perseus was not a man of color."
I thought, "Perseus was not a man of color."

And we thought, "Perseus was not a man of color."
I thought, "Perseus was not a man of color."
I thought, "Perseus was not a man of color."
I thought, "Perseus was not a man of color."

I thought, "Perseus was not a man of color."
I thought, "Perseus was not a man of color."

Shashtyabdapurti of Dr. V. Raghavan

22nd August 1968

Born on 22nd August, 1908 at Tiruvarur, Thanjavur District, one of the foremost pupils of Mahamahopadhyaya S. Kuppaswami Sastri; graduated from the Presidency College in 1930 after a brilliant academic career; took his Doctorate in 1935; joined the Research Department of the University of Madras in 1935 and has been the Professor of Sanskrit, since 1955.

A prolific and versatile writer in Sanskrit, English and Tamil, besides editing texts and journals like the Journal of Oriental Research, the Journal of the Music Academy and Samskrita Pratibha, the author of about 86 works and nearly 730 articles, the New Catalogus Catalogorum amongst them being the major project of his career; actively connected with several Indian Universities, the Sanskrit Commission; Research Projects, Government and non-Government Committees; has participated in Indian and International Conferences; has been actively associated with the Music Academy. Madras as one of its Secretaries for over 25 years; President of the Samskrita Ranga and Madras Natya Sangh; has travelled widely throughout India and Nepal; his visits to United Kingdom (1953-54); U.S.S.R. (1958) U.S. (1964) and Japan and Far East (1964), most fruitful for Sanskrit Research.

Recipient of high awards and titles KAVIKOKILA and SAKALAKALAKALAPA conferred by His Holiness Sri Sankaracharya of Kanchi Kamakoti Pitha: the 1953 P. V. Kane Gold Medal awarded by the Asiatic Society, Bombay; PADMA BHUSHAN by the President of India in 1962, Fellowship of the Sangeet Natak Akademy, 1964, Sahitya Akademi Prize for the new and enlarged edition of Sringara Prakasa, 1966; Honorary Member ECOLE FRANCIES D' EXTREME ORIENTALE, Paris; first Indian to receive the Gold Medal (1967) for proficiency in Arts and Sciences awarded by the NOBLE ORDER OF St. MATIN, Austria.

Members of the Celebrations Committee :

Sanskrit College, Madras
 Kuppaswami Sastri Research Institute, Madras
 Samskrita Academy, Madras
 Samskrit Education Society, Madras
 Adyar Library & Research Centre
 Venkataramana Ayurvedic Dispensary & College
 Samskrita Ranga
 The Samskrita Sahitya Parishad, Tiruchy
 Bharatiya Vidya Bhavan, Madras
 The South Indian Archaka Association
 Prof. M. Rangacharya Trust
 Department of Post Graduate Studies & Research
 in Sanskrit, University of Mysore
 Egmore Sanskrit School
 Bharatiya Samskriti Vidyapith, Chamarajpet
 Sri Karunananda Mandali, Madras
 Sri Kamakoti Kosasthanam
 Music Academy, Madras
 Madras Natya Sangh
 Tiruvarur Music Trinity Sabha
 Music Society of Ceylon, Colombo
 Sri Rama Gana Sabha, Colombo
 Gujrati Brahma Samaj
 Gujarati Mandal
 Teacher's College of Music, Madras
 A. M. M. Charities, Madras
 Triplicane Cultural Academy
 Mylapore Veda Adhyayana Sabha
 Sanskrit Language Society of India, Madras
 Vivekananda Rock Memorial Committee, Madras
 Tyagaraja Gana Sabha, Eluru

॥ इति धर्मवार्तामाहात्म्याध्यायः पञ्चमः ॥

Semmangudi Sri R. Srinivasa Iyer
Mrs. Radha Burnier
Sri M. M. Gurunath
Sri M. V. Venkataraman
Sri Udipi Ramesh Rao
Prof. R. Mahadevan
Sri M. Periaswami Thooran
Sri J. R. Trivedi
Sri V. Kalidas
Sri D. Anjaneyulu
Dr. K. Kunjunni Raja
Mrs. Y. G. Parthasarathy
Sri N. Ramaratnam
Sri P. K. Jappee
Sri V. T. Rajan
Sri C Rama Iyer
Sri D. Ramalinga Reddy
Sri T. K. Venkateswaran
Srimati K. Savitri Ammal
Sri T. S. Rangarajan
Dr. S. S. Janaki

Dr. S. N. Vyas
Sri V. Venkatachalam
Mm. V. V. Mirashi
Dr. Vishveswar Prasad
Prof V. K. Gokak
Sri G. V. Gundappa
Dr. G Marulasiddhayya
Dr. G. S. Gai

Prof. K. A. Subrahmania Iyer
Sri K. M. Munshi
Sri S. S. Ramakrishnan
Madame Sophia Wadia
Sri M. Pandurang
Prof. R. Srinivasan
Dr. Thomas W. Simons
Dr. R. N. Dandekar
Pandit Rewa Shankar Trivedi
Dr. A. N. Upadhye
Dr. Gaurinatha Sastri
Sri Thakore Jaydev Singh
Dr. Sunitikumar Chatterji
Dr. Cintaharan Chakravarti
Swami Prajnananda
Sri Srijivanyaya Tirtha
Dr. Shiv Mangal Singh 'Suman'

Sri V. Sitaramaiah
Sri N. Ragunatha Iyer
Dr. Samuel Mathai
Sri G. Sankar Kurup
Sri N. V. Krishna Warriar
Dr. Aryendra Sharma
Dr. P. Sriramachandrudu
Prof. K. S. Viswanathan
Prof. T. P. Minakshisundaram
Pillai

Dr. P. C. Sitaraman
Dr. C. S. Venkateswaran
L. S. Parthasarathy Iyer
Sri Embar Vijayaraghavachariar
Sri Agnihotram Ramanuja
Thathachariar

Dr. M. S. Sengupta

ब्रह्मपत्रवैवर्तपुराणम्

डॉ. वे. राघवः

वेदान्तैरखिलैरुच्चैः गीयते यच्च घुष्यते ।
अद्वितीयं परानन्दममृतं यत्परात्परम् ॥१॥
ब्रह्मपत्रं ब्रह्मपत्रमिति यत् श्रूयते भुवि ।
तदेव तद्ब्रह्म विद्धि नात्र कश्चन संशयः ॥२॥
आनन्दपरकाष्ठात्वात् ब्रह्मशब्दान्वयादपि ।
ब्रह्मपुच्छाकृतित्वाच्च^१ तुरीयेत्यभिधानतः ॥३॥

॥ इति समन्वयाध्यायः प्रथमः ॥

*

अखण्डमेकं तद्ब्रह्म घत्ते रूपं त्रिधा यथा ।
ब्रह्मा विष्णुः शिवश्चेति लोकानुग्रहकारणात् ॥४॥
विभूतिस्त्रिविधा तद्वत् ब्रह्मपत्राभिधस्य च ।
नासाचूर्णो धूमवर्तिः वीटीतुर्याङ्गमित्यपि ॥५॥

इति विभूत्यध्यायो द्वितीयः ॥

*

स्वरूपनाशाभावेन यतस्समुपयुज्यते ।
ततस्ताम्बूलतुर्याङ्गं त्रिमूर्तिष्वधिको मतः ॥६॥
इयान्हि महिमा तस्य ब्रह्मपत्रस्य दृश्यते ।
किञ्चिदादाय ताल्वन्तः ताम्बूलोपरि पूरुषः ॥७॥
नैष्कर्म्यसिद्धिमापन्नः स्नानाहाराद्यनादरः ।
तथैवास्पन्दमास्ते हि परब्रह्मैव केवलम् ॥८॥

॥ इति ब्रह्मपत्रमाहात्म्याध्यायतृतीयः ॥

*

चिन्मुद्रया गृहीतोऽसी योगवच्छ्वासरोधकः ।
नादब्रह्मोपासकानां गायकानां परं प्रियः ॥९॥
अन्नं ब्रह्मेत्युवाचास्मच्छ्रुतिरन्नस्य तस्य च ।
पाचकानामतः प्रेष्ठः नासाचूर्णो विराजते ॥१०॥
अजपा सजपा चेति यथा योगे द्विधा क्रमः ।
तथैतच्चूर्णयोगश्च द्विधा सरव-नीरवः ॥११॥
आब्रह्मरन्ध्रं स्पृशति ततः स्नावोऽपि दृश्यते ।
चूर्णोपयोगिनो नूनं योगिनः, कोऽत्र संशयः ॥१२॥

॥ इति नासाचूर्णमाहात्म्याध्यायश्चतुर्थः ॥

*

१. ब्रह्मपत्रमिति 'तमाखु' नामकस्य पत्रस्य दक्षिणदेशे प्रसिद्धं नाम ।

२. क्षेत्रे समुत्पद्यमानस्य अस्य पत्रस्य स्वाभाविकं रूपं पुच्छवद्दीर्घं भवति । 'ब्रह्मपुच्छं प्रतिष्ठा' इति उपनिषदाव्यविडम्बनं चात्र द्रष्टव्यम् ।

३. 'तुरीयम्' इति तमाखोः साङ्केतिकं साम तदुपासकानां मिथः प्रसिद्धम् । प्रथमं ताम्बूलपत्राणि, ततः पूगखण्डा ततः सुधाचूर्णः इति त्रीण्युपयुज्य उपरि तुरीयतया आद्रियमाणत्वात् तमाखोः तुरीयमिति नाम ।

वैदिकैरास्तिकैश्चापि नितरां सेवितव्यतः ।

एतौ द्वौ गर्वमासाद्य धूमवर्तिमनिन्दताम् ॥१३॥

"नास्तिका कृतकेशाश्च" ब्राह्मण्यात्पतिताश्च ये ।

जातयोऽप्यवरा याश्च धिक् त्वं तैरेव सेव्यसे ॥१४॥

त्वद्भक्ता नासयास्येन सृजन्तो मेघमण्डलम्^२ ।

उत्कामुखपिशाचाः, त्वं वर्तिरास्तिक्यदाहिका ॥१५॥

इति ग्रामेषु धिक्कृत्य लोष्टकाष्ठादिताडिता ।

तपस्विनी धूमवर्तिः नगरं शरणं गता ॥१६॥

अत्रत्यनागरिकता^३-गोष्ठ्याचारोऽयमग्रिमः ।

धूमवर्तिनिषेवा च तस्याश्च परिवेषणम्^४ ॥१७॥

नासाचूर्णोपयोक्ता वा ब्रह्मपत्रप्रियोऽपि वा ।

ग्रामीणोऽसभ्य इत्येवं धूमवर्त्यात्र^५ निन्द्यते ॥१८॥

अग्निदग्धमिदं कार्यमग्निदग्धोऽशुचिः कथम् ।

"कालानुगाग्निहोमोऽयं जयतात् धूमवर्तिका ॥१९॥

नित्याग्नयो जयन्त्येके सवर्त्यालापकोविदाः^६ ।

"अविच्छिन्नाग्नयश्चैके ते हि पावकदर्शनाः"^७ ॥२०॥

॥ इति धूमवर्तिमाहात्म्याध्यायः पञ्चमः ॥

१. शिखाहीनाः
२. धूमरूपेण
३. सभ्यता.
४. सामाजिक 'उपचारः' (Social manners)
५. गोष्ठीगतेभ्यः परेभ्यो दानम्
६. नगरे
७. अद्यत्वालोचितमग्नि-उपस्थान-कर्मदमित्यर्थः ।
८. दन्तान्तराधृतधूमवर्तयः सर्वे भाषणं कर्तुं समर्थाः ।
९. 'शृङ्खलाधूमपाः' (chain smokers) इति ख्याताः ॥
१०. पवित्रदर्शनाः, सदापावकेनैव दर्शनं समर्पयन्तश्च ।

(तृतीय पृष्ठतः)

तत्र उपायाः

सत्यस्वरूपा देशभक्तेः शिक्षा च सार्वत्रिकी, सर्वविधा, सर्वप्रका-
रेण नागरिकेभ्यः देया इति प्रथमं भयस्य निराकरणोपायः । स्वराष्ट्रस्य
रूपं, विस्तारः प्रतिष्ठिता प्रतिमा च सर्वेषां हृदये अंकिता यथा तिष्ठेत्
तथा समाचारपत्र - सिनेमा - रेडियो - भाषण-पाठशालादिक-प्रचार-
साधनैः शिक्षा देया । येन एकः अस्माकं देशः यस्य उपासकाः वयं तदर्थं
त्यागशीला भवेम ।

द्वितीयं भयस्य निरासः लोकतन्त्रात्मक-भावनानां सर्वेषां भस्तिष्के
संचारणेन भवितुम् अर्हति । येन समुचितं मतप्रदानेन सुयोग्याः एव
प्रतिनिधयः निर्वाचिताः स्युः । स्वशासनं च सुशासनं स्यात् ।

तृतीयं भयस्य दूरीकरणं तदैव शक्यं यदा जनता जानीयात् यद्
आधुनिकं युद्धं केवलं सीमसु न खलु भवति (प्रभवति वा) अपि तु
नगरे नगरे, ग्रामे ग्रामे-गृहे गृहे अपि । संकटे प्राप्ते किं करणीयं-
शत्रुः च सर्वतः कथं निवारणीयः इति ज्ञानेन एव सुरक्षितः स्यात् देशः
अयम् ।

चतुर्थं भयस्य तावत् निराकरणे भयावहः सन्तोषः त्याग्यः स्यात् ।
वस्तुस्थितिः च आलोचनीया भवेत् । सामाजिकं संघटनं नवं रूपं
गृहीयात् । इस्लामतः मानवीयः भ्रातृभावः ईसाईतः च सुविख्यातः परो-
पकारः आदर्शत्वेन ग्राह्यः भवेत् ।

पञ्चमं भयं तावत् हिदुधर्मगता यथार्था समता, सरलं जीवनम्,
आध्यात्मिकः आदर्शः, वर्णाश्रमव्यवस्था एतस्य सर्वस्य संरक्षणेन निरस्तं
भवेत् इति दृढा अस्माकं धारणा ।

गार्फील्डमहोदयेन तरुणानुद्दिश्य

विहितः उपदेशः

(ले.—शा. गो. गर्दे, नागपुरम् ।)

दुर्लभादपि दुर्लभं मतं वीरवाक्श्रवणमात्मशान्तिदम् ।

जेम्स गार्फील्ड इत्यनेन पूर्वं बहूनि युद्धानि स्वयम् आचरितानि । शत्रूणां च सर्वत्र पराजयः कृतोऽभूत् । अनन्तरम् १८८१ ख्रिस्ताब्दे असौ अमेरिकनसंस्थानानां राष्ट्रपतिपदम् अलंकृतवान् । यं न्यायश्चेत्येतयोः न तावत् स्थिरा स्थितिः संभवेत् यावत् लोके नतया शिक्षणप्रचारः न विधीयते इत्यसौ नित्यं भणति स्म । मये यत्किञ्चित् बोधकरं असौ भाषते स्म तासु तस्य भणितेषु बोधप्रदं बहु विद्यते । तासां भणितानां चिन्तनं मननं तरुणानां युक्तं स्यात् इत्यतः तरुणान् उद्दिश्य यानि उपदेशवचनानि ष्टानि सन्ति तान्येवात्र उल्लिख्यन्ते ।

वैषाम् इष्टवस्तूनाम् स्वयमेव युतिः स्यात् अस्माकं च इष्टं संप्रत्यादिकं सर्वं वयं लभेमहि इति तरुणविद्यार्थिषु दुर्ग्रहः प्रायः दमूलः दृश्यते । किन्तु ज्ञायतां भोः । एतेषां भावानां सुसम्पन्नता लभता च युष्मदाचरितैः भूरिप्रयत्नैः विना न संभवेत् क्वचिदपि ।

आत्महितनाशः एव येषाम् इष्टः स्यात् तैः एव देवाधीनत्वं प्रकामं स्वीकार्यम् । किन्तु यशोवाप्तेः निश्चितरूपेण आकांक्षा कृतास्ति चेत् नरेण उद्यमशीलेन देवं नैवाश्रयणीयं प्रत्युत निज-ध्येयवाढार्यम् पौरुषमेव यथाशक्ति आचरितव्यम् ।

प्रभूतदंवापेक्षया स्वल्पमपि पौरुषाचरितं श्रेयः ।

गवन्मात्रया युष्माभिः कोऽपि हि उद्यमः क्रियते सः एव अधिक-मात्रया कर्तुं युष्माभिः प्रयतितव्यं सदा । तथा विहिते हि प्रगतिः प्रकामं संभवेत् ध्रुवम् ।

दबुद्धिरपि नरः परिश्रमशीलश्चेत् सततोद्योगवशात् असौ मयि हि कार्यं संसाधयेन्निरिचतम् ।

येकस्य नरस्य वर्तनम् उपजातगुणैः अभ्यस्तगुणैश्च नियन्त्रितं सति ।

मना तुल्यः अपि नरः न शोभते लोके । तस्मिन् पुनः जोगुणः पौरुषं चापि अपेक्षितं भवति खलु ।

उभयापि पुरुषस्य दृश्यते स्पर्धार्थम् उचितम् अन्यत्र ।

तदं यः विजयः लब्धः स्यात् तस्मादपि सत्येन प्राप्तः परा-कोऽपि धरः इति अस्ति मे मतम् ।

जातवतीनाम् आपदाम् अपेक्षया वर्तमाना एव आपद् सुतरां शा भासते सदा ।

इदं भवन्तः कांक्षन्ते तत् तत् भवद्भिः निजकष्टैरेव उपाजित-म् । विक्रमाजितवित्तस्य स्वयमेव मृगेन्द्रता ।

जातगुणः नराः कवयः भवन्ति इति भवेत्सत्यम् । किन्तु अवाप्तं प्रयत्नाः एव आवश्यकः इति नास्त्यम् ।

गेतव्यापारत्वात् वृद्धिः वरा । परिपूर्णत्वं सुतरां वरम् ।

शतैरपि नीतितत्त्वेषु परिवर्तनं नाम न जायते क्वचित् ।

नुजमात्रस्य अस्ति प्रियतमं यच्च भवति तस्य परमकीतुकाय किम् इति अहं पृष्ठः चेत् वदिव्यामि खलु शूरपुरुषः एव प्रियतमः परमकीतुकास्पदं च भवति लोके यः कलिकालम् भोषयेत् ।

बालानां कृते

कर्मकरः सर्पश्च ।

कस्यापि कर्मकरस्य पर्णशालायाः द्वारमण्डपनिकटे केनापि सर्पेण बिलं विरचितमासीत् । अल्पवयाः तत्तनयः तेन सर्पेण दष्टः । तद्दंशेन दष्टः सः तनयः मृतः । तस्य बालस्य पितरौ शोकसागरे मग्नौ । पिता तदा तं सर्पं हन्तुं निश्चिचाय । अपरेद्युः विलात् बहियति सर्पे सः कुठारम् आदाय वक्रगत्या प्रयान्तं सर्पं प्राहरत् । किन्तु अतिजवेन मूर्ध्नि सर्पं प्रहरन् असौ कुठारप्रहारेण तस्य पुच्छं हि वोटयामास ।

अथाऽयं सर्पः माम् अपि दशेत् इत्यनया भीत्या असौ तेन सार्धं सख्यभिच्छुः बिलद्वारे लवणसंयुतां रोटिकां न्यधात् ।

सर्पस्तदा ईषत्फूत्कुर्वन् अभणत्—इतः परं तु आवयोः सन्धिः न भविता क्वचित् । यतः यदा यदा अहं त्वां पश्येयं तदा तदा नष्टं मत्पुच्छं स्मरिष्यामि निश्चितम् । त्वमपि यदा मद्दर्शनं करिष्यसि तदा स्वकं परासुं सुतं स्मरिष्यसि । इति ।

हानिं प्रकुर्वाणस्य पुरतः तत्कृतहानेः तत्त्वतो विस्मृतिः असंभवा ।

१६. योग्यगुणानां प्रादुर्भावे जाते दांभिकतायाः घृणवोत्पाद्यते स्वयम् ।

१७. बालकेषु कया सुबोधरीत्या शिक्षणं वितरणीयम् इति यः नरः नः शिक्षयेत् सऽ एव खलु जनकार्यस्य महान् हितकर्ता ज्ञेयः ।

१८. समाजेन सह निसर्गेण सह निजव्यवसायेन च सह आत्मनः कीदृक् संबन्धोऽस्तीति विद्यार्थिभिः नित्यम् अभ्यसनीयम् । एतस्मादप्यधिकं गौरवपूर्णं भवति इदम् यत् तेन समाजेन सह सृष्ट्या सह सृष्टिविधाया च सह आत्मनः कः संबन्धोऽस्ति इत्यापि परिमार्गयितुं यत्नवता भाव्यम् ।

१९. गहनाः विचाराः शनैः शनैः गभीरतयेव मार्गाक्रमणं कुर्वते । अन्ते ईश्वरस्यास्ति कर्तृत्वम् अगाधमित्येव सिद्धयति ।

२०. कल्पना, ग्रहः हेतुर्वा जागतिकयुद्धस्य बीजम् । यत्र एतेषां न कोऽपि विद्यते हेतुः तर्हि न तद्युद्धम् । तत् अतिनृशंसं संहारकम् एव केवलम् ।

२१. निजदेशबान्धवेभ्यः ज्ञातिबान्धवेभ्यः अथवा ग्रामबान्धवेभ्यः यद्-चर्चनं प्रदत्तं स्यात् तस्य वचनभंगकरणं नाम अतीव भयंकरं कर्म । वचनभंगेन खलु विश्वासः बाधितः भवति । मानवनिर्मिते जगति अस्मिन् विश्वासः एवैकः परमाधारः वर्तते खलु । सः एव यदि विचलितः स्यात् ततः कथं जगतः स्थितिः स्थिरा भवतु क्वचित् । विश्वासः हि जगत् इत्युक्तं चेत् नातिशयोक्तिः स्यात् ।

संस्कृत-भाषा-प्रचारि-सभायाः इदं साप्ताहिकं पत्रं श्री. पां. ना. बनहट्टी, महोदयेन नारायण-मुद्रणालयं, नागपुरम् इत्यत्र मुद्रितं, 'संस्कृत-भविष्यम्' कार्यालयः मोर-हिन्दी-भवनम्, नागपुरम् इत्यत्र प्रा. वि. वि. बराडपांडे इत्यनेन प्रकाशितम् ।

Can you describe Members of the 1st meeting society of India.
Policy makers at world level
Abstract thinking, Structural & reform liberalization, and Tagore Liberalism.

Can you describe Members of the following society of India.

Polymerisation of monomers
Polymerisation of monomers → addition polymerization and Targore Alkylidene.
 \downarrow On joining Intermediate:

Hole

[illegible]

Can you describe Members of the 1st meeting society of India.
Policy linker at world bank / school liberalize, and Tagore liberalize
! On joining Intermediate:

Can you describe Members of the 1st meeting society of India.
Policy makers at world level
Abstract thinking, Structural & reform and liberalization, and Tagore Liberalism.

Can make descriptions. Mentoring at the University of India.
Policy makers ^{at world level} inspired them. Studied & reformulated liberalization, and Tagore Liberalism.

Hollander On joining Intermediate:

can treat infections. Member of the 1st meeting society of India.

Polymerase chain reaction (PCR) - sequencing technique used to identify specific DNA sequences. It involves repeated cycles of heating and cooling to amplify target DNA segments. PCR products can be analyzed by gel electrophoresis or sequenced directly.

Hol... (on joining Intermediate)

Can read descriptions. Mentions of the 1 meeting society of India.
Policy linker at world bank / school liberalize, and Tagore Liberaliz.

Can you describe Members of the 1st meeting society of India.
Policy makers at world level
Abstract thinking, Structural & reform liberalization, and Tagore Liberalism.

Hol (on joining Intermediate)

Can you describe Members of the 1st meeting society of India.
Policy makers at world level
Abstract thinking, Structural & reform liberalization, and Tagore Liberalism.

Can you describe Members of the 1st meeting society of India.
Policy makers at world level
Abstract thinking, Structural & reform liberalization, and Tagore Liberalism.

Can you describe Members of the 1st meeting society of India.
Policy makers at world level
Abstract thinking, Structural & reform liberalization, and Tagore Liberalism.

Can you describe Members of the 1st meeting society of India.
Policy linker at world bank / school liberalize, and Tagore liberalize
! On joining Intermediate:

Can you describe Members of the 1st meeting society of India.
Policy linker at world bank / school liberalize, and Tagore liberalize
! On joining Intermediate:

Can you describe Members of the 1st meeting society of India.
Policy makers at world level
Abstract thinking, Structural & reform and liberalization, and Tagore Liberalism.

गार्फील्डमहोदयेन तरुणानुद्दिश्य

बालानां कृते

विहितः उपदेशः

कर्मकरः सर्पश्च ।

EROI GRAND

Direction : HOTELS (1930) PRIVATE LTD. ● 15, JAWAHARLAL NEHRU ROAD, CALCUTTA.

TELEGRAM : "GRAND"

PHONE : 23-7471 (20 LINES)

TELEX : 248

Registered Office:

15, JAWAHARLAL NEHRU ROAD,
CALCUTTA-13

Won 6 Gold Medals.

1. Medal for city hostel.

1. Sanskrit oratory Gold Medal by Sanskrit Academy.
Madras.

2. Essay prizes. (Presidency College.)

A.

Originally a student of Chemistry and Botany

Tamil, English, Sanskrit, and other dravidian languages.

How many countries?

Except Eastern U.S.S.R., Japan, Cambodia, Malasia, Hongkong.

Travelled 14 countries.

Married in his thirties.

2 boys and two girls.

कालिदास, चरित, प्रियवन्दा नन्दनी

Chemical Engineer. (Ph.D. in botany)

Sanskrit

B.A.

also a painter. Classical
dancers.

Has taken part in the dramas staged by Dr. Raghavan.

Mention may be made of Dr. V. Raghavan's maternal grand-father Sri A. Narayanaswami Iyer, the first Tamil Vakil at Tiruvarur. He came of a stock of Vaidikas steeped in Sanskrit from Mannargudi; his cousin (Ammanji) Raju Ghanapathin was a contemporary and friend of Mm. Raju Sastrigal and was well versed in Mantra Sastra and had siddhi in Bala-mantra. Narayanaswami was a yajusha Ganapathi, and he was put in charge of the Veda Pathasala at Vedaranyam; and although young, he was able to manage also the economic affairs of the Trusts and Endowments of the Yazhpanam merchants made in the Vedaranyam very well. The English Collector who saw his capacity called him and asked him to pass some tests in the Civil and Criminal Procedure Codes which he said should ^{be} of very little strain to one who mastered so much of the Vedas. Young Narayanaswami accordingly passed and became the first Vakil at Tiruvarur and was known for his continuing his orthodox activities along with his work as a Vakil. ^{Whenever} Mm. Raju Sastrigal came to Tiruvarur for Tyagaraja Darsanam (vide his Tyagaraja Satakam which I have re-edited in Devanagari), he put up with this maternal grandfather of ours. Near Tiruvarur is a village called Kootampadi where some of Appayya Dikshita's descendants had settled. The Kootampadi people had a house in Tiruvarur a few houses to the west of ~~of~~ ^{his} our maternal grandfather; but Mm. Raju Sastrigal preferred to stay with our grandfather. The contacts had continued and at one stage, as my mother's sister had told me, there had been a strong talk of my mother being given in ~~an~~ marriage to Yajnaswami Sastrigal. ^{Narayanaswami Iyer's} His second son N. Mahadeva Iyer, my mother's younger brother who passed away only last year, was a very wellknown lawyer in the whole of Tanjore District for a number of years, and retired as Government Pleader at Tiruvarur; he was devoted to a number of religious activities, himself being a Subrahmanya Upasaka. He was very good in Sanskrit, particularly on the literary and aesthetic side, and was

गार्फील्डमहोदयेन तरुणानुद्दिश्य
विहितः उपदेशः

बालानां कृते

कर्मकरः सर्पश्च ।

OBEROI GRAND

Direction : HOTELS (1933) PRIVATE LTD. © 15, JAWAHARLAL NEHRU ROAD, CALCUTTA.

TELEGRAM : "GRAND"

PHONE : 23-7471 (20 LINES)

TELEX : 248

Registered Office :

15, JAWAHARLAL NEHRU ROAD,
CALCUTTA-13

Won 6 Gold Medals.

1. Medal for city hostel.

1. Sanskrit Oratory Gold Medal by the Sanskrit Academy Madras.

2. Essay prizes. (Presidency College.)

A.

Grinnell student of Chemistry and Botany

Tamil, English, Sanskrit, and other dravidian languages.

How many countries?

~~Except~~ Eastern U.S.S.R., Japan, Cambodia, Malasia, Hongkong.

Travelled 14 countries.

Married in his thirties.

2 boys and two girls.

कालिदास, चाणक्य, प्रियंवदा, नन्दनी

(Chemical Engineer. (Ph.D. in botany))

Sanskrit

B.A.

also a painter, Classical dancers.

Has taken part in the dramas staged by Dr. Raghavan.

Mention may be made of Dr. V. Raghavan's maternal grand-father Sri A. Narayanaswami Iyer, the first Tamil Vakil at Tiruvarur. He came of a stock of Vaidikas steeped in Sanskrit from Mannargudi; his cousin (Armanji) Raju Ghanapathin was a contemporary and friend of Mm. Raju Sastrigal and was well versed in Mantra Sastra and had siddhi in Bala-mantra. Narayanaswami was a yajusha Ganapathi, and he was put in charge of the Veda Pathasala at Vedaranyam; and although young, he was able to manage also the economic affairs of the Trusts and Endowments of the Yazhpanam merchants made in the Vedaranyam very well. The English Collector who saw his capacity called him and asked him to pass some tests in the Civil and Criminal Procedure Codes which he said should ^{be} of very little strain to one who mastered so much of the Vedas. Young Narayanaswami accordingly passed and became the first Vakil at Tiruvarur and was known for his continuing his orthodox activities along with his work as a Vakil. ^{Whenever} Mm. Raju Sastrigal came to Tiruvarur for Tyagaraja Darsanam (vide his Tyagaraja Satakam which I have re-edited in Devanagari), he put up with this maternal grandfather of ours. Near Tiruvarur is a village called Koottampadi where some of Appayya Dikshita's descendants had settled. The Kootsam-baidi people had a house in Tiruvarur a few houses to the west of ~~of~~ our maternal grandfather; but Mm. Raju Sastrigal preferred to stay with our grandfather. The contacts had continued and at one stage, as my mother's sister had told me, there had been a strong talk of my mother being given in ~~an~~ marriage to Yajnaswami Sastrigal. ^{Narayanaswami Iyer's} His second son N. Mahadeva Iyer, my mother's young ~~er~~ brother who passed away only last year, was a very well known lawyer in the whole of Tanjore District for a number of years, and retired as Government Pleader at Tiruvarur; he was devoted to a number of religious activities, himself being a Subrahmanya Upasaka. He was very good in Sanskrit, particularly on the literary and aesthetic side, and was

गार्गीलडमहोदयेन तरुणानुद्दिश्य
विहितः उपदेशः

बालानां कृते

कर्मकरः सर्पश्च ।

a pioneer in organising musical activities in Tiruvarur. He was a great personal friend of Pushpavanam who was very much under his influence and stayed with him in his house often. Mahadeva Iyer looked after the medical treatment of Pushpavanam during his last days at Tanjore. Mahadeva Iyer discovered also Chidambaram Srirangachariar father of Embar Vijayaraghavachariar and had arranged in our own house at Tiruvarur several series of Harikathas on Ramayana, Bhagavathakam, loves of Nayanmars, etc. Along with him stayed in our house, more continuously Jagannathachariar^(Cavi), a young Telugu poet who composed admirably both in Telugu and Sanskrit songs and verses for Srirangachariar for his Harikathas; there was also a gifted Tamil composer of Mayuram, Tyagaraja Desikar (an oduvar). The compositions in Tamil, Telugu and Sanskrit of these two composers may still be heard in many of the performances of Embar Vijayaraghavachariar. I can recall the days and the occasions ^{when} which these composers wrote some of these pieces and the lively atmosphere of their being given the contexts and their producing the compositions and reading them out and their being rendered in music and enjoyed. Along with Harikatha Kalakshepams, there was also in those days Vedaparanam Ghosthis going on in our house during the annual festival at the Tyagaraja Temple. A memorable and complete series of Bhagavatam expositions by a renowned ^wpandit Rangasamudram Venkatarama Sastrigal which filled the gaps when there were no Harikathas. Then there was music series connected with Radha Kalyana Utsavam which was an annual feature in which all top musicians of those days with a number of accompanists staged the older type of long drawn outcheries. There was hardly a stalwart of ~~this music~~ the music world of those days who had not come and sung there and stayed at our house. Maharajapuram as a youngster, had his debut at the Grihapravesam of my uncle's

house, which became a wellknown rendezvous and ²post of call for musicians. His legal help was freely available for musicians and dancers. It was a litigation that brought Bharatam Nallur Narayanaswami Iyer to our uncle and the association continued over years. When these were all coming from outside, there were the naital local masters of Nagaswara, notably Tiruvarur Swaminathan and his brother Kittuchami, the former being the father-in-law of the late Flute Swaminatha Pillai of Tirupambarm. As I have narrated in the preface in my Patel Lectures, along with the above, must be mentioned, the Bhajanas carried on in the month of Margasirsha for which traditional Bhajana experts used to come from neighbouring villages and I fell in line with them and became engrossed in Giri-pradakshinam and Bhajana recitals.

On my father's side my grand-father Srinivasa Iyer was a powerful figure wellknown for his capacity in dealing with men and things. A tall, strong man, he owned 15 ^evalis at Pavitra-manikkam on the border of Tiruvarur and was Karnam of that Village. My father's elder brother Ramaswami Iyer was a Magistrate with Civil and Criminal duties and ~~extraneous~~ and known for his strictness and integrity, and he had left a lasting impression in our family. I ~~was~~ myself was given the Sarman after his sarman, at the time of my Upanayanam. My mother and my mother's sister were interested in devotional literature and there was the practice in the family of getting by heart a large number of stotras, ~~long and short~~ Arya Dvisati (Lalita Stava Ratna) of Durvasas and the stotras of Ayyaval being two of their favourites; I still cherish the copy of the collected stotras of Ayyaval in grantha script used by my aunt. These along with other

stotras, I got by heart when I was quite a young boy. During my boyhood I got by heart quite a large number of Stotras, long and short.

Both my parents passed away while I was seven. My mother's sister who was devoted to traditional learning and in the old world way, she was a capable manager of domestic affairs, and took charge of our family; she put me and my young sister and my maternal uncle's son under a Sanskrit Pandit Sengalppuram Appaswami Sastrigal, pupil of Mahamahopadhyaya Kodavasal Naratimhachariar. With this Pandit, I learnt Sanskrit in traditional style in addition to the Sanskrit as second language in the School where we had a very competent pandit in Narayana Vajapeyar of Tiruvalangadu, a kinsmen of Sri T.R.Venkatarama Sastrigal. I read privately in the traditional manner with this Vajapeyar also. I must mention also an interesting person who created a lot of enthusiasm in my young mind, an old lady named Sundari Patti of Ohai, who had mastered Sanskrit and could converse in Sanskrit with pandits. She was a friend of my mother's sister, often checked up our progress in Sanskrit and I learnt ~~fr~~ some Sanskrit compositions from her, notably a very good Ramayana Odam in Sanskrit which is still unpublished and was probably composed by one of her ancestors. There was also another lady distantly related to us, Kutti Ammal alias Lakshyanandam who had taken to Vedanta and read Sanskrit advaita works with wellknown Pandits. I have mentioned these two ladies in my account of ~~my~~ Women Sanskritists which I wrote in Tamil a long ago in Kalaimagal.

In the school Sanskrit was only my second language and my optional subjects were Chemistry and Bot^aony. When I can^c for admission in Presidency College, Madras, I wanted to pursue Bot^aony in which I had done special work even while in the V and VI Forms;

~~happened~~ ~~in~~ I did not know. In fact I possess two or three books written in the hands of Raghava Sastrigal containing select verses from all over Sanskrit literature, which he left with me before he died. It was Raghava Sastrigal who had taught Kumarasambhava to Sirkali Sundrachariar with whom Kumarasambhava became a forte. Sirkali Sundarachariar was a family friend, ~~of~~ my uncle and aunt having lived sometime in Egmore along with Sundarachariar's sister who had married in Devan Bahadur T. Rangachariar's family. The conduct^{to} with Sundrachariar which began in Triplicane and in the Sanskrit Academy were a renewal of old ties. Outside of my academic studies one of the most effective influences which widened my study and appreciation of Sanskrit classics was that of Sundrachariar. It is ~~through~~ through his inspiration that I took to the reading and mastering of the Bhagavata and Mahabharata systematically, getting by heart several portions of the Bhagavata especially. It is on coming to know of this that my Prof. Kuppuswami Sastrigal asked me to speak in those days on the Gita Day; and I spoke on the Bhagavata and Gita ~~and~~ at V.P. Hall when Sri K. Chandrasekharan was the Secretary, and again on the Greater Gita at the Ranade Hall. The late Padmanabha Sastrigal who was my teacher in Vyakarana in the Presidency College called me and fondly expressed his joy at my mastery of the Bhagavata when I was so young. Falling in the line of the earlier formative forces ~~x~~ in the field of Bhakti^{to} Bhajana, the Srimad~~x~~ Bhagavata has been the mainstay and force in all my later writings reaching upto the Spiritual Heritage of Tyagaraja.

In addition to the musical background derived from early life at Tiruvarur, academic interest in music and dance and in the Sanskrit texts thereon started with a fresh zest when I had ~~and~~ to deal, during my Ph. D. work, with Natya Sastra with Abhinavagupta's commentary thereon and several allied works. During this time I was in close association with

the late Sri K. V. Ramachandran with whom we had all lived at Luz Corner for some years. K.V.Ramachandran and I had jointly pursued work on behalf of music, dance and dance-drama and we two were the first to go to some of the Tanjore Villages and to bring to light the traditional Natakas of the Bhagavatas at Merattur, Soolamangalam etc.

Although engrossed in academic research and scientific study, edition of texts and scrutiny of manuscripts and the pursuit of logic and philosophy, there has been a persistent urge almost from the very beginning towards original literary activity which started expressing itself through Sanskrit verses, prose, plays, skits, essays, stories etc. in Tamil and English. However, considering the domestic and other circumstances I discovered that a pure literary career was not possible without a permanent employment in this Country, although one of my twins in this line of activity, Manjeri S. Iswaran, ~~thought~~ classmate from Intermediate, thought otherwise. The latter ~~discovered~~ ~~from~~ discovered rather late in his life that I was right and one required a permanent position both financially and otherwise to be able to pursue writing activity. If I had been otherwise placed in private life, I wonder whether I would have become at all a research scholar or a University man, and whether I would not have gone away to the field of free lance writing or of journalism. I had actively cultivated the associations of the leading writers in all the languages of India and had been fairly intimate with several of them occupying front ranks in their own languages.

In the young days of consuming energy and overflowing enthusiasm. when one was ⁿbubbling with ideas, I had written out for several friends film scenery of stories from epics, puranas and Sanskrit classics, of course without any knowledge, skill or inclination to make money out of

them.

* A. Narayanaswami Iyer ^(maternal grandfather) had a younger brother named A. Srinivasa Iyer who married the sister of Tiruvisanallur Rajaram Sastrigal (Indian Industrials) and died prematurely. He was a brilliant person and had been selected for Provincial Civil Service along with N. Gopalaswami Iyengar, R. Srinivasa Iyer (later Accountant General), and others of that time. He was also a man of striking qualities which had endeared him to all. It happened that in George Town, Madras my elder maternal uncle who had been also selected for such Service was living with my mother's sister who had become widowed when quite young. At that time, they were living together with B. Rajam Iyer, author of Kamalambal Charitram and Rambles in Vedanta. Rajam Iyer took a fancy for A. Srinivasa Iyer and it has been handed down in our family that Rajam Iyer had Srinivasa Iyer in mind when he drew the picture of the 'Higginson Bala Srinivas' in Kamalambal Charitram and Srinivasan in his unfinished story in English entitled True Greatness of Vasudeva Sastrigal included in the Rambles. There is also an episode in the Kamalambal Charitram of a bogus sadhu deceiving a person. This, we have been told, was an account of an actual incident which happened at Tiruvottriyur for my elder maternal uncle N. Subramania Iyer with all of whom Rajam Iyer was living.

One of the formative influences during the two years of my Intermediate study when I was living with my eldest brother next to the Mylapore Club was my frequent visits to the Ramakrishna Math where some of the Swamijis took to me and I spent some hours along with them whenever I ^e went there. Even while ~~in~~ ^{grew,} in the S.S.L.C. I had read Vivekananda's lectures and the interest ^{grew,} as time passed, in the Vivekananda Ramakrishna literature and movement. Later association developed further through the Vedanta Kesari and R.K. Mission

International Centres all of which were visited by me in Europe, U.S. and South East Asia. There is hardly a leading Swamiji in the Ramakrishna Missions from California to Singapore with whom I have not come into contact.

Mention may also be made of the early development of interest in Tagore. In S.S.L.C. I stood first in English among those who passed from the Government High School, Tiruvarur. Among the books I received as present ^{was} ~~Tagore~~ Tagore's Gora. During my two years of Intermediate study, I had ~~acquired~~ a great deal of Tagore literature and I even now preserved my note book of these days in which I had ⁱⁿ my own way ~~in~~ imitated Gitanjali, Gardner etc. All these lead up to the threshold of the Sanskrit Honours which I took in the teeth of domestic opposition, my brothers pressing me to take up History or Economics. After ^{obtaining} ~~attaining~~ distinction in Sanskrit and with all the earlier interest in Sanskrit, I had come to know by reports about Prof. Kuppuswami Sastrigal. N. Gopala Iyer of Mannargudi who was a Vakil at Tanjore, whose younger brother had married my maternal uncle's daughter, had been a hotel-mate of Kuppuswami Sastrigal and he introduced me to Professor. Professor used to take snuff in those days and Gopala Iyer and he were snuff-chums and they were together messing in the same hotel in the Kutcheri Road just at the place where the Matthala Narayanan Street takes off.

** ** ** ** **

Studiosness and academic distinction in my generation in the family were first seen in the case of my eldest brother V. Balasundaram who came out with a brilliant record in School and college particularly in mathematics; ~~xxxxxxx~~ he was a pet of Mr. Littlehills who wanted him to go up for further studies in mathematics. He unfortunately

chose the career of an Advocate in the Metropolis for which ~~he~~ he was temperamentally not suited, despite his talents. Balasundaram had also a keen literary flair and was given to wide reading in English literature and was particularly good in Shakespeare.

** ** ** ** **

Another interesting personality in my family may be mentioned, —
My father's sister's husband Vaidyanatha Sastrigal of Erukkur on the Kollidam. A Samavedin like us, and a Mirasdar, he took a fancy for starting business; and having thereby lost his Estate, he fell upon his Vedic learning and traing. ⁱⁿ ~~He~~ He learnt also Mantras to cure severe reptile bites and skin eruptions from a Mohamedan and his house became a most crowded centre for people who came for his cures.

Elsewhere has been mentioned some relations on the father's uncle's side among whom came up the lady with Vedantic bent who read advanced advaitic text with Pandits.

** ** ** ** **

It was during the several public activities in Madras in the field of Sanskrit etc. that I became intimately associated with late S. Satyamurthi of whose oratory, like many of the youngsters, I had been a regular listener and admirer. This also proved a sort of renewal of older family ties as his father-in-law (father of his second wife) was a class-mate and kinsman of my father. When Satyamurthi was living in Triplicane my contacts with him were very frequent.

श्रीः

श्रीराघवशर्मणः षष्ठ्यन्दपूर्तिमहोत्सवे तन्त्रशास्त्रपरीणैः श्रीस्वामिशस्त्रिभिः दत्ता
आशीर्वचनपत्रिण

ओं नमो भगवत्यै श्रीचन्द्रशेखरमूर्तये ।
सच्चिदानन्दरूपिण्यै स्वात्मबोधप्रपूर्तये ॥ १ ॥
यस्य शैलेन्द्रजामाता पिता, शैलेन्द्रभेदकृत् ।
भ्राता, शैलेन्द्रजा माता स नो विघ्नहरो भवेत् ॥ २ ॥
कवीशयोगीशमहीशपूजितं
कवीन्दुमन्दाररवीन्दुजेडितम् ।
कवित्वदं श्रीकविकोकिलार्चितं
कविं कवीनां कलभाननं श्रये ॥ ३ ॥
कल्याणसौगन्धिकपुष्पहार-
लसद्गलः श्रीकमलाम्बिकाढ्यः ।
श्रीत्यागराजः कविकोकिलाय
श्रीराघवायाय ददातु भद्रम् ॥ ४ ॥
षष्ठांशां प्रकृतेः शिवां भगवतीं
यां देवसेनां विदुः
षष्ठ्याख्या शिशुपोषणेऽतिनिरता
या सूक्तिकासङ्गा ।
श्रीमद्राघवशर्मणः सुमहिते
षष्ठ्यन्दपूर्त्युत्सवे

स मातेतरदैवतैस्सह
मु श्रीराघवाराधिता ॥ ५ ॥
मुदुस्वामिमखीन्द्रवृत्तमकरोद्
यकाव्यरूपं बुधः
काक्ष्याकृतिचन्द्रशेखर-
गुः श्रीकामकोटयासनात् ।
खोस्थान् कविकोकिले-
विरुदं संप्राप्तवान् राघवः
वै वागभिमानवान् भुवि वसेद्
दीयुरारोग्यवान् ॥ ६ ॥
गशकालीहरिदारभारतीः
गङ्गायैकादशरुद्रदिक्पतीन् ।
गङ्गुपुत्रं चिरजीविनोऽदितिं
पुनर्वो हविषा यजामः ॥ ७ ॥
गङ्गुर्मङ्गलं दद्याद्
‘श्रीरामशर्मणः’ ।
गङ्गीयुतायाम्बा
दम्बाय धीमते ॥ ८ ॥

गीर्वाणेषु दिनानि कानिचिदथो नीत्वा पुनः कौतुकात् ।

भ्रान्त्वा भूवलये महाकविकुलोपास्या, तवास्याम्बुजे,
भो वे. राघव सत्यधामनि, गिरां देवी सुखं वर्तते ॥ ७ ॥

जयतु जयतु षष्ठेर्वत्सराणां प्रपूर्तिः

जयतु जयतु विशासागरो राघवार्यः ।

जयतु जयतु साध्वी धर्मरत्नी तदीया,

जयतु जयतु धर्मः सर्वदा सज्जनेभ्यः ॥ ८ ॥

कै. बा. शि. रचितमेतत्, पद्यानामष्टकं प्रीत्या ।

पद्यसुमाञ्जलिरूपं, समर्प्यते राघवार्याय ॥ ९ ॥

इत्थं

मद्रपुरी
२२-८-१९६८

पण्डितराजः कै. बालसुब्रह्मण्यः
प्रधानाध्यक्षः, संस्कृतकलाशाला, मद्रपुरी

ॐ

श्रीराघवाभिनन्दनम्

विद्वन्मणी राघवसार्थनामा, श्रुतान्तगामी यशसां निधिश्च ।
साहित्यसंगीतकलाविशेष-वेत्ता विशिष्टो रसिकाग्रणीर्हि ॥ १ ॥

षष्ठ्यन्दपूर्तिर्महिता प्रवर्तते, वधूः सुसाध्वी पतिपूजनोत्सुका ।
गिरः पतिः श्रीपतिरम्बिकापतिः, वरोऽस्ति देवत्रयसम्मितो भवान् ॥ २ ॥

ग्रहर्षिताराचिरजीविकाष्टा, पत्यायुरारोग्यपतिप्रसादात् ।
सन्या प्रजाकीर्तियशस्सुवर्चो, मेधाभिरिद्धो जयतादजस्रम् ॥ ३ ॥

ऋक्सामगाने निपुणा महान्तः, स्वस्त्यादिसूक्तानि बुधा गृणन्तः ।
तन्त्रे नदीष्णा यजुषां विधाने, यच्छन्त्वरोगं शतमायुरारात् ॥ ४ ॥

पुत्रीद्वयं पुत्रयुगं तथाच, शिष्योत्तमा मित्रगणास्तथान्ये ।
षष्ठ्यन्दपूर्तिं महितं महो वां, पश्यन्ति हृष्टाः सुखिता रमन्ते ॥ ५ ॥

प्राज्ञ त्वां परितः श्रयन्ति रसिकाः, यत् त्वं रसानां निधिः,
शिष्यास्त्वामनु सम्पतन्ति बहवोऽप्याचार्यवर्यो यतः ।
रघ्यामेरिकजर्मनादिविषयप्राज्ञप्रसिद्धो भवान्,
सर्वेषां विदुषां सुबन्धुसुहृदां नित्योपकर्ता सताम् ॥ ६ ॥

आयाता कमलासनस्य भवनात्, द्रष्टुं त्रिलोकीतलम्,
गीर्वाणेषु दिनानि कानिचिदथो नीत्वा पुनः कौतुकात् ।
भ्रान्त्वा भूवलये महाकविकुलोपास्या, तवास्याम्बुजे,
भो वे. राघव सत्यधामनि, गिरां देवी सुखं वर्तते ॥ ७ ॥

जयतु जयतु षष्ठेर्वत्सराणां प्रपूर्तिः
जयतु जयतु विद्यासागरो राघवार्यः ।
जयतु जयतु साध्वी धर्मरत्नी तदीया,
जयतु जयतु धर्मः सर्वदा सज्जनेभ्यः ॥ ८ ॥

कै. बा. शि. रचितमेतत्, पद्यानामष्टकं प्रीत्या ।
पद्यसुमाञ्जलिरूपं, समर्प्यते राघवार्याय ॥ ९ ॥

इत्थं

पण्डितराजः कै. बालसुब्रह्मण्यः
प्रधानाध्यक्षः, संस्कृतकलाशाला, मद्रपुरी

मद्रपुरी
२२-८-१९६८ }

॥ श्रीः ॥

सुगृहीतनामधेयानां कविकोकिल पद्मभूषणादिविरुदावलभूपणानां
डाक्टर वे. राघवार्यमहोदयानां षष्ठ्यब्दपूर्तिमहोत्सवावसरे
तञ्जपुरीसारस्वतीमहालयकोशागाराधिकृतैः प्राच्यवैद्यकगवेषणासमित्यधिकृतैश्च सादरं समर्पितो

॥ नवरत्नमालिकोपहारः ॥

धर्मो रक्षति रक्षितो जगति चेद्वेदेषु गूढो हि सः
ते वेदा स्मुरभारती मुपगतास्सा राघवं संश्रिता ।
तस्मात्पद्मविभूषणादिविरुदप्रत्यञ्चितो राघवः
पृथ्वीत्सरकानतीत्य विलसन्नेवं युवा जीवतात् ॥ १ ॥

न वसुधा मणिभिः किल भङ्गुरै स्तदभिधान मिहार्हति भारते ।
नवसुधारसराघवसूक्तयो यत इमां प्रथयन्ति वसुन्धराम् ॥ २ ॥

सारस्वतागारमिवोच्चलयः सारस्वतागारमिहैत्य पूर्वम् ।
सारं स्वतोऽङ्गेष्वपि वेद्यकेषु सारस्ववेदी स्वयमुदधार ॥ ३ ॥

कृतमनुकृतमेत तत्कृतीनां कवीनां विदितमनुविदन्ति प्रेष्ठविद्वत्प्रकाण्डाः ।
इतिकृतमतिबोधा ल्कोशमर्वस्वगुच्छं नवमनघ मकार्पी देधतां राघवोसौ ॥ ४ ॥

कामादिपुमर्थावह साराऽभृतसारा सामादिकविविधागम शाखाकृतरेखा ।
भूमाविहकविमण्डल भूपानवभाषा कामान्दिशताद्राघव मोदाय समोदा ॥ ५ ॥

सोऽयं विश्वकलालये सुरगवीसंस्थापकानां गणे
सङ्गीतामृतवर्षिणां च निवहे नाट्ये तथा नाटके ।
श्रीकाञ्चीवरकामकोटिनिलयै रध्यासिते सद्गणे
सर्वत्रापि च राघवो विजयते तन्नैपुणं गीयते ॥ ६ ॥

भूपद्मभूषणसुवाङ्गयमण्डनस्त्वं श्रीपद्मभूषणपदेन तथाञ्चितोऽसि ।
भाखान्यथा भजति पद्मविभूषणाख्यां तेषां स्वक्रीयकिरणौघविकासनेन ॥ ७ ॥

स्फूर्त्या पाण्डित्यकूलंकपणजनितया पालयञ्जीवलोकं
कीर्त्या देशान्तराक्रान्त्युचितचरितया भावयन्भारतञ्च ।
जीयादाचन्द्रतारं सुरभणितिममू मूर्जयन्वाग्विलासैः
सन्तानायुष्यशान्ति द्रविणमतिदया तुष्टिपुष्टीरवाप्य ॥ ८ ॥

सुवर्णकलितामिमां सुमहितां विपश्चिन्मतां
महार्धविभवां समात्तमुपमां मणीमालिकाम् ।
रसरूपगतां समाहितहृदि स्थिरां शान्तिदां
गृहाण सुरभारतीमिव हितां प्रियां सादरम् ॥ ९ ॥

॥ शुभमस्तु ॥

SRI AHOBILA MUTT EDUCATIONAL INSTITUTIONS

FELICITATIONS TO

Padma Bhushana Dr. V. RAGHAVAN

ON THE OCCASION OF THE SHASHTIYABDAPURTI CELEBRATION

On this auspicious 'Punarvasu' day heralding the Shastiyabdapurti of our Brahmasri Raghavan, the repository of Sanskrit learning, we offer to you, Dear Doctor, our warmest felicitations.

Born of pious parents at sacred Tiruvarur, sanctified by the well-known Music Trinity, you have displayed signs of promise even while young, and your high intellect blooming into a fine flower laden with fragrance and sweetness drew all honours throughout your long career.

Your life in the University, extending well-nigh over four decades, has been a full one, rich, abundant and strenuous. All that you have done for the University and, in particular, for the promotion of Sanskrit stands as a monument by itself. A cultural ambassador to various places in and abroad, you have carried the torch of Sanskrit learning and have always returned with a brighter glow, with an expression of triumph and joy.

The notable part you have played in the numerous organisations with which you were connected and your valuable and prolific contribution to the spread of Sanskrit culture in diverse ways, will endure for ever. Your facile pen has indeed easily ranged over the whole gamut of Sanskrit literature. Your analytical acumen, critical faculty, deep erudition and flowery eloquence have ever been the admiration of one and all. Your trenchant criticism marked by brilliance of wit and ready repartee reveal in you the charming conversationalist, peerless and fearless.

Your varied accomplishments as research scholar, writer, poet, lover of music, art-critic, dramatist, stage-director, actor superb, editor, translator, collator and collaborator, your profound scholarship and encyclopaedic knowledge, your fertile imagination and tenacious memory—all these coupled with your nobility of character, warmth of human sympathy and genial nature have knit us together closer, and yet closer over the years. Well poised between the past and the present, with a life deeply religious, composed and serene, your association has been highly refreshing and enlivening.

May we on this joyous occasion express our feelings of gratitude and pray to Lord Kothandarama to shower His choicest blessings on you and your family, for a long life of health and happiness, peace and plenty!

काव्येषु दक्षः कवने सुदक्षः कलाप्रपूर्णः कमनीयगातः ।
शास्त्रेष्वभिज्ञः श्रुतिसम्प्रदायी यो राघवोऽसौ भुवि राजतीह ॥
तस्याद्य षष्ठ्यब्दमहोत्सवेऽस्मिन् विद्वद्गणो वक्ति शतायुषोक्तिम् ।
अन्ये च भोगा भुवि मानुषा ये तानप्यवाप्नोत्विति चापि नित्यम् ॥
'कविकोक्ति', 'पद्मभूषणेति' भुवि जेषुष्यत एष राघवः ।
सह बन्धुगणैश्च धर्मपत्न्या चिरमायुष्यमवाप्नुयाच्छ्रियम् ॥

We remain,

**Yours in the cause of Sanskrit Education,
The Members of the Ahobila Mutt Educational Institutions**

SRI AHOBILA MUTT EDUCATIONAL INSTITUTIONS

FELICITATIONS TO

Padma Bhushana Dr. V. RAGHAVAN

ON THE OCCASION OF THE SHASHTIYABDAPURTI CELEBRATION

On this auspicious 'Punarvasu' day heralding the Shastiyabdapurti of our Brahmasri Raghavan, the repository of Sanskrit learning, we offer to you, Dear Doctor, our warmest felicitations.

Born of pious parents at sacred Tiruvarur, sanctified by the well-known Music Trinity, you have displayed signs of promise even while young, and your high intellect blooming into a fine flower laden with fragrance and sweetness drew all honours throughout your long career.

Your life in the University, extending well-nigh over four decades, has been a full one, rich, abundant and strenuous. All that you have done for the University and, in particular, for the promotion of Sanskrit stands as a monument by itself. A cultural ambassador to various places in and abroad, you have carried the torch of Sanskrit learning and have always returned with a brighter glow, with an expression of triumph and joy.

The notable part you have played in the numerous organisations with which you were connected and your valuable and prolific contribution to the spread of Sanskrit culture in diverse ways, will endure for ever. Your facile pen has indeed easily ranged over the whole gamut of Sanskrit literature. Your analytical acumen, critical faculty, deep erudition and flowery eloquence have ever been the admiration of one and all. Your trenchant criticism marked by brilliance of wit and ready repartee reveal in you the charming conversationalist, peerless and fearless.

Your varied accomplishments as research scholar, writer, poet, lover of music, art-critic, dramatist, stage-director, actor superb, editor, translator, collator and collaborator, your profound scholarship and encyclopaedic knowledge, your fertile imagination and tenacious memory—all these coupled with your nobility of character, warmth of human sympathy and genial nature have knit us together closer, and yet closer over the years. Well poised between the past and the present, with a life deeply religious, composed and serene, your association has been highly refreshing and enlivening.

May we on this joyous occasion express our feelings of gratitude and pray to Lord Kothandarama to shower His choicest blessings on you and your family, for a long life of health and happiness, peace and plenty !

काव्येषु दक्षः कवने सुदक्षः कलाप्रपूर्णः कमनीयगात्रः ।
शास्त्रेष्वभिज्ञः श्रुतिसम्प्रदायी यो राघवोऽसौ भुवि राजतीह ॥
तस्याद्य षष्ठ्यब्दमहोत्सवेऽस्मिन् विद्वद्गणो वक्ति शतायुषोक्तिम् ।
अन्ये च भोगा भुवि मानुषा ये तानप्यवाप्नोत्विति चापि नित्यम् ॥
'कविकोक्लि', 'पद्मभूषणेति' भुवि जोषुष्यत एष राघवः ।
सह बन्धुगणैश्च धर्मपत्न्या चिरमायुष्यमवाप्नुयाच्छ्रियम् ॥

We remain,

**Yours in the cause of Sanskrit Education,
The Members of the Ahobila Mutt Educational Institutions**

ADDRESS

Presented to

Dr. V. Raghavan

on the occasion of his Shashtyabdapurti

We, the Members of the Shashtyabdapurti Celebrations Committee, have great pleasure in presenting this Address to you on the occasion of your 61st Birthday expressing our felicitations and good wishes for your long life, health and continued service in the cause of Sanskrit Studies, Research and Indian Culture.

Born at the sacred Tiruvarur in 1908, you graduated from the Presidency College, Madras after a brilliant academic career, having won many prizes and medals. You took your M.A. Degree in 1930, specialising in Sanskrit language and literature, comparative philology and the sastras. Later, you specialised in **Alankara** and **Natya Sastras** and took your Ph. D. Degree in 1935 on a learned thesis on King Bhoja's **Sringara Prakasa**, an enlarged and revised edition of which won the Sahitya Akademi prize for 1966.

You are one of the foremost pupils of the renowned savant Mahamahopadhyaya S. Kuppuswami Sastrigal, and earned his affection and esteem. Soon after, you joined the Research Department of the Madras University and, in course of time, rose to the position of the Professor and Head of the Department of Sanskrit. As Professor, you have taught and guided several research scholars, Indian and foreign, and have been, in addition, responsible for the arduous preparation and publication of the **New Catalogus Catalogorum**, a difficult and important work undertaken by the University of Madras.

You have written many books on subjects connected with Sanskrit and Indological research and articles in almost all the Research Journals in India and abroad. There is hardly a department of Sanskrit Studies to which you have not made valuable contribution. You have deservedly achieved a great reputation as a scholar and research worker throughout India and your scholarship has been appreciated by colleagues in Europe, America and the Far-East. You have also travelled in Europe, U.S.A., U.S.S.R., Japan and the Far-East and gained first-hand knowledge of their methods of research and of the valuable Sanskrit manuscripts in the libraries in those countries.

Apart from your scholarship, you are also a poet of a high order. Your **Mahakavya** on the life and **Kritis** of Muthuswami Dikshitar, one of the Trinity of Carnatic music, earned for you the insignia of '**Kavi Kokila**' from His Holiness Jagadguru Sri Sankaracharya of Kamakoti Pitha. The **Journal of the Music Academy** edited by you for more than thirty years stands as a monumental example of your sound scholarship and research. You have also edited the **Journal of Oriental Research**, Madras, for more than 20 years. You have done enduring work in the Sanskrit Commission, the Central Sanskrit Board, the Central Sanskrit Institute and the Indology Committee of the Ministry of Education of India and also other academic bodies like the All-India Oriental Conference, the Kuppuswami Sastri Research Institute, the Sangeet Natak Akademi, the Sahitya Akademi, the Madras Sanskrit Academy and the Madras State Sangita Nataka Sangam. As one of the secretaries of the Music Academy for nearly three decades, you made its usefulness felt in distant parts of India and in America, United Kingdom and other countries abroad. Your interest in histrionics combined with researches in dramaturgy have been responsible for the progressive activities of the Samskrita Ranga and the Madras Natya Sangh.

Your services to the cause of Sanskrit and Indian Culture have been varied and distinguished. Your wide and profound learning and your prodigious industry have earned for you many distinctions including the Indian Union's conferment on you of **Padma Bhushan**. We heartily wish you a long life, prosperity and happiness.

MADRAS. }
22-8-1968 }

Dr. V. Raghavan Shashtyabdapurti Celebrations Committee.

